

РХІВН УКРАЇНИ

1975 6

З НОВИМ РОКОМ, ДОРОГІ ДРУЗІ!

Щиросердно вітаємо читачів і авторів з Новим 1976 роком!

1975 рік — завершальний рік дев'ятої п'ятирічки — був ознаменований визначними успіхами радянського народу в усіх галузях народного господарства, науки і культури.

Гідний вклад у величні здобутки минулої п'ятирічки і її завершального року внесли і співробітники архівних установ нашої республіки.

Хай же Новий 1976 рік — рік XXV з'їзду КПРС — буде ознаменований новими успіхами в праці!

Бажаємо вам, дорогі товариші, нових творчих звершень, міцного здоров'я, щастя в особистому житті.

*Редакція „Архівів України“,
Редакційна колегія*

Архів України

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 6 (134) 1975

Листопад—грудень

Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

До 70-річчя першої російської революції

- Ф. Є. Лось, В. Г. Сарбей. В. І. Ленін про революцію 1905—1907 рр. 3
П. М. Шморгун. Більшовицькі організації України в період першої російської революції (Огляд джерел) 11

До 150-річчя повстання декабристів

- Л. І. Апанович, І. І. Глизь. Документи про рух декабристів на Україні 23
М. І. Крячок. Декабрист Іван Сухинов (Добірка документів) 29
М. П. Савичев. Важливе джерело до вивчення декабристського руху 35

ДОКУМЕНТИ

- К. А. Архипенко. Трудовий героїзм залізничників України в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.) 40
Т. М. Зінов'єва, М. О. Рибаків. Документи ЦДАЖР УРСР про А. В. Луначарського (до 100-річчя від дня народження) 46

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

- Д. С. Рященко. Розвиток соціалістичного змагання у промисловості Української РСР за роки четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.) (за документами ЦДАЖР УРСР) 50
В. М. Волковинський. Про шефство трудящих Радянської України над частинами Червоної Армії в 1922—1924 рр. (За документами Центральної шефської комісії при ВУЦВК) 54
І. Г. Шульга (Вінниця). Документи митниць як джерело до вивчення торгівлі на Україні у XVIII ст. 60

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

- С. С. Гурок. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР 64

ОБМІН ДОСВІДОМ

- І. К. Іващенко, І. Й. Фастівська (Чернігів). Публікація документів Чернігівського облдержархіву в періодичних виданнях 66

Ш. С. Людковський (Миколаїв). Комплектування Миколаївського облдержархіву фотодокументами та їх використання	73
---	----

КОНСУЛЬТАЦІЇ

Т. А. Сатова. Як прийняти на державне зберігання документи особового по- ходження	79
--	----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

О. Ф. Сидоренко. К. У. Скурат. Даўнія беларускія меры	81
В. П. Васків (Львів). Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI—перша половина XVII ст.) (Збірник документів)	82

По сторінках зарубіжних архівознавчих видань

С. О. Кузьмін. Болгарський архівний журнал «Известия на държавните архиви» за 1973 р., № 25, 26	84
--	----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Г. І. Духновська. У Центральній експертно-перевірній комісії Головного архів- ного управління при Раді Міністрів УРСР	89
А. І. Яковенко. До 150-річчя повстання декабристів	90
М. Г. Вавричин (Львів). Навчання архівістів Центрального державного історич- ного архіву УРСР у м. Львові	90
Ф. А. Винокурова (Вінниця). Нарада-семінар працівників архівних установ Він- ницької області	91
Показчик матеріалів, видрукованих в «Архівах України» за 1975 р.	92

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), Н. Ф. Врадій, Л. З. Гісцова, П. С. Гончарук
(заст. головного редактора), В. О. Замлинський, В. В. Кузьменко, М. О. Місермаєв,
Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, А. Г. Сісецький, І. С. Слабеев, В. М. Со-
лонинко (відповідальний секретар), В. І. Стрельський.

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1975 р.

БФ 10300. Підписано до друку 15.XII 1975 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн.
друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19250. Зам. К-201. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

ДО 70-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В. І. ЛЕНІН ПРО РЕВОЛЮЦІЮ 1905—1907 рр.

Ф. Є. ЛОСЬ,
доктор історичних наук,

В. Г. САРБЕЙ,
кандидат історичних наук

Нинішнього року радянський народ разом з прогресивним людством усього світу відзначає 70-річчя першої народної революції 1905—1907 рр. у Росії. У постанові ЦК КПРС, прийнятій з нагоди цього ювілею, підкреслюється, що в роки першої російської революції «яскраво виявилася роль В. І. Леніна як найвидатнішого теоретика марксизму і вождя трудящих»¹. Показово, що з 55 томів Повного зібрання творів В. І. Леніна вісім томів становлять праці, написані в період першої російської революції. Тут і такі капітальні праці, як «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», і «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років», і виступи на III, IV і V з'їздах РСДРП, і сотні статей, що охоплюють всі без винятку аспекти революційної боротьби. Та й пізніше протягом усієї своєї творчої діяльності В. І. Ленін неодноразово звертався до історичного досвіду першої російської революції, поглиблюючи його теоретичний аналіз і узагальнення у «Доповіді про революцію 1905 року» та «Листах з далеку», у праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» та інших.

Звичайно, усі ці ленінські праці були насамперед підпорядковані тодішнім поточним завданням класової боротьби революційного пролетаріату, керованого його партією. В. І. Ленін підкреслював першорядне значення революційної практики і такою заявою в праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції»: «Полишмо, панове, майбутнім історикам у майбутній «Русской старине» визначати, які саме завдання буржуазної революції здійснили ми з вами або той чи інший уряд,— цю справу встигнуть зробити і через 30 років, а нам тепер треба дати лозунги і практичні вказівки для боротьби за республіку і для якнайенергійнішої участі пролетаріату в цій боротьбі»².

Бути істориком-марксистом, за В. І. Леніним, це значить не тільки вивчати історію людського суспільства, а й активно брати участь у його перебудові. Історична концепція В. І. Леніна невіддільна від його політичної концепції. Ленінські тлумачення і узагальнення поточних історичних подій і явищ, як правило, вироблялися для теоретичного обґрунтування політичних лозунгів більшовицької партії.

З самого початку першої російської революції Володимир Ілліч у теоретичній діяльності партії на перше місце висунув завдання «писати історію сучасності і намагатися писати її так, щоб наше побутування приносило посильну допомогу безпосереднім учасникам руху і героям-пролетарям там, на місці дій,— писати так, щоб сприяти роз-

¹ Із постанови ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії». — «Радянська Україна», 9 січня 1975 р.

² В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 11, стор. 27.

ширенню руху, свідомому вибору засобів, прийомів і методів боротьби, здатних при найменшій затраті сил дати найбільші і найміцніші результати»³. Отже, ленінська історична концепція першої російської революції розроблялася в ході самої революції, а в творах, написаних В. І. Леніним пізніше, вона лише поглиблювалася розгорнутим аналізом і новими узагальненнями на основі підсумування наслідків і визначення тенденцій дальшого розвитку революційного процесу.

В. І. Ленін послідовно проводив ідею гегемонії пролетаріату в революційному процесі. У статті «Самодержавство і пролетаріат» вождя більшовицької партії, говорячи про наближення вибуху «народної революції», по-перше, застерігав проти того, щоб її насильницькі дії розглядати як продовження есерівського індивідуального політичного терору; по-друге, доводив нездатність лібералів керувати рухом мас, який «у капіталістичному суспільстві можливий лише як класовий робітничий рух»; по-третє, вимагав у загальноселянському русі строго розрізняти владні інтереси і запити селянської буржуазії, «хоч би в які утопії «зрівнювання» оповила їх селянська ідеологія (і «соціалістсько-революційна фраза»)»; по-четверте, рішуче засудив опортунізм меншовиків, які в ліберальній буржуазії вбачали керівну силу революції, а робітничому класові відводили лише допоміжну, підлеглу роль⁴.

Таким чином, уже в названій статті, опублікованій без підпису як передова у першому номері більшовицької газети «Вперед», що вийшов у світ 4 січня 1905 р. (22 грудня 1904 р.), В. І. Ленін викрив як лжедрузів трудящих мас ідеологів буржуазії — «земців» і «освободенців» (майбутніх кадетів); ідеологів дрібної буржуазії — есерів; дрібнобуржуазних опортуністів в робітничому русі — меншовиків. А на теоретичних позиціях цих політичних противників більшовицької партії формувалися основні напрями буржуазної і дрібнобуржуазної історіографії першої російської революції. У запеклій боротьбі саме проти них й утверджувалась ідея гегемонії пролетаріату як одна з основних у ленінській історичній концепції революції 1905—1907 рр.

Насамперед потрібно було довести політичну підготовленість робітничого класу відігравати роль вождя революції. В. І. Ленін, звертаючись до досвіду історії, протиставляє численним маніфестаціям ліберальної буржуазії на початку ХХ ст. «дійсно високі й активні форми боротьби, на зразок знаменитої ростовської і ряду південних масових демонстрацій»⁵. Йшлося про страйк 1902 р. у Ростові-на-Дону, де «пролетаріат уперше протиставив себе, як клас, усім іншим класам і царському урядові»⁶, а також про загальний політичний страйк 1903 р. у ряді великих промислових центрів Закавказзя й України, в якому взяло участь понад 200 тис. робітників. Цей політичний страйк дав підставу В. І. Леніну, посиляючись на відзив київських соціал-демократів, заявити: «Відчувається, що ми напередодні барикад...»⁷.

Це узагальнення історичного досвіду, висловлене в рукопису незакінченої ленінської праці «Перші уроки», відображено також у статті В. І. Леніна «Петербурзький страйк», опублікованій у третьому номері газети «Вперед». Тут названі ті ж самі найвидатніші історичні події 1902—1903 рр., а також страйк у Петербурзі, який розпочався 3 січня 1905 р., як «один з найвеличніших проявів робітничого руху»⁸. Висновок В. І. Леніна сповнений безмежної віри у здатність російського робітничого класу звершити свою історичну місію авангарду революційної боротьби мас: «Робота соціал-демократії протягом останніх де-

³ В. І. Ленін. Повн. збр. творів, т. 9, стор. 198.

⁴ Див. там же, стор. 123—129.

⁵ Там же, стор. 128.

⁶ Там же, стор. 239.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стор. 166, 169.

сяти років і уроки робітничого руху за цей час принесли свої плоди, розливши ідеї соціалізму і політичної боротьби по найширших каналах,— пише В. І. Ленін.— Пролетаріат показує на ділі, що на арені політичного руху в Росії не дві сили (самодержавство і буржуазне суспільство), як малодушно ладні думати деякі. Пролетаріат показує нам справді високі форми мобілізації революційних класових сил...»⁹.

В. І. Ленін перший відзначив піднесення робітничого руху у відповідь на «криваву неділю» 9 січня як справжній початок революції. Кореспонденція Ілліча, написана наступного дня і опублікована 11 січня газетою «Вперед», так і називалася — «Революція в Росії». Проникливо глибокий ленінський геній зміг узагальнити хаотичні повідомлення іноземної преси в рельєфну історичну картину Російської імперії, розбурханої революційним виступом петербурзьких робітників.

Уже в радянський час, згадуючи велику кількість ленінських праць періоду першої російської революції, написаних в еміграції, більшовик М. М. Лядов розповідав, що тодішніх партійних соратників Володимира Ілліча вражало, як, навіть перебуваючи в Женеві, він умів давати найвірнішу оцінку історичним подіям у Росії, показуючи виразну і повну картину найзаплутаніших взаємовідносин, що створилися в країні після кривавого 9 січня¹⁰. У своїй праці «Революційні дні», яка була написана протягом тижня після початку революції на основі великого комплексу різноманітних джерел і складається з дев'яти історико-публіцистичних нарисів¹¹, В. І. Ленін відтворив весь хід історичних подій у Петербурзі в переддень «кривавої неділі», під час і після неї.

Більшу частину праці у вигляді підбірки статей опублікувала 31 (18) січня 1905 р. газета «Вперед». У тому ж номері надруковано ще одну ленінську статтю «Початок революції в Росії», де підкреслювалося міжнародне історичне значення революційної боротьби російського пролетаріату. Вождь партії пророче проголошував: «Повалення царизму в Росії, героїськи почате нашим робітничим класом, буде поворотним пунктом в історії всіх країн, полегшенням справи всіх робітників усіх націй, в усіх державах, в усіх кінцях земної кулі»¹². Стаття висвітлювала розгортання по всій країні революційних подій (страйків, політичних демонстрацій, збройних повстань тощо).

Колосальну за обсягом і змістом різноманітну роботу В. І. Леніна у редакції газети «Вперед» розкривають документальні матеріали, вміщені в XXVI томі «Ленинского сборника» (М., 1934) і в другому томі біографіки «Владимир Ильич Ленин» (М., 1971). Вождь партії пише праці для опублікування в газеті, редагує статті і кореспонденції інших авторів (зокрема, М. С. Ольмінського, А. В. Луначарського, В. В. Воровського), вивчає інформаційний матеріал у пресі і відбирає найвірогідніший для передрукування на сторінках «Вперед», робить виписки, складає різноманітні чернетки, плани, конспекти, бібліографічні замітки. За своїм змістом і характером це була робота не тільки журналіста-публіциста, але й дослідника-джерелознавця і вченого-історика.

В. І. Ленін піклувався про найбільшу насиченість фактичним матеріалом статей, які друкувалися в більшовицькій пресі періоду революції. Наприклад, редагуючи статтю М. С. Ольмінського «Розкати першого грому» для п'ятого номера газети «Вперед», Володимир Ілліч доповнює цю статтю повідомленнями про страйки робітників Москви, Вільно, Гомеля, Брянська, Києва, Катеринослава, Тифліса, Нарви у відповідь на «криваву неділю» в Петербурзі¹³. Для того ж номера газети

⁹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 9, стор. 168—169.

¹⁰ Див.: Володимир Ілліч Ленін. Біографія. Вид. 4-те. К., 1970, стор. 120.

¹¹ Див.: В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 9, стор. 195—217.

¹² Там же, стор. 193.

¹³ Див.: Ленинский сборник XXVI, стор. 132—133.

В. І. Ленін складає докладний огляд розвитку загального страйку і революційних виступів у Прибалтійському краї, пише замітку про революційний рух у Варшаві, а впорядковуючи зміст п'ятого номера «Вперед», складає список міст, в яких відбувалися страйки і демонстрації¹⁴.

Дуже запалив вождя партії колективний лист робітників одеських каменоломень, в якому вони заявляли про готовність до боротьби за повну перемогу. Цей лист був типовим для характеристики загального революційного настрою всього російського пролетаріату, і В. І. Ленін, за свідченням Н. К. Крупської, багато разів перечитував його, обдумував те, що писали робітники з Одеси¹⁵. Крім того, Володимир Ілліч у ті дні «перечитав і якнайстаранніше простудіював, продумав усе, що писали К. Маркс і Ф. Енгельс про революцію і повстання»¹⁶. Знову звертається В. І. Ленін до вивчення поглядів основоположників марксизму на аграрне питання і селянський рух у зв'язку з неправильним викладом їх точки зору К. Каутським у статті «Селяни і революція в Росії», опублікованій в журналі «Die Neue Zeit»¹⁷.

Підвищений інтерес виявляє вождь партії до історії першої у світі спроби встановлення диктатури пролетаріату — Паризької комуни 1871 р. 5 (18) березня збори російських політичних емігрантів у Женеві заслухали доповідь В. І. Леніна про Паризьку комуну¹⁸. Зберігся план цієї доповіді, заключним пунктом якої був такий запис:

«13. Уроки: буржуазія піде на все. Сьогодні ліберали, радикали, республіканці, завтра зрада, розстріли.

Самостійна організація пролетаріату — класова боротьба — громадянська війна.

На плечах Комуни стоїмо ми всі в теперішньому русі»¹⁹.

В аналізі історичних подій періоду франко-пруської війни і Паризької комуни найбільше цікавить В. І. Леніна місце і роль робітників Парижа. У своїй доповіді він відзначає їх героїзм, підкреслює, що їх революційний інстинкт проривався всупереч помилковим теоріям деяких провідних діячів Комуни; згадує звернення К. Маркса від імені Генеральної Ради Інтернаціоналу до паризьких робітників («Не захоплюватись національними традиціями 1792 р.», розгорнути «організацію свого класу»); критикує дрібнобуржуазну та опортуністичну позицію ряду керівників Паризької комуни: 1) бланкістів, які не визнавали теорії класової боротьби і виступали проти відокремлення інтересів нації; 2) прудоністів, які вбачали панацею поліпшення становища трудящих в «організації обміну та кредиту»; посилається і на те місце Марксової праці «Громадянська війна у Франції», де засуджується нерішучість Комуни щодо повернення на свій бік селянства²⁰.

Протягом лютого—березня 1905 р. В. І. Ленін вивчає історіографію Паризької комуни²¹. 10 (23) березня 1905 р. газета «Вперед» надрукувала відредагований В. І. Леніним переклад розділу «Вулична боротьба» з книги спогадів генерала Паризької комуни Г. Ключере. Як передмову від редакції газети тут же було вміщено лєнінську статтю «Про вуличну боротьбу (Поради генерала Комуни)». Відзначаючи цінність досвіду паризьких вуличних повстань 1871 р., Володимир Ілліч разом з тим вказував, що там йшлося про революцію пролетаріату, а Росія

¹⁴ Див.: Ленинский сборник XXVI, стор. 133—142; Ленинский сборник XVI, стор. 45—46.

¹⁵ Спогади про Володимира Ілліча Леніна. В 5-ти т., т. 1. К., 1969, стор. 308.

¹⁶ Там же, стор. 312.

¹⁷ Див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, 1905—1912. М., 1971, стор. 35.

¹⁸ Там же, стор. 37.

¹⁹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 9, стор. 316.

²⁰ Див.: там же, стор. 314—316.

²¹ Див.: там же, стор. 314—316, 447; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, стор. 33.

1905 р. переживала «революцію в значній мірі загальнонародну». Тому, попереджав В. І. Ленін, «оригінальні думки Ключере повинні стати для російського пролетаря лише матеріалом для самостійної, стосовно до наших умов, переробки досвіду західноєвропейських товаришів»²².

Таким чином, В. І. Ленін застерігав пролетарських революціонерів Росії від сліпого копіювання історичного досвіду західноєвропейського пролетаріату, хоч і бачив багато спільного між подіями у Франції на початку 1871 р. і подіями в Росії на початку 1905 р., а також прямі аналогії між катами Комуни — префектом поліції Валентеном і начальником національної гвардії д'Орель де Паладіном, з одного боку, і організаторами «кривавої неділі» в Петербурзі — генерал-губернатором Д. Ф. Треповим і генералом С. І. Васильченковим, з другого боку²³. В. І. Ленін був рішучим противником фетишизації всієї діяльності Паризької комуни, без розрізнення в ній сильних і слабих сторін, правильних рішучих заходів і помилкових хитких кроків.

Блискучий взірець справді глибоко партійного (з точки зору класових інтересів пролетаріату) і справді історичного (з точки зору принципів діалектичного й історичного матеріалізму) підходу до досвіду історії показує ленінська стаття «Революція типу 1789 чи типу 1848 року?», написана в березні — квітні 1905 р. В. І. Ленін знову виступає проти «хвостизму» меншовиків, вказуючи, що за будь-яких умов соціал-демократія повинна «штовхати буржуазну революцію якомога далі, ніколи не забуваючи головної нашої справи: самостійної організації пролетаріату»²⁴.

З аналізу історії першої російської революції В. І. Ленін робив важливі теоретичні узагальнення і в ході її розвитку, і після її закінчення, оскільки вважав найактуальнішою справою «підводити підсумки, робити висновки, почерпати з досвіду сьогоднішньої історії уроки, які згодяться завтра, в іншому місці, де сьогодні ще «мовчить народ» і де в найближчому майбутньому в тій чи іншій формі спалахне революційна пожежа»²⁵. Він підкреслював також найважливіше практичне значення воєнних уроків революції, бо остання є «єдина законна, правомірна, справедлива, дійсно велика війна з усіх воєн, які знає історія»²⁶. Ця війна, вчив далі вождь революції, ведеться не у корисливих інтересах купки правителів і експлуататорів, як усі і всякі війни, а в інтересах маси народу проти тиранів, в інтересах мільйонів і десятків мільйонів експлуатованих і трудящих проти сваволі і насильства.

В. І. Ленін любив посилатися на Марксів афоризм: «Революції — локомотиви історії»²⁷, додаючи при цьому, що саме в такі часи маса народу виступає найактивнішим творцем нових суспільних порядків. А народ, за В. І. Леніном, — це пролетаріат і селянство²⁸. Вважаючи ці класи союзниками у першій російській революції, вождь пролетарської партії водночас виступав і проти есерівської переоцінки, і проти меншовицької недооцінки суспільно-історичної ролі селянських мас. В. І. Ленін, хоч і виділяв з селянства напівпролетарські елементи, але добре бачив його дрібнобуржуазну природу; звідси й нестійкість селян у революційному русі, хоч вона не тотожна нестійкості буржуазії. Остання готова вступати в угодовські спілки з кріпосниками, щоб не дати розгорнутися революційному рухові пролетаріату, а селянство, навпаки, будучи зацікавленим перш за все у відібранні поміщицької

²² В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 9, стор. 333.

²³ Там же, стор. 315, 447.

²⁴ Там же, стор. 366.

²⁵ Там же, стор. 198.

²⁶ Там же, стор. 201.

²⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 81.

²⁸ Див.: В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 11, стор. 43, 81.

землі, «здатне стати повним і найрадикальнішим прихильником демократичної революції»²⁹.

Ще більш категоричне і чітке висловлювання з цього приводу знаходимо в спеціальній лєнінській праці про ставлення соціал-демократії до селянського руху, надрукованій 1 (14) вересня 1905 р. у вигляді передової на сторінках більшовицької газети «Пролетарий», де, зокрема, вказувалося: «Селянському повстанню ми повинні всіляко допомагати аж до конфіскації земель, — але зовсім не аж до всяких дрібно-буржуазних прожектів. Ми підтримуємо селянський рух, оскільки він є революційно-демократичним. Ми готуємось (зараз же, негайно готуємось) до боротьби з ним, оскільки він виступить, як реакційний, протипролетарський. Уся суть марксизму в цьому двоякому завданні, яке спрощувати або сплющувати в єдине і просте завдання можуть тільки люди, що не розуміють марксизму»³⁰.

Це застереження є актуальним повсякчас і для революційної практики, і для революційної теорії, а також для дослідницької діяльності сучасних радянських істориків, спрямованої на викриття фальсифікаторських «теорій» української буржуазно-націоналістичної історіографії. Згідно з цими буржуазними теоріями, робітничий клас, мовляв, був національно чужерідною силою на Україні, а українська нація — «поспіль селянською», тому нібито не пролетаріат, а селянство визначало розвиток революційних подій на Україні в 1905—1907 рр. Торкаючись цього періоду, українські буржуазно-націоналістичні історики типу М. Грушевського, П. Христюка та інших всіляко розписували «селянську революцію» на Україні, маючи на меті, по-перше, затушувати революційну боротьбу робітничого класу України як одного з бойових загонів всеросійського пролетаріату, і, по-друге, протиставити нібито «революційну» Україну (в цілому) «консервативній» Росії (теж в цілому). Такі ж підступні цілі підігрівання і розпалювання націоналістичної ідеології мають і сучасні зарубіжні фальсифікаторські «розвідки» про українське село у вогні революції 1905—1907 рр.

Тільки лєнінське вчення про союз робітничого класу і селянства дає змогу правильно оцінити історичну роль селянського руху і визначити справді належне йому місце в революційних подіях 1905—1907 рр., не допускаючи ні меншовицько-троцькістської недооцінки, ні есерівської переоцінки його. Одна з лєнінських доповідей на III з'їзді РСДРП присвячена аналізу селянського руху в період революції 1905 р. Вождь партії трудящих відзначив переважно стихійний характер селянських виступів, але наголосив на їх спрямованості проти існуючого політичного ладу і привілейованих класів, проти всіх залишків кріпосництва взагалі³¹.

Лєнінська ідея революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства як єдиної реальної сили, здатної забезпечити перемогу буржуазно-демократичної революції в Росії, якраз і виходила з фактів: 1) наявності пролетаріату, який, маючи свою партію, являв собою величезну революційну силу; 2) переважання селянського населення, страшенно придушеного феодально-кріпосницьким поміщицьким землеволодінням; 3) контрреволюційності буржуазії, яскраво виявленої в ході революції³².

Аналіз російської дійсності періоду першої народної революції 1905—1907 рр. В. І. Лєнін охоче підкріплював історичними паралелями, як завжди звертаючись до основоположників марксизму. Зокрема, опублікована в квітні 1908 р. польським соціал-демократичним журналом «Przegląd Socjaldemokratyczny» лєнінська праця «До оцінки росій-

²⁹ В. І. Лєнін. Повн. збір. творів, т. II, стор. 81—82.

³⁰ Там же, стор. 208.

³¹ Див.: там же, т. 10, стор. 148, 150.

³² Див.: там же, т. 17, стор. 40—41.

ської революції» містила розгорнуті посилання на висновки про місце і роль селянства і плебейських елементів міст в буржуазних революціях на Заході, висловлені Ф. Енгельсом у статті «Про історичний матеріалізм». В. І. Ленін прямо зазначав, що у ході першої російської революції підтвердилися зроблені Ф. Енгельсом з аналізу історичного процесу висновки про те, що тільки втручання селянства і пролетаріату — «плебейського елемента міст» — здатне серйозно рухати вперед буржуазну революцію. Правда, додає від себе Володимир Ілліч, якщо для Німеччини часів селянської війни XVI ст., Англії і Франції часів буржуазних революцій XVII і XVIII ст. «селянство можна поставити на перший план, то в Росії XX століття безумовно необхідно перевернути відношення, бо без ініціативи і керівництва пролетаріату селянство — ніщо»³³.

В. І. Ленін урахував і положення К. Маркса про поєднання пролетарської революції з селянською війною, коли в 1905 р. розробляв теорію переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. У «Двох тактиках соціал-демократії в демократичній революції» вона сформульована гранично чітко: *«Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздушити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії»*³⁴. Знаменно, що це єдине розгорнуте положення в даній ленінській праці виділене авторським підкресленням. Цілком очевидно, що В. І. Ленін в період російської народної революції 1905—1907 рр. надавав першорядного значення правильному співвідношенню взаємин пролетаріату з іншими класами, зокрема з селянством, буржуазією і напівпролетарськими елементами.

Як важливе методологічне застереження сприймають радянські дослідники історії революції 1905—1907 рр. ленінську вказівку про те, що союз пролетаріату і селянства ні в якому разі не можна розуміти в значенні злиття різних класів або партій пролетаріату і селянства, бо й історія першої російської революції дала масу прикладів хитань селянства між ліберальною буржуазією і пролетаріатом у найрізноманітніших формах боротьби³⁵.

Проте, незважаючи на хитання, селянство під час революції 1905—1907 рр. виявило себе союзником робітничого класу. Рішуче заперечуючи есерам, які твердили, що тоді союз сил міського пролетаріату і трудового селянства «існував лише в ідеї», В. І. Ленін писав у праці «Як соціалісти-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціалістам-революціонерам» (1909 р.): «Це наскрізь плутана і брехлива фраза. Союз сил пролетаріату і селянства не «в ідеї існував» і не «ледве почав втілюватися в житті», а характеризував увесь перший період російської революції, всі визначні події 1905—1907 років. Жовтневий страйк і грудневе повстання, з одного боку, селянські повстання на місцях і повстання солдатів і матросів були саме «союзом сил» пролетаріату і селянства. Цей союз був стихійний, неформований, часто неусвідомлений. Ці сили були неорганізовані достатньо, були роздрібнені, були позбавлені дійсно керівного центрального керівництва і т. д., але факт «союзу сил» пролетаріату і селянства, як головних сил, що пробили бреш у старому самодержавстві, безперечний. Не зрозумівши цього факту, не можна нічого зрозуміти в «підсумках» російської революції»³⁶.

³³ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 17, стор. 43.

³⁴ Там же, т. 11, стор. 83.

³⁵ Див.: там же, т. 17, стор. 41—42.

³⁶ Там же, стор. 322.

В. І. Ленін вказував, що селянський рух під час першої російської революції розвивався значною мірою під впливом страйкової і збройної боротьби робітників у містах. Отже, з одного боку, маючи на увазі першорядне місце аграрного питання в соціальних, політичних і економічних проблемах першої російської революції, Володимир Ілліч останню визначав як селянську буржуазну революцію³⁷. З другого боку, він же називав її і пролетарською, беручи до уваги, що пролетаріат у ній виступав керівною силою, авангардом усього революційного руху, і що специфічно — пролетарський засіб боротьби — страйк — становив головний засіб розкачування мас і найбільш характерне явище в хвилеподібному наростанні вирішальних подій революції³⁸.

Розгорнута широким фронтом дослідницька діяльність радянських істориків повністю підтвердила ленінські теоретичні висновки. Ось одна з найновіших колективних праць, що вийшла до 70-річного ювілею першої російської революції. Її автори, керуючись ленінськими методологічними настановами і спираючись на понад піввікові досягнення радянської історіографії у вивченні цієї проблеми, дійшли до цілком певних висновків: «По-перше, число страйків значно перевищувало число селянських виступів, по-друге, піднесення страйкового руху викликало зростання селянських виступів і, по-третє, селянський рух за темпами розвитку і розмахом відставав від страйкової боротьби»³⁹.

У виголошеній на початку 1917 р. у Швейцарії «Доповіді про революцію 1905 року» В. І. Ленін визначив «пробудження першого великого, не тільки економічного, але й політичного *селянського руху*» під час першої російської революції як поворотний факт історії, зважаючи на те, що «селянство в Росії тільки в 1861 році звільнилося від найтяжчої кріпосної залежності, що селяни в своїй більшості неписьменні, живуть у невимовній нужді, пригнічені поміщиками, одурманені попами, ізольовані один від одного величезними відстанями і майже повним бездоріжжям»⁴⁰. Вождь більшовицької партії на переконливому конкретно-історичному матеріалі беззаперечних статистичних даних розкрив залежність селянського, як і всього в цілому революційного руху в 1905—1907 рр., від боротьби робітничого класу. Саме остання розворушила мільйонні селянські маси, а селянський рух знайшов відгук в армії і повів до солдатських повстань. «Таким чином колосальна країна з 130 мільйонами жителів вступила в революцію, таким чином дрімаюча Росія перетворилася в Росію революційного пролетаріату і революційного народу», — узагальнив розвиток революційного процесу 1905 р. В. І. Ленін, тут же висунувши завдання «вивчити цей перехід, зрозуміти його можливість, його, так би мовити, методи і шляхи»⁴¹.

«Доповідь про революцію 1905 року» чи не найглибше, найповніше і найвсебічніше розкриває ленінську концепцію історії першої російської революції. В. І. Ленін торкнувся найважливіших історичних подій першої російської революції, показав її хід у цілому, а також розвиток і особливості робітничого, селянського, військового, національного рухів, викрив антинародну позицію царизму і експлуататорських класів, у тому числі — контрреволюційної буржуазії, відзначив могутній вплив революції в Росії на визвольний рух трудящих зарубіжних країн. Червоною ниткою через увесь зміст ленінської праці проходить ідея гегемонії пролетаріату, очоленого більшовицькою партією, в рево-

³⁷ Див.: В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 20, стор. 18.

³⁸ Див.: там же, т. 30, стор. 294.

³⁹ Большевицкая партия в революции 1905—1907 гг. М., 1975, стор. 102.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 30, стор. 297—298.

⁴¹ Там же, стор. 293—294.

люційних подіях 1905—1907 рр. З досвіду названої революції «на підставі найточніших даних російської історії» В. І. Ленін зробив висновок, що «пролетаріат *може* розвинути енергію боротьби в сто раз більшу, ніж у звичайний спокійний час»⁴².

У ленінській праці висвітлюється сплетення економічних і політичних страйків під час революції, поява в той час на селі нового типу борця — свідомого селянина, який під впливом міських «забастовщиків» закликав своїх товаришів до боротьби проти поміщиків, попів, чиновників, висвітлюється виникнення і роль перших Рад робітничих депутатів, збройні повстання того періоду, апогеєм яких стало грудневе повстання в Москві. З різної нагоди В. І. Ленін не раз його згадував, аналізуючи історію революційного руху в Росії, а також присвятив цьому навіть спеціальну працю — «Уроки московського повстання»⁴³. Адже в жовтневому загальному страйку і грудневому повстанні В. І. Ленін вбачав найбільші рухи пролетаріату після Паризької комуни, вважав їх маяком у справі виховання нових поколінь борців⁴⁴.

Готуючи матеріали до доповіді про революцію 1905 р., В. І. Ленін зробив окремий запис про робітничі страйки: «Забастовки (первая революция во всемирной истории, которую лучше всего и точнее всего уразуметь и изучить по [истории] статистике забастовок)»⁴⁵. На основі вивчення першоджерел В. І. Ленін написав статтю «Про статистику страйків у Росії» (1910 р.)⁴⁶ і навіть мав намір використати зібраний документальний матеріал для великого нарису історії першої російської революції. Різні положення ленінської історичної концепції першої російської революції викладені в багатьох працях вождя. Дослідники нараховують понад 400 ленінських праць, що стосуються історії революції 1905—1907 років⁴⁷. Вони — невичерпна ідейно-теоретична скарбниця і чіткий методологічний орієнтир для всіх, хто вивчає історію першої народної революції періоду імперіалізму, яку В. І. Ленін назвав «генеральною репетицією» Великого Жовтня⁴⁸.

⁴² В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 30, стор. 295.

⁴³ Див.: там же, т. 13, стор. 346—353.

⁴⁴ Див.: там же, т. 17, стор. 46.

⁴⁵ Ленинский сборник XXVI, стор. 151.

⁴⁶ Див.: В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 19, стор. 361—388.

⁴⁷ В. Н. Котов. В. І. Ленін — основоположник радянської історичної науки. К., 1969, стор. 98.

⁴⁸ Див.: В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 38, стор. 296.

БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ)

П. М. ШМОРГУН,
доктор історичних наук

Важливою подією в історії боротьби народів нашої Батьківщини проти царизму, за визволення від соціального і національного гноблення була буржуазно-демократична революція 1905—1907 рр. «Це була перша народна революція епохи імперіалізму, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії». — Вона показала, що почався новий період всесвітньої історії, період політичних потрясінь і революційних битв»¹.

¹ «Радянська Україна», 9 січня 1975 р.

В. І. Ленін надавав великого значення вивченню досвіду і уроків першої російської революції, яка, за його визначенням, стала «генеральною репетицією» Великої Жовтневої соціалістичної революції. Радянськими істориками багато зроблено для узагальнення і популяризації славного подвигу героїв революції. І все ж, незважаючи на велику кількість опублікованих праць з цієї теми, ряд проблем залишилося не вивченим або мало вивченим, серед них і проблема історичних джерел про діяльність партії та її місцевих організацій в революції 1905—1907 рр.

Неодмінною умовою створення глибоко наукових праць з історії партії та її місцевих організацій є знання і вміння використання всіх різноманітних джерел — як виявлених і уже введених в науковий обіг, так і нових, які ще зберігаються в державних і партійних архівах. Радянське джерелознавство у своєму розвитку пройшло ряд етапів, постійно збагачувалося за рахунок виявлення та публікації все нових і нових груп джерел і вдосконалення методики їх відбору та наукової критики на основі марксистсько-ленінської методології. Такі етапи простежуються і в розвитку джерелознавства історії партії та її місцевих організацій періоду першої російської революції. Не торкаючись конкретно питань історії виявлення, публікації та використання джерел в численній літературі, які можуть бути предметом спеціального вивчення, автор огляду намагався дати загальну їх класифікацію і показати роль та значення всіх основних груп джерел, що є на озброєнні дослідників історії більшовицьких організацій на Україні періоду першої російської революції.

Основним джерелом з історії більшовицьких організацій України, які виникли і розвивалися як складова і невід'ємна частина загально-російської пролетарської партії нового типу, є твори В. І. Леніна. В них дослідник знаходить не тільки загальні методологічні настанови, а й конкретні приклади дослідницької практики, ленінські оцінки важливих революційних подій і дій окремих більшовицьких організацій. У творах В. І. Леніна ми не знайдемо цілісного нариса з історії більшовицьких організацій на Україні, але в ході керівництва діяльністю партії і революційною боротьбою мас В. І. Ленін неодноразово висловлював свої думки, оцінки, критичні зауваження на адресу окремих партійних працівників і місцевих організацій, які й тепер є керівними, основоположними при висвітленні історії більшовицьких організацій на Україні. Численні статті, виступи, листи вождя партії, в яких він аналізує становище більшовицьких організацій на Україні за 1905—1907 рр., опубліковані в Повному зібранні творів В. І. Леніна. Важливіші з них увійшли до збірника «В. І. Ленін про Україну» (ч. 1. К., 1969).

Ленінські документи органічно доповнюються листами близького друга і дружини В. І. Леніна — Н. К. Крупської, яка працювала секретарем редакцій більшовицьких органів. Листування Н. К. Крупської з Одеською, Катеринославською і Луганською більшовицькими організаціями за 1905 р. частково було опубліковане ще в середині 20-х років². Повна вичерпна публікація з'явилась тільки в 1964 р.³ Крім листування із згаданими трьома організаціями, у ній дано документи про роботу більшовиків Києва, Харкова, Миколаєва, Херсона, Мелітополя, Добрянки, Юзівки, Бобринця, Балти, Поліського комітету, що об'єднував партійні організації суміжних районів Білорусії і Чернігівщини. Один цей перелік міст є переконливим доказом наявності на Україні широкої мережі партійних організацій і їх зв'язків з

² «Пролетарская революция», 1925, № 6, 7, 11, 12; 1926, № 4.

³ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.). К., 1964 (далі — Переписка В. И. Ленина...).

В. І. Леніним, свідченням неспроможності домислів українських буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії про відсутність тут соціальних передумов для більшовизму.

Важливим джерелом для висвітлення історії більшовицьких організацій України є документи і матеріали III, IV (Об'єднавчого) і V (Лондонського) з'їздів партії, I, II і III конференцій РСДРП, I конференції військових і бойових організацій РСДРП. У протоколах цих з'їздів і конференцій є списки правомочних партійних комітетів, імена делегатів, відомості про кількісний склад партійних організацій, їх структуру, видавничу діяльність, зв'язки між собою і з ЦК РСДРП тощо. У промові Ф. А. Сергеева (Артема) на IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП дано яскраву картину стану Харківської організації наприкінці 1905 — на початку 1906 р. і внутріпартійної боротьби більшовиків і меншовиків, у листі Я. Н. Бранденбургського III з'їзду РСДРП (історія Катеринославської організації на початку 1905 р.), в листі Миколаївського комітету III з'їзду (історія створення в лютому 1905 р. двох паралельних комітетів у місті — більшовицького і меншовицького), в промовах М. О. Скрипника, М. К. Владимірова, М. С. Лещинського на III з'їзді (важливі відомості про діяльність більшовиків Одеси, Катеринослава і Полісся), у виступі О. М. Ярославського на I конференції військових і бойових організацій РСДРП (відомості про роботу Катеринославської військової організації).

Важливе значення для висвітлення історії місцевих організацій мають звіти партійних комітетів, які періодично складалися до чергових з'їздів партії. Адже це були, фактично, перші спроби написання історії окремих місцевих організацій. Надаючи важливого значення таким звітам, В. І. Ленін ще напередодні II з'їзду РСДРП розробив спеціальну схему складання оглядів історії організації за міжз'їздовський період⁴. На жаль, збереглися звіти не всіх організацій України, які були представлені на з'їздах партії. Поки що відомі лише два звіти більшовицьких комітетів: Катеринославського комітету III з'їзду РСДРП, вперше опублікований у ювілейному збірнику документів до 30-річчя революції⁵, і Луганського комітету V (Лондонському) з'їзду, що вийшов у світ ще під час роботи з'їзду на сторінках газети «Пролетарий»⁶. Опублікований також уривок із звіту III з'їзду Бахмутської групи Донецького союзу РСДРП, але ця група знаходилась тоді під меншовицьким впливом⁷.

Переважна більшість цих документів опублікована ще в роки революції на сторінках газет «Вперед», «Пролетарий» та інших періодичних видань і вже давно знаходиться на озброєнні радянських дослідників. Виключний інтерес представляє резолюція Катеринославського комітету більшості РСДРП від 21 березня 1905 р., яка дає можливість по-новому висвітлити історію підготовки до III з'їзду, показати непристойну роль члена Бюро комітетів більшості Л. Б. Каменева, який займав тоді примиренську позицію і намагався під час перебування у Катеринославі добитися розпуску більшовицького комітету, створеного на противагу меншовицькому комітетові. Рішуче засудивши такі погляди Каменева, комітет визнав своє існування законним, а «присутність на з'їзді необхідною»⁸. Незабаром комітет одержав листа від В. І. Леніна, який підтвердив правильність зайнятої ним позиції.

⁴ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 7, стор. 63—78.

⁵ Партія в революції 1905 года. Сборник документов и материалов. М., 1934, стор. 29—47.

⁶ «Пролетарий», 2 травня 1907 р.

⁷ Донбасс в революции 1905—1907 годов. Сборник документов и материалов. Сталино, 1955, стор. 23—25.

⁸ «Исторический архив», 1962, № 6, стор. 189.

Діяльність більшовицьких організацій широко висвітлювалась у центральній і місцевій періодичній пресі. Крім рішень і резолюцій, на сторінках цих газет публікувались різні листи, кореспонденції, хронікальні замітки та інші матеріали, на підставі яких можна прослідкувати основні етапи в діяльності місцевих комітетів, встановити наявність їх зв'язків з редакціями ленінських центральних органів, з'ясувати, які видання виходили на місцях, які й коли були провали тощо. В 18 номерах газети «Вперед», наприклад, було надруковано понад 100 кореспонденцій, листів і заміток про Україну. В основному це були повідомлення з найбільших пролетарських центрів України — Катеринослава, Харкова, Києва, Луганська, Одеси, Миколаєва, але писали також з Мелітополя, Єлисаветграда, Ромен, Кривого Рога, Чернігова та інших міст і фабрично-заводських селищ, що свідчить про посилення більшовицького впливу серед робітників України, про зміцнення зв'язків між ленінським більшовицьким центром і партійними організаціями на місцях.

Газета «Пролетарий», що почала виходити з травня 1905 р. за рішенням III з'їзду РСДРП замість газети «Вперед», була ще тісніше зв'язана з місцевими організаціями і вмішувала в середньому в два рази більше листів і повідомлень з України, ніж газета «Вперед» у передз'їздівський період. Поряд з кореспонденціями з відомих вже центрів більшовицького впливу на Україні в «Пролетарий» публікувались листи з нових міст — Олександрівська, Херсона, Балти, Семенівки, Добрянки та інших. Поява нових кореспонденцій — дуже важливий факт, оскільки деякі невеликі організації РСДРП, не будучи добре обізнані з внутріпартійними незгодами, довго, аж до III з'їзду партії, підтримували зв'язок з редакцією «Искры», хоч вони фактично не поділяли її меншовицьких поглядів*. Так було, зокрема, з Херсонською організацією. Один з її керівників у відкритому листі до газети «Пролетарий» писав: «Будучи ознайомлена тільки з принциповими незгодами і поділяючи погляди більшості, організація вважала себе не в праві поривати з центральними установами, бо не була добре обізнана з усією рештою перепетій нашої внутріпартійної кризи. Суперечки, що роздирали нашу партію, відбувались десь далеко від нас»⁹. І лише після III з'їзду Херсонська організація, ознайомившись з його рішеннями, порвала зв'язок з меншовицькою «Искрой» і визнала новий центральний орган партії — «Пролетарий». Херсонська організація зв'язалась пізніше з Одеським комітетом РСДРП, який «зобов'язався вважати її немов своєю районною організацією, постачати її людьми, літературою тощо»¹⁰.

Виключне значення цього газетного документа для висвітлення історії Херсонської організації не викликає сумніву. Але при всій його унікальності і значимості досліднику потрібно буде ще вдатись до листування В. І. Леніна і Н. К. Крупської з Одеським комітетом, в якому він знайде додаткові відомості про стан Херсонської організації і розгортання дальшої боротьби більшовиків з меншовиками, про приїзд туди посланців Одеського комітету, про обладнання друкарні тощо. Хоч В. І. Ленін через листи Одеського комітету був ознайомлений з діяльністю Херсонської організації, але відомості з других рук його не задовольняли. 17 серпня 1905 р. Н. К. Крупська писала в Одесу: «Зв'яжіть нас все ж, якщо можете, безпосередньо з Херсоном»¹¹. Після одержання адреси 27 вересня 1905 р. В. І. Ленін надіслав листа Херсонській організації, в якому повідомляв: «Ми надаємо безпосереднім

* 3 № 52 «Искра» стала газетою опортуністів-меншовиків.

⁹ «Пролетарий», 4 червня 1905 р.

¹⁰ Там же.

¹¹ Переписка В. И. Ленина..., стор. 738.

зв'язкам та обміну думками важливого значення, а тому й робимо спробу встановити зв'язок»¹².

Дуже цінні відомості з історії більшовицьких організацій є в місцевій пресі. В роки першої російської революції на Україні видавались різні газети: більшовицькі («Работник», «Хроника железнодорожной жизни», «Железнодорожник» в Києві, «Бюллетень Одесского комитета РСДРП», «Семафор» в Одесі, «Донецкий колокол» в Луганську, «Южная Русь» в Катеринославі), органи об'єднаних організацій РСДРП, причому в деяких з них відчувалась перевага більшовицького впливу («Известия Федеративного совета харьковских комитетов РСДРП», «Полесский листок», «Жизнь солдата» в Катеринославі, «Солдатская жизнь» у Харкові, «Солдатская газета» і «Солдатские известия» в Одесі), а в деяких — меншовицького («Летучий листок» Одеського об'єднаного комітету РСДРП, «Борьба» в Миколаєві, «Голос рабочих» в Єлисаветграді, «Колокол» в Полтаві, «Голос солдата» в Києві, «Майский летучий листок» в Юзівці, «Помощь» і «Свобода» в Глухові).

Окрім замітки про місцеві організації є в легальній пресі ліберального напрямку, яку успішно використовували більшовики в період вищого піднесення революції («Коммерческая Россия» в Одесі, «Южная Россия» в Миколаєві, «Киевское слово»). Про підготовку до об'єднання паралельних організацій більшовиків і меншовиків Херсона, що почалась після об'єднання організацій в Одесі, збереглися відомості тільки в місцевій газеті «Юг». Багато цікавих відомостей про боротьбу більшовиків з меншовиками на першому пленумі Київської Ради робітничих депутатів опубліковано в газеті «Киевское слово», про боротьбу більшовиків з есерами в Катеринославській Раді робітничих депутатів — в катеринославському «Вестнике Юга», про викриття розкольніцької лінії сіоністів в Одеській Раді робітничих депутатів — в місцевій газеті «Южное обозрение».

Неабиякий інтерес представляє преса Рад робітничих депутатів, профспілкових та інших організацій, де також є важливі відомості про місцеві партійні комітети і групи («Известия Совета рабочих депутатов г. Одессы», «Бюллетень Боевого стачечного комитета Катеринослава»), «Известия Совета рабочих депутатов Юзовского района», «Известия Совета рабочих депутатов гор. Кременчуга и посада Крюкова» та інші).

Важливим історичним джерелом є листівки партійних організацій України. За їх характером, за наявними в них закликами і лозунгами дослідник визначає напрям партійних організацій, що видавали ці листівки, питому вагу, вплив більшовиків в соціал-демократичній організації, якщо вона формально єдина. Для листівок більшовицьких організацій 1905 р. був характерний бойовий заклик до підготовки збройного повстання, — його ми постійно знаходимо в листівках Катеринославського, Харківського, Одеського, Миколаївського і Луганського комітетів РСДРП, його пропагували Херсонська, Олександрівська, Нікопольська організації, Балтська група, ЦК службовців Катерининської залізниці при Катеринославському комітеті Більшості РСДРП. Правда, в період вищого піднесення революції і меншовики почали відмовлятися від своєї опортуністичної ідеї «озброєння мас жагучою потребою самоозброєння» і висувати лозунг повстання. Так було, зокрема, з Київським комітетом РСДРП, який після жорстокого придушення повстання саперів 18 листопада 1905 р. виступив з закликом озброюватись і готуватись до нового повстання. Але наявність цих закликів не дає підстав для перегляду оцінки Київського комітету РСДРП, що знаходився під впливом меншовиків. Не випадково при підготовці до друку

¹² В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 47, стор. 82.

збірника листівок більшовицьких організацій Інститут марксизму-ленізму при ЦК КПРС не включив цих листівок Київського комітету РСДРП. Немає їх і в аналогічному збірнику, підготовленому Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС ¹³.

Таким чином, одні лише гасла не завжди є визначальним фактором при оцінці листівок місцевих комітетів. Дослідник повинен добре знати і всі інші документи про діяльність даної організації, щоб точно визначити її політичне обличчя. Та й на самій листівці є ще додаткові позначення, які відіграють важливу роль, скажімо вказівка на передрук. Адже дуже часто місцеві комітети передруковували листівки з видань ленінських газет «Вперед», «Пролетарий», а інші комітети — з нової «Искры», з видань меншовицько-приміренського ЦК РСДРП перших місяців 1905 р. В бібліографічному покажчику «Социал-демократические листовки 1894—1917 гг.» (т. 1, М., 1931) перераховані всі випадки перевидання місцевими організаціями листівок центральних установ, як більшовицьких, так і меншовицьких, і їх обов'язково повинен знати кожний дослідник, що береться за написання історії місцевих організацій.

Вказівка на передрук листівок має виключно важливе значення для висвітлення зв'язків місцевих комітетів з В. І. Леніним і керованим ним закордонними партійними органами. Вже в січні 1905 р. Одеський і Миколаївський комітети перевидали окремими листівками ленінську працю «Початок революції в Росії» з такою поміткою: «Відтиск з четвертого номера «Вперед». У квітні 1905 р. Катеринославський комітет більшості РСДРП перевидав ленінську листівку «Перше травня», що вийшла в світ за підписом Бюро комітетів більшості і редакції газети «Вперед». Пізніше ленінські роботи перевидувались у вигляді листівок в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Конотопі, Луганську, Харкові і Києві — всього за роки революції більшовики України видали 15 листівок з ленінськими працями ¹⁴.

Дослідник повинен звертати увагу ще й на печатки місцевих організацій, які ставились на листівках. Окремі вчені помилково вважають, що сфрагістика, як і деякі інші допоміжні історичні дисципліни, має право займатися лише джерелами феодального періоду. Між тим знання сфрагістики обов'язкове і для тих, хто вивчає історію партії, зокрема в період існування паралельних організацій більшовиків і меншовиків. Після III з'їзду РСДРП рішенням новообраного Центрального Комітету були надані права повноважного комітету більшовицькій групі «Вперед» у Харкові, де паралельно продовжував діяти і меншовицький Харківський комітет РСДРП. Щоб допомогти місцевим робітникам зовні відрізнити листівки більшовицького і меншовицького комітетів, які виходили у другій половині 1905 р. за однаковою підписом, більшовики у верхній частині печатки намалювали прапор з написом: «Пролетарий» — на честь нового центрального органу партії. Таке ж становище склалося й у Катеринославі, коли постановою ЦК було затверджено на правах комітету місцеву більшовицьку групу, що діяла під ім'ям комітету більшості РСДРП. Підписуючи тепер листівки від імені Катеринославського комітету РСДРП, більшовики ставили стару печатку — з додатком слова більшості.

Частину своїх листівок більшовики випускали спільно з меншовиками, есерами та іншими дрібнобуржуазними партіями, здійснюючи ленінську тактику «лівих блоків» і компромісів в ході революції. Весною,

¹³ Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг., ч. 1—3. М., 1955—1956; Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.). К., 1955.

¹⁴ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970). Бібліографічний покажчик. К., 1971, стор. 39—41.

літом і восени 1905 р. такі листівки виходили в Харкові, Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Луганську. Але видання спільних листівок ніскільки не применшує авангардної ролі більшовиків у революції, як це намагаються зобразити сучасні буржуазні і буржуазно-націоналістичні фальсифікатори історії, бо, як правило, саме більшовики виступали ініціаторами видання таких колективних звернень. Досліднику треба звертати увагу на те, що під спільними документами завжди спочатку ставився підпис комітету РСДРП, а потім вже есерів або бундівців. У Катеринославі, наприклад, під різними спільними постановами в дні грудневих подій 1905 р. підписи ставились в такій послідовності: Бойовий страйковий комітет, Рада робітничих депутатів, об'єднаний комітет РСДРП, організація Бунда, бюро провінціальних організацій РСДРП, комітет партії есерів, страйковий розпорядчий комітет Катерининської залізниці і страйкове бюро поштово-телеграфної спілки¹⁵. Спільні звернення одеських організацій виходили за підписом Ради робітничих депутатів, об'єднаного комітету РСДРП, комітету Бунда і комітету партії есерів¹⁶.

Першу спробу виявити всі більшовицькі листівки було зроблено в 1955 р., коли Інститут історії партії при ЦК Компартії України підготував, а Держполітвидав УРСР випустив 6-тисячним тиражем збірник «Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.)», включивши до нього 245 листівок, з яких 162 опубліковано вперше. Але це далеко не повна публікація більшовицьких листівок, оскільки до неї не були включені листівки Поліського комітету, постанови Одеського комітету РСДРП, що видавались у вигляді листівок, бюлетені Організаційного комітету інтелігенції при Одеському комітеті та інші.

449654
Немає всіх листівок і у трьохтомному збірнику «Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.», підготовленого Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і виданого Держполітвидавом в 1955—1956 рр. Правда, в порівнянні з українським збірником в трьохтомнику вперше опубліковані деякі нові листівки Харківського (4 листівки), Одеського (4), Миколаївського (2), Катеринославського (3) і Поліського комітетів РСДРП.

Чимало листівок було вперше опубліковано у виданому до піввікового ювілею революції збірнику «Революция 1905—1907 гг. на Украине»: Харківської — 4, Одеської — 11, Катеринославської — 2, Миколаївської, Полтавської, Київської і Олександрівської (по 1) організацій РСДРП. Нові публікації листівок є і в серії документальних збірників «Революция 1905—1907 гг. в России», виданих АН СРСР, та інших ювілейних виданнях.

В архівосховищах зберігаються ще ніде не видрукувані листівки, зокрема Бахмацької, Бердичівської, Глухівської, Ічнянської, Ковельської, Луцької, Новозибківської, Оріхівської, Панютино-Лозівської, Павлоградської, Пирятинської, Ровенської, Стародубської та інших організацій і груп. Але дослідник повинен пам'ятати, що всі ці неопубліковані листівки, як і багато тих, що увійшли до ювілейних збірників, видавались невеликими соціал-демократичними організаціями, в яких великий вплив мали меншовики, і тому до їх вивчення і оцінки треба підходити особливо старанно.

Важливим джерелом для висвітлення історії місцевих організацій є спогади старих більшовиків — учасників першої російської револю-

¹⁵ «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 216—217; «Красный архив», 1940, т. 5, стор. 101—102; Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 510.

¹⁶ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 386, оп. 1, спр. 540, арк. 268; ф. 268, оп. 1, спр. 31, арк. 9.

ції. Історія Одеської організації, наприклад, знайшла правдиве висвітлення у спогадах таких видатних її діячів, як С. І. Гусев, О. А. П'ятницький і О. М. Ярославський, історія Катеринославської організації — у спогадах Г. І. Петровського, В. М. Залежського, Я. Н. Бранденбургського і А. А. Фабричного, історія Київської — у спогадах О. Г. Шліхтера, Г. М. Михайлова і Л. М. Скорнякова, Миколаївської — у спогадах В. О. Радуса-Зеньковича, С. М. Макарова, Харківської — у спогадах Д. І. Двойрес і інших. Всі вони були опубліковані ще всередині 20-х років у збірниках місцевих істпартів, на сторінках журналів та газет і зразу ж були взяті на озброєння радянськими дослідниками, що почали писати перші статті і нариси з історії партійних організацій і революційних подій 1905—1907 рр. Багато цікавих і потрібних відомостей про більшовицькі організації на Україні є у виданих в 20-х роках книгах спогадів М. М. Лядова («З життя партії напередодні і в роки першої революції»), В. Д. Бонч-Бруєвича («Нелегальна поїздка в Росію»), О. С. Шаповалова («В боротьбі за соціалізм»), М. І. Васильєва-Южина («В вогні першої революції»), В. П. Новикова («Спогади підпільника»), П. О. Мойсеєнка («Спогади»).

Окрема частина спогадів опублікована без необхідної перевірки і містить в собі перекручення та грубі помилки. У збірці харківського істпарту «1905 рік у Харкові» надруковано спогади меншовика Ангарського (Клестова) і есера Сорокіна, які всіляко вигороджували себе й своїх колег з меншовицьких і есерівських організацій. В збірнику артемівського істпарту «Матеріали з історії революційних подій 1905 р. на території, що входить тепер в Артемівську округу» опубліковані спогади Д. Рожкова, який всіляко популяризує серед керівників революційного руху в Гришиному вчителя Дейнегу і ні слова не говорить, що він був есером і вів боротьбу з місцевою соціал-демократичною організацією. У 20-х роках вийшло в світ чимало таких спогадів колишніх діячів меншовицьких, есерівських і буржуазно-націоналістичних організацій (А. Риш, Львов-Рогачевський, Полонський, Яворський, О. Трохименко, А. Юдицький, Ерманський та інші), які не відзначались об'єктивністю і грішили проти істини, замазуючи принципи розходження і боротьбу більшовиків з цими організаціями.

До 50-річчя першої російської революції було перевидано спогади М. І. Васильєва-Южина, М. М. Лядова, І. К. Михайлова, О. А. П'ятницького. Журнал «Вопросы истории» (№ 3, 12 за 1955 р.) надрукував спогади С. І. Гопнер, Г. І. Петровського, І. І. Колосова-Соколовського і І. Р. Білопольського. Але якщо в перших двох спогадах мова йшла про добре відомі події з історії Катеринославської більшовицької організації, то І. І. Колосов-Соколовський висвітлив нову сторінку з історії Київської організації, пов'язану з наданням допомоги місцевим більшовикам з боку В. І. Леніна, а І. Р. Білопольський допоміг ширше висвітлити діяльність Одеського більшовицького видавництва «Вперед», про яке раніше лише згадувалось у листуванні С. І. Гусева і О. С. Шаповалова з В. І. Леніним і Н. К. Крупською. Донецьке обласне видавництво випустило до ювілею революції невелику збірку спогадів «1905 рік в Донбасі», в якому виступили старі більшовики Г. І. Петровський, А. С. Гречнев, В. Є. Євтушенко, Д. К. Поранич і Д. П. Осипенко. Ряд спогадів учасників революції — безпартійних робітників, селян, інтелігенції (М. М. Козиленько, П. С. Ходчанко, П. І. Чубенко та інші) — з'явився на сторінках періодичних видань, але ж значна їх частина не вийшла тоді в світ, відкладалась в архівах і чекає свого дослідника. Серед них цікаві спогади робітника І. П. Гайдара про події в Сумах, Е. Л. Каменської про діяльність Одеської учнівської організації РСДРП, І. Д. Бровкіна про роботу Путивльської групи РСДРП серед селян та інші.

В наступні роки вийшли в світ окремими виданнями спогади

В. О. Радуса-Зеньковича «Сторінки героїчного минулого» (1960), І. В. Шаурова «Спогади учасника революції 1905—1907 років» (1965) і К. Є. Ворошилова «Розповіді про життя» (1-е вид.— 1968, 2-е вид.— 1970), що містили багато цінних відомостей про діяльність більшовиків в роки революції. Становить інтерес і книжка Ф. П. Петрова «65 років в рядах ленінської партії» (1962), хоч в ній надмірно звеличується роль автора спогадів у керівництві повстанням саперів у Києві, що не підтверджується ні документами тих років, ні численними спогадами учасників подій, надрукованими в 20-х роках, у тому числі і спогадами керівника повстання підпоручика Б. П. Жаданівського. Подібний недолік характерний і для перероблених та доповнених спогадів Ф. П. Петрова, що ввійшли до збірника «Великі, незабутні дні» (М., 1970).

До речі, в цьому ж збірнику вперше опубліковано спогади С. Р. Заводовського «Донбас у вогні», в яких взагалі перекручується історія донецьких партійних організацій. Всупереч фактам він стверджує, що партконференція Донецького басейну, яка відбувалась влітку 1905 р. за його участю, начебто переважною більшістю голосів схвалила рішення III з'їзду РСДРП і зобов'язала «провести широку роз'яснюючу роботу в масах про завдання революціонерів-більшовиків»¹⁷. Але резолюції цієї конференції Донецького союзу, прийняті до того ж одноголосно, давно відомі і надруковані в новій «Искре». В них III з'їзд не визнається «партійним з'їздом по суті», висловлюється повна згода з рішеннями Женевської загальноросійської конференції меншовиків про збройне повстання, про тимчасовий уряд, про профспілки і страйки, а основою угоди організацій Донецького союзу з організаціями Більшості взагалі і з створеним більшовиками Рудничним союзом, зокрема, проголошується «визнання товаришами з «більшості» організаційного статуту, виробленого на загальноросійській конференції»¹⁸. Доводиться тільки дивуватися, як могли з'явитися в пресі спогади учасника цієї конференції, що намагається реабілітувати і себе, і її рішення.

Варто відзначити важливе значення автобіографій старих більшовиків, частково опублікованих в 20-х роках у Енциклопедичному словнику Гранат, але в основному збережених у фондах Товариства старих більшовиків ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС і місцевих істпартів у партархівах обкомів Компартії України. Багато більшовиків вміло конспірувались і уникали обшуків та арештів, в зв'язку з чим їх прізвища не згадуються в офіційних документах царської влади. Не виступали вони і з спогадами. Тому тільки з автобіографій ми можемо довідатись про конкретну роботу С. М. Познер і А. Л. Кваші в Київській військово-революційній організації, О. М. Макара — в Одеській, Н. Г. Дубового — в Микитівській групі РСДРП, Т. Л. Бондарева — в Луганській більшовицькій організації, Л. Р. Шаповалової — в Харківській і т. п. З автобіографії Д. І. Лещенка ми вперше дізналися про відрядження його з Петербурга в Катеринослав і Донбас для проведення передз'їздівської кампанії напередодні IV (Об'єднавчого) і V (Лондонського) з'їздів РСДРП. «Весною 1906 року, — писав Д. І. Лещенко в автобіографії 18 травня 1932 р., — я був відряджений разом з Алексінським в Донбас (Катеринослав, Юзівка та інші) на передз'їздівську агітацію до IV з'їзду... Весною 1907 року я знову був відряджений на передз'їздівську агітацію в Донбас, побував у Катеринославі, Юзівці,

¹⁷ Великие, незабываемые дни. Сборник воспоминаний участников революции 1905—1907 годов. М., 1970, стор. 149.

¹⁸ «Искра», № 108, 13 липня 1905 р.

Маріуполі та інших місцях»¹⁹. Звідси стає ясною і причина його обрання делегатом на V (Лондонський) з'їзд від Катеринославської організації, хоч всі роки революції Д. І. Лещенко постійно працював в Петербурзі.

До документів цього автобіографічного характеру відносяться також щоденники учасників революційного руху. На жаль, до наших днів збереглися лише записи керівника Єнакіївської групи РСДРП і голови місцевої Ради робітничих депутатів Г. Ф. Ткаченка-Петренка, які той вів у Катеринославській в'язниці незадовго до страти 3 вересня 1909 р. Частково вони були використані Н. Вольським ще в 20-х роках в біографічному нарисі про цього героя-робітника, одного з керівників грудневого повстання в Донбасі («Летопись революции», 1927, № 3). Але більша їх частина залишилась в рукописі і зберігається в архіві. Деяку упередженість радянських дослідників до рукописної спадщини Г. Ф. Ткаченка-Петренка можна пояснити суперечливими відомостями про його партійну приналежність (ленінський «Пролетарий», № 49 від 3 жовтня 1909 р., назвав його: «наш товариш-більшовик», а сам він зараховував себе до меншовиків — див.: «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 216), а також збереженням списком секретних співробітників катеринославської охранки від 3 березня 1904 р., де під 6-м номером числився Г. Ф. Ткаченко-Петренко, кличка «Снігульський». Але нещодавно опубліковано в пресі цікавий відгук про Ткаченка-Петренка К. Є. Ворошилова, котрий добре його знав і назвав мужнім революціонером, одним з засновників Луганської соціал-демократичної організації.

Для з'ясування істини К. Є. Ворошилов навів і цей дивний документ охранки, зауваживши: «Цьому жахливому факту не ймеш віри. А чи не проник Ткаченко-Петренко в поліцейську систему за завданням якого-небудь партійного комітету, щоб з'ясувати таємні плани поліції? Його героїчна смерть і мужня поведінка перед стратою дають право говорити про нього з глибокою повагою»²⁰. На нашу думку, тепер настав час видати записки Г. Ф. Ткаченка-Петренка (їх обсяг понад 10 друк. арк.) окремою книжкою, яка стане не лише новим цінним джерелом для спеціалістів, але й цікавою розповіддю очевидця про буремні події 1905 р. для масового читача.

Важливим джерелом для висвітлення історії більшовицьких організацій є фотодокументи періоду першої російської революції. В Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР збереглися фотографії масових мітингів і демонстрацій у Києві, Катеринославі, Харкові і Одесі, барикад у Катеринославі, Харкові і Одесі, виступу О. Г. Шліхтера під час вуличних демонстрацій київських робітників 18 жовтня 1905 р., фотопортрети С. І. Гусева, Ф. А. Сергеева (Артема), Л. М. Книпович, Г. І. Петровського, К. Є. Ворошилова, Г. Ф. Ткаченка-Петренка, К. М. Самойлової, Г. М. Вакуленчука і багатьох інших активних діячів революційного руху. Є також фотознімки історичних будинків і місць, фотографії учасників революції, зроблені під час святкування 20-річчя і наступних ювілеїв революції 1905 р. за роки Радянської влади. Частково ці фотодокументи було опубліковано у вигляді ілюстрацій до різних збірок і монографій, присвячених революції 1905—1907 рр., але вичерпної публікації ще немає, хоч необхідність такого видання цілком очевидна. До нового видання слід було б включити і фотографії бойових реліквій (пік, гранат, револьверів, прапорів, друкарських верстатів), що зберігаються в Київському історичному музеї і краєзнавчих музеях на місцях.

¹⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, спр. 1120, арк. 3.

²⁰ К. Є. Ворошилов. Рассказы о жизни (Воспоминания). Книга первая. М., 1968, стор. 228.

Нарешті, останню групу джерел з історії більшовицьких організацій становлять документи царської влади — матеріали губернських жандармських управлінь, відділень охоранки, військово-окружних судів, судових палат та інших державних установ. Частково ці документи вже опубліковані у вище згаданих збірниках місцевих істпартів, що були надруковані до 20-річчя першої революції, в добірках журналів 20—30 років, збірнику «Революція 1905—1907 років на Україні» (Київ, 1949). Особливо багато документальних публікацій вийшло в світ до 50-річчя революції, — і в журналах, і окремими збірниками²¹. Серед останніх виділяється багатотомний збірник «Революция 1905—1907 гг. в России», видання якого завершили лише в 60-х роках.

І все ж, незважаючи на велику кількість таких видань, частина документів ідейних противників партії залишилась поки що неопублікованою і зберігається в місцевих і центральних архівах (ЦДАЖР СРСР, ЦДА СРСР, ЦДВІА, ЦДА УРСР у м. Києві). Поряд з різними офіційними документами царської адміністрації, в яких дається оцінка стану місцевих організацій і до яких слід відноситися особливо критично, в державних архівах є фактичні відомості про арешти партійних зборів і конференцій, про персональний склад комітетів, що були постійно під наглядом шпигів і філерів, про адреси членів партії і співчуваючих, за якими надходили листи, газети і твори В. І. Леніна, про виявлення і конфіскації друкарень, листівок і т. п. Так, наприклад, відомості про розповсюдження творів В. І. Леніна і більшовицької преси, що є в офіційному звіті видавництва «Вперед» і партійному листуванні, суттєво доповнюються відомостями поліцейських рапортів і протоколів обшуків, в яких називається багато інших населених пунктів, імена передових робітників і партійних працівників, номери газет, назви ленінських творів. З офіційних документів царської влади стало відомо про вирішальну роль О. Г. Шліхтера та інших більшовиків Києва в організації страйку службовців управління Південно-Західної залізниці в лютому 1905 р., про всі листівки, видані друкарнею Харківського більшовицького комітету до її провалу 29 січня 1906 р., в тому числі і про зміст місцевої газети «Солдатская жизнь», що не збереглась, про роль А. С. Гречнева, Д. К. Поранича та інших більшовиків Донбасу в підготовці і проведенні грудневого збройного повстання 1905 р. (в 1955 р. вони в своїх спогадах доповнили ці відомості). Візначаючи роль фактичних відомостей, взятих з документів органів царської адміністрації, важливо підкреслити необхідність критичного до них підходу, обов'язкового їх порівняння і звірення з іншими, більш вірогідними документами, перш за все з документами самих партійних організацій. Правда, документи партійних організацій про ту або іншу подію можуть і не зберегтися, але в розпорядженні дослідника є інші джерела, які треба знати і враховувати.

До цієї останньої групи джерел примикають і документи політичних противників більшовиків — меншовиків, українських дрібно-буржуазних націоналістичних партій, бундівців, анархістів та інших антиленінських організацій. На сторінках нової «Искры», наприклад, ми знаходимо резолюції Женевської загальноросійської конференції меншовиків з переліком тих організацій, які відмовились брати участь в роботі III з'їзду РСДРП, список організацій і груп, що брали участь в Південній установчій конференції у Києві 21—24 серпня 1905 р., резолюції якої були піддані критиці в статтях В. І. Леніна «Нова мен-

²¹ Донбасс в революции 1905—1907 годов. Сталино, 1955; Донбасс в революции 1905—1907 годов. Сталино, 1957; Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі. Вінниця, 1956; Революционное движение в Таврической губернии 1905—1907 гг. Симферополь, 1955; Революция 1905—1907 гг. на Украине, в 2 томах. К., 1955. Славная страница в истории Александровска (Запорожья). Запорожье, 1956.

шовицька конференція» і «Останнє слово «іскрівської» тактики або потішні вибори, як нові спонукальні мотиви для повстання». Можна встановити також назви багатьох листівок та інших видань місцевих меншовицьких організацій, визначити, які комітети і групи підтримували регулярний зв'язок з редакцією нової «Искры» до і після III з'їзду РСДРП тощо. Але до всіх таких повідомлень досліднику треба відноситись критично, пам'ятати про прагнення дрібнобуржуазних партій і груп будь-що применшити вплив більшовиків і перебільшити свою роль в революції. І, звичайно, треба не ігнорувати, а знати їх, щоб не допустити такої помилки, яку зробили упорядники збірки «Великі, незабутні дні» із згаданими спогадами С. Р. Заводовського.

Таким чином, при вивченні історії більшовицьких організацій України періоду першої російської революції сучасний дослідник має в своєму розпорядженні численні і різноманітні джерела, які можна розбити на такі групи: 1) твори В. І. Леніна, 2) документи партії і її місцевих організацій, 3) партійна преса (періодичні і неперіодичні видання — листівки), 4) спогади старих більшовиків, учасників революції 1905—1907 років, 5) фотодокументи, 6) матеріали органів царської влади і політичних противників більшовиків.

Всі ці групи джерел не рівнозначні за своїм значенням і питомою вагою, але знання їх обов'язкове для кожного дослідника. Тільки комплексне використання всіх груп джерел, ретельний їх відбір і наукова критика на основі марксистсько-ленінської методології зможуть забезпечити підготовку фундаментальних досліджень з історії більшовицьких організацій в період першої російської революції 1905—1907 рр.

ДО 150-РІЧЧЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

ДОКУМЕНТИ ПРО РУХ ДЕКАБРИСТІВ НА УКРАЇНІ

Минає 150 років від дня повстання декабристів, яких В. І. Ленін назвав «най-видатнішими діями дворянського періоду»¹.

Документи про декабристів широко використовуються в дослідженнях і публікаціях. Достатньо назвати серію збірників «Восстание декабристов. Документы» (т. I—XII), видрукованих в 1925—1969 рр., у яких опубліковано слідчі справи, зокрема про діяльність членів Південного товариства і Товариства об'єднаних слов'ян (див. т. IV, V, VII і XII). У 1926 р. Укрцентрархів опублікував частину документів у ювілейному збірнику «Рух декабристів на Україні» (Х., 1926). Тепер Інститут історії АН СРСР спільно з Головархівом СРСР за документами ЦДАЖР СРСР готує ювілейне видання XIII тому цієї серії, в якому будуть також опубліковані слідчі справи про членів названих товариств.

До цієї теми є велика джерельна база, яка використана в наукових дослідженнях та в іншій спеціальній літературі. Бібліографія літератури про декабристів нараховує більше восьми тисяч одиниць².

Для ознайомлення науковців із новим поповненням колекції мікрофільмів Центрального державного історичного архіву УРСР публікуємо перелік документів за 1825—1828 рр., складений на основі надходжень із Центрального державного військово-історичного архіву СРСР (ЦДВІА СРСР) та Центрального державного історичного архіву СРСР (ЦДІА СРСР). До переліку включено не всі документи. Не ввійшли до нього, зокрема, такі однотипні документи: списки солдатів і формулярні списки офіцерів, які притягувались до відповідальності за участь в декабристському русі слідчими комісіями, що діяли в Білій Церкві, Могильові і Петербурзі, а також документи із загальними відомостями про доставлення заарештованих в різні пункти, копії рапортів і донесень, які повторюють частково зміст названих у переліку документів. Наприклад, в один день—18 лютого 1826 р. із штабу 1-ї армії дано десятки розпоряджень про створення та організацію роботи комісії військового суду в Білій Церкві. Сюди відносяться і рапорти про доставлення на місце суду заарештованих декабристів та документів про попереднє розслідування їх справ для більш жорстокої розправи над повсталими: солдатами й офіцерами Чернігівського піхотного полка*. До переліку також не включено значну частину документів 30—50-х років XIX ст., що відбивають поліцейський нагляд за декабристами на засланні і після повернення із Сибіру.

Слід зазначити, що при використанні документів, які відклалися у фондах військових частин, необхідно критично досліджувати зміст кожного з них, оскільки вони відбивають погляди представників ворожого табору. Проте слід зауважити, що рапорти і накази викладають не лише скупі розпорядження, але й подають відомості про початок і хід повстання та його придушення.

Пропонований перелік документів побудовано за хронологічним принципом. На документи складено повні заголовки, крім випадків, коли в переліку дається заголовок справи.

Подаємо названий перелік документів.

1825

13 грудня.—Рапорт чергового генерала 2-ї армії начальникові штабу 2-ї армії генерал-ад'ютанту Кисельову про арешт полковника П. І. Пестеля в Тульчині.

ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, зв. 29, спр. 590, арк. 16. Копія.

17 грудня.—Показання І. І. Пущина про зв'язки Північного і Південного товариств.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 304, арк. 22—39. Копія.

17 грудня 1825 р. — 23 березня 1826 р.—Журнал комітету по розслідуванню справи декабристів.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 295, арк. 1—300. Копія.

¹ В. І. Ленін, Повн. збір. творів, т. 25, стор. 90.

² Див. бібліографічні покажчики: Восстание декабристов. М.—Л., 1929; Движение декабристов. 1928—1959. М., 1960.

* Серед покараних були учасники Вітчизняної війни 1812 року.

23 грудня.—Витяги із наказів начальника штабу 1-ї армії поручику Несмеянову, прапорщику Скокову і командирів Чернігівського полка полковнику Гебелю про арешт С. І. Муравйова-Апостола і доставлення в Петербург з його документами.

ЦДІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 452, арк. 710. Копія.

28 грудня 1825 р. — 18 травня 1826 р. — Витяги із протоколів допиту П. І. Пестеля, С. І. Муравйова-Апостола, М. І. Муравйова-Апостола, М. П. Бестужева-Рюміна, С. Г. Волконського і О. П. Юшневського.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 306, арк. 1—312. Копія.

30 грудня. — Рапорт виконуючого обов'язки васьківського повітового стряпчого * Кириєнка київському губернському прокурору Каменському про виступ із Василькова Чернігівського полка під керівництвом С. І. Муравйова-Апостола.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 35; ф. 36, оп. 4/847, спр. 572, зв.29, арк. 7. Оригінал.

30 грудня. — Рапорт командира 9-ї піхотної дивізії генерал-майора Тихановського головнокомандуючому 1-ї армії генералу Остен-Сакену про провал арешту братів М. І. та С. І. Муравйових-Апостолів та М. П. Бестужева-Рюміна в с. Трилісах.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 147, 148. Оригінал.

31 грудня.—Рапорт васьківського городничого Девільєрса київському цивільному губернатору Ковалюву про збройну сутичку офіцерів Чернігівського полка під час арешту С. І. Муравйова-Апостола.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 62, 63. Копія.

31 грудня. — Рапорт командира 4-го піхотного корпусу генерала Щербатова головнокомандуючому 1-ї армії про повстання кількох рот Чернігівського полка у Василькові.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 35. Оригінал.

1826

1 січня. — Список офіцерів Чернігівського полка з відміткою про місце знаходження кожного з них у день повстання.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 284. Оригінал.

1 січня. — Рапорт начальника штабу 3-го корпусу генерал-майора Горчакова начальнику головного штабу 1-ї армії генерал-ад'ютанту Толю про повстання Чернігівського полка та вжиті заходи для його придушення.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 68—70. Оригінал.

2 січня.—Наказ штабу 1-ї армії командирів 4-го піхотного корпусу про придушення повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 36, 37. Оригінал.

2 січня. — Рапорт командира 4-го піхотного корпусу головнокомандуючому 1-ї армії про арешт прапорщика О. Є. Мозалевського і трьох солдат, посланих повстанцями із Василькова в Київ з примірниками «Православного катехізиса».

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 77—80. Оригінал.

2 січня. — Показання прапорщика О. Є. Мозалевського про передачу С. І. Муравйовим-Апостолом «Православного катехізиса» для розповсюдження.

ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, зв.29, спр. 589, арк. 45. Копія.

3 січня. — Рапорт командуючого київським внутрішнім гарнізонним батальйоном майора Черняка-Самойленка головнокомандуючому 1-ї армії про повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 410, оп. 1, спр. 44, арк. 6, 7. Оригінал.

3 січня. — Наказ начальника штабу 1-ї армії командирів 4-го піхотного корпусу про покладення на нього обов'язків керівництва придушенням повстання Чернігівського полка та про організацію термінового перекриття повсталим шляхів на Варшаву.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 453, арк. 13, 14. Відпуск.

* Дрібний чиновник.

3 січня. — Рапорт командира 3-го піхотного корпусу генерал-лейтенанта Рота командира 4-го піхотного корпусу генерал-лейтенанту Щербатову про збройне придушення повстання під керівництвом С. І. Муравйова-Апостола на Устимівській висоті біля с. Пологи.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 99. Оригінал.

3 січня. — Показання офіцерів Чернігівського полка після збройного придушення повстання.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 299—306. Копії.

3—27 січня. — Справа про повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 410, оп. 1, спр. 44, арк. 1—30. Оригінали і копії.

4 січня. — Донесення волинського цивільного губернатора Анджейковича Миколи І про придушення повстання Чернігівського полка і арешт 700 солдатів і офіцерів.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 175. Копія.

5 січня. — Рапорт начальника штабу 1-ї армії Миколи І про хід боротьби з повсталими частинами Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 165, 166. Копія.

6 січня. — Повідомлення васильківського земського справника Козьміна київському цивільному губернатору про події у Василькові в період повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 191, 192. Оригінал.

7 січня. — Рапорт командира 3-го піхотного корпусу головнокомандуючому 1-ї армії про стан у військових частинах після придушення повстання.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 176. Оригінал.

7 і 9 січня. — Показання М. І. Муравйова-Апостола в штаб-квартирі 3-го піхотного корпусу в Житомирі.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 267—271. Копії.

7 і 9 січня. — Протоколи допиту М. П. Бестужева-Рюміна в Житомирі.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 261—263. Копії.

8 січня. — Наказ начальника головного штабу генерал-ад'ютанта І. І. Дібича начальникові штабу 1-ї армії Толю про розслідування дій керівника повстання С. І. Муравйова-Апостола та покарання повстанців.

ЦДВІА СРСР, ф. 14719, оп. 9, спр. 35, арк. 59, 60. Оригінал.

10 січня. — Протокол допиту С. І. Муравйова-Апостола в Житомирі.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 252зв.—260. Копія.

13 січня. — Лист начальника штабу 1-ї армії київському цивільному губернатору про розшуки одного з керівників повстання Чернігівського полка І. І. Сухинова.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 200. Оригінал.

15 січня. — Рапорт командира 3-го піхотного корпусу головнокомандуючому 1-ї армії про направлення керівників повстання С. І. Муравйова-Апостола, М. І. Муравйова-Апостола, М. П. Бестужева-Рюміна та інших із Житомира в головну квартиру 1-ї армії у Могильові.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 251. Копія.

15 січня. — Рапорт начальника штабу 1-ї армії начальникові головного штабу про направлення 14 січня 1826 р. С. І. Муравйова-Апостола і М. П. Бестужева-Рюміна в Петербург та про розкриття революційної діяльності таємних товариств.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 453, арк. 56 зв.—58. Копія.

18 січня. — Рапорт начальника штабу 1-ї армії начальникові головного штабу про виявлення у паперах С. І. Муравйова-Апостола відозви до народу.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 274. Копія.

22 січня. — Рапорт командира 3-го піхотного корпусу головнокомандуючому 1-ї армії із списком учасників повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 313—368. Оригінал.

22 січня.—Показання священників Чернігівського полка про підготовку солдатів Василькова до повстання.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 426—435. Копії

24 січня.—Рапорт головнокомандуючого 1-ї армії великому* князю Константи-ну Павловичу з характеристикою С. І. Муравйова-Апостола і М. П. Бестужева-Рюміна.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 61, 87, 88. Копія.

1 лютого.—Рапорт комісії військового суду головнокомандуючому 1-ї армії про початок судового процесу над офіцерами Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 199, арк. 1. Оригінал.

6 лютого.—Розпорядження начальника головного штабу головнокомандуючому 1-ї армії про покарання учасників повстання Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 199, арк. 529—532. Оригінал.

7 лютого.—Службовий лист генерал-майора Аракчеева начальнику штабу 4-го піхотного полка Красовському про незадоволення серед нижчих чинів Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, спр. 572, арк. 127. Оригінал.

Не пізніше 8 лютого.—Наказ штабу 1-ї армії про дальше розслідування у спра-ві Товариства об'єднаних слов'ян.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 491. Копія.

9 лютого.—Наказ головнокомандуючого 1-ї армії про покарання музикантів Чер-нігівського полка нарівні з іншими учасниками повстання.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 1, арк. 495. Копія.

10 лютого.—Листи князя М. Г. Рєпніна до С. Г. Волконського з приводу ареш-ту останнього.

ЦДВІА СРСР, ф. 1035, оп. 1, спр. 86, арк. 1—15. Копії.

11 лютого.—Розпорядження військового міністра комендантові Петропавловської фортеці закути у кайдани М. П. Бестужева-Рюміна.

ЦДІА СРСР, ф. 1280, спр. 6, арк. 118. Оригінал.

15 лютого.—Опис речей І. І. Сухінова (Ємельянова), заарештованого в Киши-неві.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 572, 573. Оригінал.

17 лютого—4 квітня.—Слідча справа комісії військового суду про участь ря-дових і унтер-офіцерів Чернігівського полка у повстанні.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 454, арк. 1—46. Копія.

18 лютого.—Наказ головнокомандуючого 1-ї армії комісії військового суду про таємне зберігання «Православного катехізиса».

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 539зв.—540. Копія.

18 лютого.—Наказ начальника штабу 1-ї армії комісії військового суду над нижчими чинами про доставлення розповсюджувачів «Православного катехізиса» в м. Київ.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 2, спр. 198, ч. 2, арк. 540, 540зв. Копія.

28 лютого—21 травня.—Журнал** засідань комісії військового суду для роз-слідування участі солдатів Чернігівського полку у повстанні.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 672—673, 707—710, 735—737, 739—741, 751, 752, 757—759, 806, 807, 826—828, 836—839, 867—871. Копії.

2 березня.—Рапорт комісії військового суду головнокомандуючому 1-ї армії про розслідування участі в повстанні офіцерів Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 615—619. Оригінал.

* Великими князями іменувались члени імператорської сім'ї.

** Складено із звітів комісії, які надсилались з Білої Церкви у головну штаб-квартиру 1-ої армії в Могилів.

Не пізніше 8 березня.— Маршрут слідування покараних солдатів Чернігівського полка із Білої Церкви до Ставрополя в Кавказький корпус.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 630, 631. Копія.

11 травня.— Протокол допиту І. І. Сухинова в комісії військового суду.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, ч. 2, арк. 832. Копія.

25 червня.— Донесення комісії військового суду головнокомандуючому 1-ї армії про хід слідства над С. І. Муравйовим-Апостолом, І. Г. Бутовичем, Я. М. Андрієвичем та ін.

ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, спр. 154, арк. 53—58. Оригінал.

Не пізніше 10 липня.— Доповідна записка Верховного кримінального суду царю про вирок учасникам повстання 14 грудня 1825 р.

ЦДІА СРСР, ф. 1018, оп. 2, спр. 65, арк. 1—6. Копія.

10 липня.— Указ Миколи І про затвердження вироків, винесених Верховним кримінальним судом, учасникам повстання 14 грудня 1825 р.

ЦДІА СРСР, ф. 1329, оп. 1, спр. 439, арк. 467—471. Копія.

Не пізніше 10 липня.— Показання підпоручика 8-ї артилерійської бригади П. І. Борисова, підпоручика у відставці А. І. Борисова, капітана Пензенського полка О. І. Тютчева та інших про діяльність Товариства об'єднаних слов'ян.

ЦДВІА СРСР, ф. 492, оп. 1, спр. 198, арк. 6—63, 78—81. Копія.

Не пізніше 10 липня.— Короткі довідки на членів таємного Товариства об'єднаних слов'ян (підпоручиків 8-ї артилерійської бригади І. І. Горбачевського, Я. М. Андрієвича, підпоручика Саратовського піхотного полка М. І. Мозгалецького та інших).

ЦДВІА СРСР, ф. 35, оп. 9, спр. 104, арк. 179—198. Оригінал.

Не пізніше 10 липня.— Протокол допиту відставного підполковника В. О. Поджіо в слідчій комісії військового суду.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 302, арк. 19. Копія.

Не раніше 10 липня.— Витяги із протоколів допитів декабристів (ч. 1—5).

ЦДІА СРСР, ф. 1101, оп. 1, спр. 409—413. Копія.

Не раніше 10 липня.— Витяги із 50 слідчих справ про діяльність Товариства об'єднаних слов'ян.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 300, арк. 1—500. Копія.

11 липня.— Витяг з рішення Верховного кримінального суду про заміну П. І. Пестелю, К. Ф. Рилеєву, С. І. Муравйову-Апостолу, М. П. Бестужеву-Рюміну та П. Г. Каховському смертної кари четвертуванням на смертну кару через повішання.

ЦДІА СРСР, ф. 1018, оп. 2, спр. 59, арк. 1. Копія.

Раніше 12 липня.— Довідка про участь прапорщика О. Є. Мозалевського в повстанні Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 1, спр. 18358, арк. 128, 129. Копія.

Раніше 12 липня.— Довідка про участь підпоручиків А. А. Бистрицького, Д. Молчанова та інших в повстанні Чернігівського полка.

ЦДВІА СРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 18358, арк. 119—122, 125—126, 132—133. Копія.

12 липня.— Донесення канцелярії вищого військового суду про повстання Чернігівського полка.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 311, арк. 1—198. Копія.

12 липня.— Розпорядження начальника головного штабу комендантові Петропавловської фортеці дозволити сестрі С. І. Муравйова-Апостола зустрітися з братом перед його стратою.

ЦДВІА СРСР, ф. 1280, оп. 1, спр. 6, арк. 407. Оригінал.

13 липня.— Маніфест Миколи І про закінчення Верховним кримінальним судом справи декабристів та виконання вироків.

ЦДІА СРСР, ф. 1329, оп. 1, спр. 439, арк. 492. Копія.

16 липня.— Рапорт начальника головного штабу головнокомандуючому І армією про розпорядження царя замінити розстріл урядових учасників повстання на покарання шпідрутенами і палками з наступним засланням на довічну каторгу до Сибіру.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 201, арк. 18. Оригінал.

16 липня.— Рапорти наглядача Олексіївського равеліну* Петропавловської фортеці її коменданту з описом речей С. І. Муравйова-Апостола, П. І. Пестеля та М. П. Бестужева-Рюміна, які залишилися після страти.

ЦДІА СРСР, ф. 1280, оп. 1, спр. 6, арк. 481—484; оп. 5, спр. 12, арк. 131. Оригінали.

21 серпня.— Рапорт начальника штабу 3-го піхотного корпусу начальникові штабу І-ї армії про покарання рядових і унтер-офіцерів Чернігівського полка шпідрутенами та відправлення до Кавказького корпусу і на каторжні роботи до Сибіру.

ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 201, арк. 35. Оригінал.

24 серпня.— Наказ штабу І-ї армії, прочитаний в усіх ротах та ескадронах, про покарання офіцерів Чернігівського полка, які брали участь у повстанні.

ЦДВІА СРСР, ф. 25, оп. 1616, зв. 185, спр. 4, арк. 8, 9. Оригінал.

1826—1861 рр.— Матеріали (виписки із показань І. І. Горбачевського, Борисова 2-го, Андрієвича, Бестужева-Рюміна та інших) про діяльність Товариства об'єднаних слов'ян.

ЦДІА СРСР, ф. 1093, оп. 1, спр. 319, арк. 1—389. Копії.

1827

10 березня.— Повідомлення міністерства внутрішніх справ виконуючому обов'язки начальника головного штабу про передачу книг П. І. Пестеля в бібліотеку.

ЦДІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, зв. 27а, спр. 533, арк. 18. Оригінал.

8 жовтня.— Доповідні записки Петербурзького військового генерал-губернатора Миколі І про продаж майна П. І. Пестеля.

ЦДІА СРСР, ф. 1409, оп. 2, спр. 4580, ч. 4, арк. 63—72. Оригінали.

1828

3 серпня.— Відомості про осіб, що підозрювались у зв'язках з декабристами.

ЦДІА СРСР, ф. 1286, оп. 4 (1828 р.), спр. 420, арк. 250—252, 255, 256, 351—353, 356, 357. Копії.

Л. І. Апанович, І. І. Глизь

* Допоміжна фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована перед огорожею фортеці. Царський уряд використовував равелін Петропавловської фортеці як тюрму.

ДЕКАБРИСТ ІВАН СУХИНОВ (добірка документів)

В історію боротьби декабристів — перших російських революціонерів, які в грудні 1825 р. виступили із зброєю в руках проти кріпосництва й царського самодержавства в Росії, назавжди вписане ім'я І. І. Сухінова.

Його роль особливо помітна в організації і керівництві збройним повстанням Чернігівського полку (29.12. 1825 — 3.01. 1826 рр.), підготовленим на Україні Південним товариством декабристів. В протоколі військово-судової комісії у Білій Церкві (березень 1826 р.) у зв'язку з виступом декабристів поручика Сухінова названо у числі інших офіцерів Чернігівського полку «головним підбурювачем» до повстання¹. Цю ж думку висловлено і в листуванні каральних органів, які розшукували І. І. Сухінова після поразки повстання².

Декабрист І. І. Сухінов належав до найбільш революційної частини членів Товариства об'єднаних слов'ян, створеного в 1823 р. в Новограді-Волинському. Він був одним з найближчих спільників і помічників підполковника Чернігівського полку С. І. Муравйова-Апостола, який очолив це повстання.

«Дивуєшся чуттю цієї людини, — писала про І. І. Сухінова відомий декабристознавець М. В. Нечкіна, аналізуючи підготовку і хід повстання Чернігівського полку, — він моментально усвідомлює, де намітилось слабке місце, де готується зрада справі повстання, зараз же з'являється туди озброєний до зубів і присікає спробу зради. Крім того, він виконує найвідповідальніші завдання: командує авангардом в найважливіший момент, при виступі із Ковалівки у Васильків, зриває еполети з майора Трухіна, який обороняв Васильків від повсталих, захоплює прапори і полкову скриню на квартирі полковника Гебеля, з величезною енергією і хоробрістю відновлює дисципліну серед тієї групи солдатів, які намагалися грабувати і безчинствувати. Найвідповідальніші розпорядження С. Муравйова по охороні Василькова виконуються через Сухінова (охорона застав та ін.). Сухінов разом з іншими слов'янами веде допит заарештованих. Він командує ар'єргардом при виступі із Василькова у Мотовилівку, енергійно підтримує дисципліну серед солдатів. Сухінов у Пологах наполягав на рекогносцировці. Із всіх причетних до справи єдині І. Сухінов і А. Кузьмін не захотіли здатися на милість переможця: перший втік, другий застрелився зразу ж після арешту»³.

Потрапивши через деякий час до рук каральних органів, І. І. Сухінов 30 березня 1826 р. був засуджений військовим судом до розстрілу «на місці при дивізії»⁴, вирок якого було замінено довічною каторгою. Проте й на каторзі І. І. Сухінов, не скорившись царським сатрапам, не припиняв боротьби до кінця свого життя.

Яскрава постать І. І. Сухінова привертала увагу дослідників. Про нього йшлося в окремих книгах з історії декабристського руху і статтях⁵. Декабрист Іван Сухінов згаданий в ряді офіційних документів, опублікованих в ювілейному виданні Укр-центрархіву «Рух декабристів на Україні» (Харків, 1926, див. «Іменний покажчик», стор. 102) і шостому томі Центрархіву «Восстание декабристов» (М.-Л., 1929, стор. 395).

Доречно також зазначити, що в дожовтневій історіографії про Івана Сухінова, як і в цілому про висвітлення декабристського руху, є «ряд неточностей, помилкок і явно тенденційних упущень»⁶.

Нижче публікуємо кілька документів, пов'язаних з життям і боротьбою І. І. Сухінова, мікрофотокопії яких одержані Центральним державним історичним архівом УРСР у м. Києві з Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР) і Центрального державного архіву Молдавської РСР (ЦДА МРСР).

Частина документів була опублікована у виданнях, які стали бібліографічною рідкістю, інші (док. № 2—4, 6) публікуються вперше. Всі документи розміщуємо за хронологією*, за винятком документа № 1, узагальнюючого за своїм змістом. Цей документ виносимо на перше місце.

М. І. КРЯЧОК

¹ Журн. «Русский архив», книга вторая. М., 1902, стор. 296.

² Центральний державний архів Молдавської РСР, ф. 2, оп. 1, спр. 1094, арк. 30.

³ М. Нечкіна. Декабристы, изд. 2. Изд-во политкаторжан. 1933, стор. 110—111.

⁴ Восстание декабристов. Материалы, т. 6. М.—Л., 1929, стор. 187.

⁵ Див.: Сухінов Іван Іванович. — У кн.: Восстание декабристов. Библиография. М.—Л., 1929, стор. 528—529; Сухінов И. И.—У кн.: Движение декабристов. Указатель литературы. 1928—1959. М., 1960, стор. 273—274.

⁶ Див.: Восстание декабристов, т. 6. (Передмова, стор. XXXV), де піддано критичному аналізу дожовтнєву літературу про декабристів.

* Назви архівів у легендах зазначаємо скорочено. Примітки до змісту документів і текстуальні подаємо у підрядках.

1850 р. листопада 7*. — Довідка військового міністерства III відділенню про Івана Сухинова як одного з організаторів збройного повстання Чернігівського полку**

Секретно

Судившийся военным судом за участие в возмущении Черниговского пехотного полка Сухинов с самого определения его на службу в Черниговский пехотный полк постоянно пользовался особенным покровительством полковника Сергея Муравьева-Апостола расположением и разными благодеяниями его, через что, как сознался перед военным судом, он сделался приверженцем этого штаб-офицера.

Муравьев-Апостол, видя в Сухинове человека вполне соответствующего его злонамерениям и желая исподволь приготовить его к тому, часто заводил с ним разговоры о политических предметах, роптал на наше правительство, что будто бы оно худо соблюдает правосудие, уничтожает невинных и приводил к тому многие примеры, как то: пристрастное, по его мнению, расформирование Семеновского полка, о разжаловании совсем напрасно многих офицеров и ссылке их в Сибирь; о тягости службы, о непомерных взысканиях, грубых обращениях начальников с подчиненными офицерами и что у нас нет должного закона, а заменяет его одно слово начальника и прочие, а Сухинов во всех этих суждениях соглашался с Муравьевым.

В 1825 г. при сборе корпуса в лагере под местечком Лещином, того же полка поручик Кузьмин⁷, зная преданность Сухинова к Муравьеву-Апостолу, пригласил его вступить в существовавшее с 1815 [?] г. тайное Славянское общество, убедив притом Сухинова, что к этому обществу принадлежат многие генералы и сам начальник главного штаба 2-й армии генерал Киселев.

В том же году, по содействию Муравьева-Апостола, Сухинов переведен в Александровский гусарский полк.

Сухинов, получив от Муравьева-Апостола в подарок 1200 руб., отправился для своего обмундирования в г. Киев, откуда поехал в г. Васильков; здесь, встретившись с поручиком Кузьминым, по смене роты его с караула, был 28 декабря 1825 г. у него на квартире, когда Кузьмин через солдата получил от Муравьева-Апостола письмо, которым он просил его поспешить приехать к нему в селение Трилесь; вследствие этого приглашения Кузьмин с Сухиновым отправились тотчас же в означенное село.

Узнав, что в селении Трилесах командир Черниговского пехотного полка полковник Гебель по высочайшему повелению арестовал [Сергея] Муравьева-Апостола и брата его⁸, Сухинов с другими офицерами согласился немедленно освободить Муравьевых от ареста и оказал дерзость полковому командиру; отобрали общими силами ружья у часовых и, бросившись затем на Гебеля, нанесли ему тяжелые раны, но в то же время Сухинов, когда поручик Щепилло⁹ намеревался убить жандармского поручика Ланга, не допустил его к тому и скрыл Ланга в дом священника.

* Дату встановлено на основі діловодної записки такого змісту, вміщеної на першому аркуші справи: «Отношение товарища военного министра от 7 ноября 1850 г. № 272, при котором доставлена эта справка, находится во 2-й части этого же дела о лицах, подвергнутых исправительному наказанию за прикосновенность к делу о злоумышленных обществах» (ЦДАЖР СРСР, ф. 3, III від., 1 експ., 1826 р., спр. 61, арк. 1).

** На полі довідки окремим текстом зазначено: «Сухинов (Иван Иванов) — поручик, служивший в Черниговском пехотном полку и переведенный в 1825 г. в Александровский гусарский полк. Из свободного состояния Херсонской губернии Александровского уезда села Краснокаменка поступил на службу рядовым в 1809 г. В 1815 г. произведен в унтер-офицеры. В 1817 г., вследствие представленного свидетельства о дворянстве своем, переименован юнкером. В 1819 г. произведен в прапорщики Черниговского пехотного полка».

⁷ Кузьмін Анастасій Дмитрович (р. н. невід. — 3.I.1826) — декабрист, член Товариства об'єднаних слов'ян, командир 5-ї мушкетерської роти. Вів активну пропаганду, закликаючи солдатів до повстання. Його рота першою виступила (29.12.1825) у складі Чернігівського полку. У бою з урядовими військами біля с. Ковалівки А. Д. Кузьмін був тяжко поранений, потрапив у полон і в Трилесах застрелився. (Див.: УРЕ, т. 7, стор. 463).

⁸ Муравйов-Апостол Іполит Іванович (1806—1826) — декабрист. Виступав у ролі зв'язківця Північного товариства з Південним. Разом з братами брав участь у повстанні Чернігівського полку. В бою з царськими військами був поранений і, уникаючи полону, застрелився (Див.: УРЕ, т. 9, стор. 430).

⁹ Щепилло (Шипілло) Михайло Олександрович (р. н. невід. — 15.01.1826) — декабрист, член Товариства об'єднаних слов'ян, поручик Чернігівського полку. Був одним із найактивніших агітаторів серед солдатів, закликаючи їх до повстання. В бою проти царських військ на Київщині, поблизу с. Устинівки командував 6-ю мушкетерською ротою і там загинув (Див.: УРЕ, т. 16, стор. 403).

После этого происшествия подполковник Муравьев-Апостол, барон Соловьев¹⁰ и Щепилло отправились впредь в Ковалевку, где квартировала 2-я грендерская рота; потом туда же выступили Сухинов, отставной подполковник Муравьев и Кузьмин с собранною ими 5-ю мушкетерскою ротою; по прибытии же в квартиру поручика Петина¹¹ нашли там Муравьевых, пивших у Петина чай.

Потом Сергей Муравьев, присоединив к 5-й мушкетерской 2-ю грендерскую роту, объявил о цели их собрания и расположил там отряд свой по частным квартирам; между тем, вынимая из запечатанного чемодана бумаги, бросал их в огонь для истребления. На другой день, после ночлега у поручика Петина, Муравьев при выступлении оттуда, рассказывая солдатам о цели своих намерений, клялся доставить им счастье и требовал и от них взаимной клятвы с тем, что если кто изменит, то будет заколот, возмущив таким образом своих солдат, Муравьев выступил по направлению к Василькову.

Не доходя сего города, Муравьев отрядил Сухинова со взводом грендер вперёд, дабы захватить в квартире полкового командира знамена, денежный ящик и арестовать подполковника Трухина, полковника Гебеля и все семейство сего последнего.

Сухинов, исполняя данное ему поручение, шел во главе отдельного с ним взвода и по вступлению в г. Васильков, встретив подполковника Трухина, спешившего с частью нижних чинов ему на сопротивление, окружив его своими мятежниками, сорвал с него эполеты и шпагу и арестовал его на гауптвахту, откуда в то же время выпустил всех арестантов, в том числе и барона Соловьева, арестованного Трухиным в Василькове, а после того Сухинов с тою же возмущенною толпою солдат отправился в квартиру командира Черниговского пехотного полка полковника Гебеля и, захватив там знамена и казенный ящик, доставил их к возмутителю подполковнику Муравьеву-Апостолу. После ночлега в Василькове Сухинов весьма содействовал Муравьеву уговорить бывшие там роты присоединиться к их мятежническому отряду.

На другой день Муравьев-Апостол, построив возмущенные им роты на площади г. Василькова, призвал священника и после совершенного им молебна заставил его прочесть составленный им, Муравьевым-Апостолом с Бестужевым-Рюминым возмутительный катехизис*, преисполненный оскорбительными выражениями против верховной власти, с превратным истолкованием текстов священного писания, причем неотлучно находился и Сухинов; потом Муравьев-Апостол, имея намерения возмутить вблизи квартировавшие войска, выступил с своим отрядом из Василькова к Белой Церкви, постоянно провозглашая всем мнимую свободу.

Сухинов, которому поручено было командовать 6-ю ротою, в продолжение пути часто читал солдатам возмутительный катехизис и внушал им о вольности, говоря, что царя быть не должно, а когда солдаты стали сему внушению противиться, то Сухинов говорил им, что они идут за царя Константина**.

По прибытии мятежнического отряда из Мотовиловки*** в Пологи, Сухинов с прочими офицерами заняли все посты, а по вступлении в Ковалевку Муравьев, узнав о приближении против них кавалерии и артиллерии, начал еще более ободрять всех солдат, говоря, что они будто бы следовали к ним для присоединения и что вскоре соединятся с ними и драгунская дивизия. Напротив того, при выступлении из Ковалевки встречены были они гусарским отрядом, и хотя против него Муравьев-Апостол построил колонну, но по первому в них выстрелу Сухинов бросился с некоторыми нижними чинами бежать, и, скрывшись первоначально в деревне Мазиницах, присидел там в пустом погребе, потом пустился в путь на произвол судьбы и, переходя из деревни в деревню, достиг г. Черкаска, где взял в тамошнем казначействе гербовую бумагу, составил себе фальшивый паспорт и купив себе партикулярное платье и сани с

¹⁰ Соловйов Веніамін Миколайович (1798—1871) — декабрист, член Товариства об'єднаних слов'ян. Під час повстання Чернігівського полку очолював 2-у мушкетерську роту. Після поразки повстання був засуджений і відбував заслання до 1856 р. у Єнісейській губ. (Див.: УРЕ, т. 13, стор. 304).

¹¹ Петін (роки н. і с. невідомі) — поручик Чернігівського полку. Брав активну участь у повстанні. Військовим судом «за виконання протизаконних наказів Муравйова-Апостола» позбавлений дворянства, розжалуваний у рядові і відправлений в дальні гарнізони (Див.: Восстание декабристов. Материалы, т. 8. Л., 1925, стор. 149).

* «Православний катехизис» — підготовлений С. І. Муравйовим-Апостолом і М. П. Бестужевим-Рюміним документ революційного змісту, який закликав солдатів до боротьби проти самодержавства і кріпосництва.

** Костянтин — брат імператора Олександра І, який при житті останнього відрікся від престолу. Міжцарствуванням, що утворилося на деякий час після смерті Олександра І, скористалися декабристи, розпочавши збройне повстання військ у Петербурзі 14 грудня 1825 р.

*** Мотовилівка — малес на узаві с. Велика Мотовилівка, що влилась згодом в Червону Мотовилівку — нині село Фастівського р-ну Київської обл.

лошадью, поехал прямо к Кременчугу; на дороге в одной корчме достал мелу, вырезал печать по форме Александрийского уездного суда и приложил к своему фальшивому паспорту, подписав его, вместо известных членов того суда, по служению Сухинова там, до вступления его из статской в военную службу. Проезжая Дубосары, он написал письмо к своему брату Степану, служившему в Александрийском уездном суде; когда же дошли до него [Сухинова] слухи, что его ищут, он пробрался в Кишинев, нанял там квартиру за 15 руб. в месяц и, прожив там 11 дней, был по распоряжению правительства арестован.

Таким образом, задержан Сухинов, принадлежавший к тайному славянскому обществу, стремившемуся на ниспровержение установленного законного порядка и бывший самым ревностным участником в исполнении преступных замыслов и всех злодейских действий возмутителя Черниговского пехотного полка подполковника Сергея Муравьева-Апостола.

Сверх того, при судопроизводстве Сухинов сознался, что до участия его в мятеже он сделал преступление, ложно приписав в свидетельстве предводителя дворянства Александрийского уезда, которое доставлено было ему от брата его при переводе из пехоты в кавалерию, что за отцом его Сухинова, вместо 4 душ крестьян, состоит 42 души.

Аудиторский департамент, сообразив все эти обстоятельства с прописанными в сентенции военного суда законами, признал Сухинова как главного сообщника возмутителя Сергея Муравьева-Апостола и участника во всех его действиях подлежащим смертной казни.

На доклад о том последовала в 12-й день июля 1826 г. высочайшая конфирмация за собственноручным его императорского величества подписанием: «Сухинова по лишении чинов и дворянства и переломлении шпаги над его головою пред полком поставить в г. Василькове при собрании команд из полков 9-й пехотной дивизии под виселицу и потом отправить в каторжную работу вечно».

Из дел военного министерства видно, что Сухинов поступил в ведение начальства Нерченских горных заводов, но к коменданту при Нерченских рудниках отправлен не был потому, что не имелось в виду на то повеления, в декабре же 1828 г. государь император высочайше повелеть соизволил: Сухинова, осужденного за государственные преступления на каторжную работу и находящегося в Зерентуйском руднике, предпродать из Нерченского горного ведомства к коменданту при Нерченских рудниках по окончании производившегося в то время об нем дела по случаю прикосновенности его к бывшему возмущению каторжно-ссылных в Зерентуйском руднике.

Это высочайшее повеление генерал-адъютант князь Чернышев сообщил для исполнения г. министру императорского двора 27 декабря 1828 г. за № 744.

С этого же времени никаких сведений о Сухинове в военное министерство не поступало до настоящего времени.

Как горное отделение кабинета его императорского величества и дела его при поступлении Колывановскресенских и Нерченских горных заводов в 1830 г. в ведение министерства финансов, переданы в департамент горных и соляных дел, то поэтому последовавшей ныне надобности сделано было о государственном преступнике Сухинове надлежащее сношение с директором означенного департамента и из полученного от него отзыва имеются о Сухинове следующие сведения.

В мае 1828 г. каторжно-ссылные Зерентуйского рудника под предводительством Ивана Сухинова предположили сделать побег из этого рудника, произвести возмущение и разные злодеяния. За такое преступление виновные преданы были военному суду при Нерченском заводе и по высочайшему государя императора повелению, последовавшему на имя коменданта при Нерченских рудниках генерал-майора Лепарского за собственноручным его величества подписанием от 13 августа 1828 г., государственный преступник Иван Сухинов с некоторыми другими приговорены к смертной казни расстрелянием.

После того г. министр императорского двора получил от коменданта при Нерченских рудниках секретный рапорт от 3 декабря 1828 г. за № 660 об исполнении им того же числа высочайше утвержденного приговора над возмущившимися каторжно-ссылными Зерентуйского рудника, из числа которых пятеро расстреляны, а предводитель их Иван Сухинов прежде исполнения над ним такой же смертной казни, удавился в тюрьме 1 числа декабря 1828 г.

Вместе с тем, другие каторжно-ссылные Зерентуйского рудника, виновные по тому же делу, наказаны: четверо кнутом, с подновлением штемпельных на лице знаков, а девять человек плетями.

Полковник [підпис]

ЦДАЖР СРСР, ф. 3, III від., 1 експ., 1826 р., спр. 61, арк. 2—11. Оригінал.
Опубл.: Центрирхив. Восстание декабристов. Материалы, т. 8. Л., 1925, стор. 227—231.

1826 р. лютого 11.— Циркулярний лист херсонського цивільного губернатора бессарабському цивільному губернатору про оголошення розшуку декабриста І. І. Сухінова

Секретно

Херсон

Ваше превосходительство, конечно, имеете сведения о мятеже, случившемся в последних числах января в Черниговском пехотном полку*. В числе главных возмутителей состоит подпоручик Сухинов, который, служа прежде в помянутом полку, незадолго до мятежа переведен в Александрийский гусарский полк, но не успел еще к оному отправиться, а оставался в Черниговском полку.

Для разыскивания его по Херсонской губернии командирован от меня советник губернского правления Саванин, который 10 февраля перехватил в Александрийской почтовой экспедиции письмо, писанное из Дубоссар от 4 февраля означенным Сухиновым** к брату его, служащему Александрийского уездного суда.

Письмо сие следующего содержания: «Спешу тебя уведомить, что еще слава богу жив и здоров и докудова счастлив, но без приюта и места, и притом крайне меня влечет любопытство на счет моей бумаги, известной тебе. Не знаю, пошла ли она в дело, или нет. Пожалуйста, друг, поспеши уведомить с первой почтой, нимало не откладывая, да пожалуйста опиши обстоятельнее обо всем и пиши ко мне Кишиневской области в город Кишенев, ибо в случае твоего замедления, что уже, может быть, и не застанет в том месте, если только не буду иметь места. Затем прощай и прочее.

Р. С. Пожалуйста, любезный друг, не можно ли будет выпросить у батюшки денег хотя бы рублей пятьдесят или сколько можно будет, ибо ты и сам знаешь мое теперешнее положение, что крайне нуждаюсь во всем, что даже остаюсь без дневного пропитания. Пожалейте обо мне. Адрес же ко мне Кишиневской области в город Кишинев его благородию милостивому государю Ивану Ивановичу Емельянову***.

Приметы Сухинова: росту 2 аршин около 8 вершков. Лица смуглого, худощавого, чистого, широкого, широкоплеч, волосы на голове и усах черные, говорит сипловатым голосом, лет около 35, на левой руке между кистью и локтем знак от раны пулею навывлет, с места бежал в сюртуке с красным воротником, имя его Иван Иванов сын. Говорит по-русски, малороссийски и молдавски.

Для преследования его до Кишенева я командирую стоящего при мне чиновником для особых поручений титулярного советника Рубановича.

Донося о сем г. новороссийскому генерал-губернатору, прошу покорнейше вас, милостивый государь, предпринять зависящие от вас меры к отысканию Сухинова в Бессарабской области, преградив прежде всего побег ему за Прут и сообщив в то же время заграничным начальствам. Прикажете стеречь его в почтовой конторе, куда он должен явиться для получения письма от брата. А для сего велите составить подложную карту из Александрии с написанием письма на имя Ивана Емельянова, поелику настоящая его фамилия есть Сухинов-Емельянов, а теперь подписывается Емельяновым; и кроме сего написать на имя его объявление с посылкою 50 руб. Ежели он найдется, то отправить его закованного в Белорусский Могилев к начальнику главного штаба 1-й армии г. генерал-лейтенанту барону Толю. Впрочем дальнейшие меры к отысканию предоставляю усмотрению вашего превосходительства.

Гражданский губернатор [підпис]

ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 1094, арк. 30—31. Оригінал.

* Повстання Чернігівського полку відбувалось з 29 грудня 1825 р. по 3 січня 1826 р.

** Так в документі.

*** Лист Сухінова до брата Степана опубл. в кн.: Декабристы. Незданні матеріали і статті. Под редакцією Б. Л. Модзалевського і Ю. Г. Оксман. М., 1925, стор. 64.

1826 р. лютого 15.— Із рапорту кишинівського поліцеймейстера виконуючому обов'язки бессарабського цивільного губернатора про арешт декабриста І. І. Сухінова

Государственный преступник, участвовавший в произведенном в Черниговском пехотном полку подполковником Муравьевым-Апостолом мятеже и главнейший в нанесении того полка командиру полковнику Гебелю штыком многих ран, переведенный из того полка в Александрийский гусарский полк, поручик Иван Иванов сын Сухинов, сего числа схвачен в городе Кишиневе.

Поймка сего преступника произошла следующим образом: по прибытии в Кишинев преследовавшего его чиновника херсонского гражданского губернатора титулярного советника Рубановича и по получении от вашего высокородия вчерашнего числа за № 37 об отыскании оного Сухинова секретного предписания и вслед за тем сло-

весного вашего приказания и наставления я ту же минуту, выправясь в полиции по явочной пашпортной книге и найдя по оной, что сказанный Сухинов 6 числа сего месяца представлял пашпорт, составленный 10 ноября 1825 г. под № 36 от Александрийского уездного суда под именем коллежского регистратора Ивана Емельянова-Сухи-на, распорядился строжайшим образом об открытии в городе Кишиневе его убежища к чему, кроме разных средств, употребил в особенности под личным моим руководством и собственными разысканиями известного мне в усердии на пользу службы и отличной расторопностью квартирмейстера здешней квартирной комиссии сербского чиновника Кристича и Дубоссарской градской полиции частного пристава титулярно-го советника Мойсеева, яко видевшего Сухинова при заполнении им пашпорта своего в Дубоссарской градской полиции.

Чиновники сей были наставлены мною в средствах отыскания упомянутого Сухинова, оправдывая возложенные на них поручения, открыли убежище его в 3-й части города в доме здешнего жителя Семена Николаева Чернова и представили ко мне.

При первом взгляде на пашпорт, при Сухинове отысканный, нельзя не заметить фальшивости оного, и если бы пристав следственных дел Желенов, засвидетельствовавший явочную на нем надпись, был более рассматрительен и расторопен, то поимка столь важного преступника была бы несколькими днями ранее, которого ныне, заковав в кандалы, честь имею представить при сем за крепчайшим караулом к вашему высокоородию с отысканными при нем вышеупомянутым пашпортом и носильными, ничего не значущими вещами, показанными по включаемой у сего описи.

Просим покорнейше о получении оного Сухинова снабдить меня предписанием...*

ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 1094, арк. 6—7. Копія.

* Скорочено ту частину документа, де йдеться про опис речей, відібраних в Сухинова під час арешту.

№ 4

1826 р. лютого 16.— Розпорядження виконуючого обов'язки бессарабського цивільного губернатора квартирмейстеру Кишинівської квартирної комісії про переведення заарештованого І. І. Сухинова до м. Одеси

Секретно

Отправляя вас в г. Одессу, куда повезете вы известного важного преступника, подпоручика Сухинова, закованного в железы, я предписываю вам исполнить во время пути следующее: вы отправитесь с ним отсюда на почтовых лошадях. В дороге строжайшим образом и неустанно должны смотреть, чтобы оный Сухинов не изыскал способа учинить побега, хотя впрочем ожидать сего нельзя. Смотреть также строго, чтобы арестант ваш не посягнул на свое здоровье и самую жизнь, не позволять ему говорить ни с кем дорогой. Везти его в закрытой повозке. Словом, вы сие выполняйте, как верность того дела требует и как самый расторопный офицер; и по прибытии в Одессу обязаны представить через гражданского чиновника мой рапорт полномоченному начальнику.

За участие, которое Вы уже оказали, в отыскании и поимке Сухинова и за исправное доставление его в Одессу ожидает вас награда, о которой я долгом поставлю ходатайствовать в начальства.

Исполняющий должность гражданского губернатора статский советник

ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 1094, арк. 42. Копія.

№ 5

1828 р. листопада 29.— Із повідомлення коменданта при Нерченських рудниках начальнику Нерченських заводів про спробу І. І. Сухинова організувати збройний виступ і втечу каторжників із заслання

Секретно

Нерченский завод

Учрежденная в Нерченском заводе комиссия военного суда для суждения намеревавшихся к побегу из Зерентуйского рудника ссыльных с злоумышлением, чтобы составя партию до двадцати человек или более, под предводительством ссыльного же Сухинова сделать возмущение и прочие злодеяния, представила мне сего ноября 4 числа оконченное оной военно-судовое дело с заключенною сентенциею.

Рассмотрев дело сие, нахожу, что комиссия военного суда заключила виновным приговор сходно с законами. Но как государь император за собственноручным подписанием, последовавшем от 13 числа прошлого августа, повелеть соизволил по делу сему исполнить мне по силе учреждения параграфа 7 о действующей армии; в исполнении его высочайшего повеления, следуя полевому уголовному уложению для большой действующей армии, приговоренных военным судом к смертной казни, а именно: ссыльного Ивана Сухинова, за соглашение ссыльных Голикова и Бочарова к

общему с ним побегу, принявшего злоумышление набрать партию ссыльных до двадцати человек и более, с ними взять насильственно в Зерентуйском руднике и Нерченском заводе солдатские ружья, порох, пушки, денежную казну, идти по прочим рудникам и заводам, разбивать всюду тюрьмы для присоединения к себе колодников, приглашать и принуждать проживающих отдельно в казармах рабочих-ссыльных и жителей к общему бунту, истребляя все, что только ему противиться будет, а чиновников, находящихся в Зерентуйском руднике, забрать в тюрьму и завлечь оных усилиями же в свою разбойническую шайку, пробраться в Читинский острог, где освободить государственных преступников, принять тогда с ними решительные меры к дальнейшим злодеяниям; и хотя он, Сухинов, ни в чем приписанном собственного сознания не учинил, а напротив опровергнул то разными дела сего околичностями и изменениями своих собственных сознаний, но достаточно на очных ставках изобличен ссыльными Голиковым и Бочаровым, а к тому как он сослан в Нерченские заводы на работы за участие в возмущении против высочайшей власти, довольно доказывается виновным, почему на основании указа 1775 г. апреля 28 дня, не домогаясь от него как шельмованного и лишенного всех прав доверия, собственного сознания, за вышеприписанные его на сие злодейства покушения, ...учинить ему, Сухинову, смертную казнь, повесить, но, сообразуясь с силою указов 1754 г. сентября 30 и 1817 г. декабря 25, до воследования разрешения наказать его кнутом тремястами ударами, поставить на лицо клейма и дабы он впредь подобных к преступлениям покушений сделать не мог, заключить его, Сухинова, в тюрьму. Вместо того, согласно полевого уголовного уложения главы II, § 7, главы V, § 40 определяю: Ивана Сухинова расстрелять...*

Комендант при Нерченских рудниках генерал-майор [підпис]

ЦДАЖР СРСР, ф. 1146, оп. 1, спр. 76, арк. 4—5. Копія.
Опубл. в журн. «Былое», август 1906, стор. 130—135.

* Скорочено частину тексту про слідство над спільниками І. Сухинова та їх поранення.

№ 6

1828 р. грудня 1.— Із відношення виконуючого обов'язки начальника Нерченських заводів коменданту при Нерченських рудниках про самогубство І. І. Сухинова у місцевій в'язниці

г. Нерченск

Секретно

5-й горный батальон рапортом от сего же числа мне доносит, что сегодня в 6 час. утра караульный унтер-офицер Сизых первый через ефрейтора известил адъютанта Огарева, что ему дано знать из тюрьмы колодниками, что ссыльный Иван Сухинов, содержащийся в оной, удавился.

Адъютант Огарев того же раза донес о сем управляющему батальоном, а между тем повестили и находящегося здесь лекаря Влодзимирского, и без промедления времени управляющий батальоном, лекарь и адъютант собрались к тюрьме и, при усиленном со вчерашнего дня наряде, отворили оную. При сем нашли они Сухинова висевшим на небольшом ремне, коим он, подобно прочим колодникам, подвязывал ножные оковы. Ремень сей одним концом был привязан к печной деревянной обвязке. Сухинов того же раза был снят и со стороны медицинской ему оказано пособие, но тщетно...*

ЦДАЖР СРСР, ф. 1146, оп. 1, спр. 77, арк. 1. Копія.

* Далі скорочено ту частину документа, у якій йдеться про огляд лікарем тіла І. І. Сухинова.

ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ

Аналізуючи історію визвольного руху в країні, В. І. Ленін зазначив, що «в 1825 році Росія вперше бачила революційний рух проти царизму, і цей рух був представлений майже виключно дворянами»¹. «Найвидатнішими діячами дворянського періоду були декабристи і Герцен»², — підкреслював він.

Найважливішими джерелами вивчення декабристських планів революційного перетворення Росії є розроблені ними програмні документи. Широко відомі «Руська правда» П. І. Пестеля і проект «Конституції» М. М. Муравйова — одного з керівни-

¹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 30, стор. 298.

² Там же, т. 25, стор. 90.

ків Північного товариства. Значно меншу увагу приділили дослідники «Православному катехізису»³ — невеликому за обсягом, але важливому за змістом програмному документу та ідейній пам'ятці повстання Чернігівського піхотного полку на Україні.

«Православний катехізис» розглядається в працях радянських істориків, зокрема, в двотомній монографії академіка М. В. Нечкіної⁴, статті І. В. Пороха⁵, дослідженнях М. М. Лисенка⁶ та Л. О. Медведської⁷. Але вони не ставили перед собою мету дати глибокий і всебічний аналіз документа, торкалися його в тій мірі, в якій це було необхідно для висвітлення повстання чернігівців або всього декабристського руху в цілому. Загалом катехізис не став ще предметом спеціального джерелознавчого дослідження. Не введено в науковий обіг чимало архівних матеріалів, що характеризують обстановку, в якій писався і розповсюджувався катехізис. Вони свідчать про страх царських властей перед цим документом, їх намагання усіма силами й заходами не допустити його проникнення в солдатські і селянські маси.

Як відомо, повстання Чернігівського полку почалося 29 грудня 1825 року, через півмісяця після повстання декабристів у Петербурзі. В цей день С. І. Муравйов-Апостол, його найближчий помічник М. П. Бестужев-Рюмін, активні учасники повстання офіцери А. Д. Кузьмін, В. М. Соловйов, І. І. Сухинов, М. О. Щепило підняли повстання солдатів розквартированої в селі Трилісі 5-ї мушкетерської роти Чернігівського піхотного полку. Вранці 30 грудня повстанці з зарядженими рушницями, виславши вперед бойову охорону, виступили в похід. По шляху до Василькова і в самому місті до повсталих приєднались ще декілька рот полку.

В умовах поступового наростання повстання неминуче ставилося питання про його програму. В ім'я яких цілей С. І. Муравйов-Апостол і його сподвижники підіймали солдатів? Південне товариство мало обговорений і прийнятий його керівниками програмний документ декабристського руху — «Руську правду». Але вона в цей час була захоплена в тайнику біля села Кирнасівки⁸ — закопана «на 1½ аршина в канаві, що знаходилася у відкритому полі за півверсти від згаданого села»⁹.

Ії автора П. І. Пестеля було арештовано ще 13 грудня 1825 року.

В цій обстановці у Василькові в ніч на 31 грудня 1825 року керівники повстання С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін написали «Православний катехізис». Потім солдати-писарі його розмножили в 11 примірниках. Не можна не погодитися з М. В. Нечкіною, яка розглядає катехізис як одну з чудових ідеологічних пам'яток руху декабристів, що осягає своїм ідейним світлом повстання Південного товариства¹⁰.

При ознайомленні з катехізисом перш за все кидається в вічі релігійна форма документа. Ця обставина не випадкова, бо катехізис призначався для неписьмених забитих релігійними забобами солдатів і селян. Цим же пояснюється і простота побудови документа у вигляді конкретних питань і коротких та ясних відповідей на них

«Без свободи немає щастя» — цими словами С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін пояснювали мету розпочатого ними повстання: боротися за свободу і щастя людей, домогтися визволення закріпаченого народу. Природно, що в умовах Росії боротьба за свободу означала перш за все скинення самодержавства. Такий висновок не тільки логічно випливає з тексту — автори прямо в неприкритій формі пишуть про це. На питання, чому нещасні російський народ і солдати, вони відповідають: тому, «що царі вкрали у них свободу», «...російський народ і російські воїни страждають, що коряться царям»¹¹.

Неодноразово називаючи царизм тиранством, а царів тиранами, пригноблювачами народу, катехізис закликав народ і армію «розкаятися в довгому раболіпстві»

³ «Православний катехізис» опублікований у слідчій справі С. І. Муравйова-Апостола. (Восстание декабристов. Материалы, т. 4. М.—Л., 1927); Избранные социально-политические и философские произведения декабристов, т. 2. М., 1951. Повністю або частково документ публікувався і в дореволюційний час, зокрема, у збірнику «Из писем и показаний декабристов», СПб, 1906, брошурі С. Бересенева «С. И. Муравьев-Апостол». М., 1914. У період відзначення 100-річчя повстання декабристів «Православний катехізис» публікувався в працях В. Агласова. «Декабризм и декабристы». Х., 1926; П. Е. Щеголева. «Декабристы». М.—Л., 1926, та інших. Але всі ці видання вже стали бібліографічною рідкістю.

⁴ М. В. Нечкіна. Движение декабристов, т. 2. М., 1955.

⁵ И. В. Порох. Восстание Черниговского полка. У кн.: Очерки из истории декабристского движения. М., 1954.

⁶ М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку. К., 1956.

⁷ Л. О. Медведська. Сергій Іванович Муравйов-Апостол. К., 1961.

⁸ Тепер селище міського типу Тульчинського району на Вінниччині.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 48, оп. 1, спр. 424, арк. 24, 36.

¹⁰ Див.: М. В. Нечкіна. Движение декабристов, т. 2, стор. 365.

¹¹ Избранные социально-политические и философские произведения декабристов, Т. 2. М., 1951, стор. 191. (Далі — Избранные).

і ополчитися «проти тиранства і нечестя», підкреслюючи, що ніщо не може втримати їх «від виконання святого цього подвигу»¹².

Прокламація «Православний катехізис» заперечувала не тільки спадкову самодержавну монархію, але й обрання царів, проголошуючи тезу, що «обрання царів протилежне волі божій». Слідом за цією тезою автори катехізису порушують інше цілком протилежне і дуже важливе у тій обстановці питання: «Отже і присяга царям богопротилежна?»¹³. Антимонархічна спрямованість питання цілком очевидна. Але його постановка в катехізисі мала не тільки теоретичне значення: документ призначався для солдатів, що присягнули новому царю. Тому відповіддю: «Так, богу протилежна. Царі видають примусження присяги народу для пагуби його»¹⁴, автори маніфесту брали курс на розширення повстання, закликали солдатів до участі в ньому, не звертаючи на присягу царю. Звідси витікає, що повстання чернігівців здійснювалося на чітко вираженій антимонархічній, республіканській платформі. Це положення С. Муравйов-Апостол підкреслив і під час слідства, сміливо заявивши царським сатрапам, що катехізис був складений «для звернення і підбурювання проти монархічної влади»¹⁵.

З аналізу катехізису випливає висновок, що його автори особливу увагу приділяли питанню про форму боротьби за свободу і республіку. Так, вони закликали солдатів «взяти зброю і йти сміливо... і, поваливши неправду і нечестя тиранства, відновити правління, подібне до законів божих» (тут же пояснюючи, що це таке правління, де немає царів)¹⁶. Ця ідея звучить і в заключних рядках катехізису: «Для звільнення страждуючих сімей своїх і батьківщини своєї... ополчитися всім разом проти тиранства і відновити віру і свободу в Росії»¹⁷. Таким чином, автори катехізису вважали, що повстання і знищення царизму — єдиний шлях забезпечення свободи для російського народу і солдатів.

Ось основний зміст і призначення «Православного катехізису». Незважаючи на непослідовність, фрагментарність, завуальованість революційного руху релігійними догмами, катехізис відіграв немаловажливую роль в згуртуванні повстанців. Переконалим доказом того, що керівники повстання надавали катехізису великого значення, є урочисте і негайне повідомлення його змісту солдатам. Вранці 31 грудня на площі в центрі Василькова вишикувалися роти повсталого полку. С. І. Муравйов-Апостол звернувся до солдат і місцевих жителів, що зібралися на площі, з промовою, в якій, зокрема, «в коротких словах виклав їм мету повстання й показав, наскільки благородно і достойно віддати життя за свободу»¹⁸. У своїй палкій промові він вказав: «Ми, братці, йдемо добру справу робити, визволити народ від рабства, вам службу зменшити»¹⁹.

Після промови керівника повстання полковий священник Данило Кейзер зачитав текст «Православного катехізису». Потім повстанці з розгорнутими прапорами, супроводжувані доброзичливими побажаннями місцевих жителів, по вулиці, яка нині носить назву Декабристів, вийшли з Василькова у похід.

Дальший хід повстання відомий. Із подій 31 грудня 1825 року — 3 січня 1826 року слід виділити тільки ті, що відносяться до поширення «Православного катехізису». Керівники повстання намагалися розповсюдити катехізис, розповідали про нього солдатам з відповідними коментарями. Причому, в цій роботі брали активну участь не тільки С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін, але й інші офіцери. Так, прапорщик Є. І. Апостол-Кегич свідчив, що Сушинов, Кузьмін, Соловйов і Щепило «часто читаючи солдатам «Катехізис», говорили їм про свободу»²⁰. Документи свідчать про те, що не тільки солдатам, але й селянам офіцери оголошували «папери вольності». Ще з Василькова 31 грудня С. Муравйов-Апостол відправив до Києва прапорщика О. Є. Мозалевського і чотирьох солдат розвідати обстановку в місті і розповсюдити кілька примірників катехізису. Доручення керівника повстання посланці виконали, хоча самі вони при поверненні з міста були заарештовані. В архівних джерелах зберіглося свідчення про те, що С. І. Муравйов-Апостол читав катехізис не декабристу офіцеру Ушакову, який проїжджав через Васильків, й пропонував йому взяти з собою один примірник²¹.

Ці і подібні приклади дають змогу зробити висновок, що керівники повстання проводили певну агітаційно-пропагандистську роботу, яка піднімала настрій солдатів, зміцнювала їх віру у справедливість повстання, викликала довіру до керівників.

Керівники повстання не обмежилися закликами до свободи. Як відзначалось слідчим комітетом, «Муравйов-Апостол, маючи намір підбурити війська, що були розквартировані поблизу, виступив із своїм загоном з Василькова до Білої Церкви,

¹² Избранные, т. 2, стор. 192.

¹³ Там же, стор. 193.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Восстание декабристов. Материалы, т. 4. М.—Л., 1927, стор. 277.

¹⁶ Избранные, т. 2, стор. 192.

¹⁷ Там же, стор. 193.

¹⁸ И. П. Горбачевский. Записки и письма. М., 1925, стор. 152.

¹⁹ Восстание декабристов. Материалы, т. 5. М.—Л., 1926, стор. 310—311.

²⁰ М. В. Нечкина. Движение декабристов, т. 2, стор. 372.

²¹ ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 212, арк. 53в., 13

постійно проголошуючи всім уявну свободу»²². Та й справді там, де проходив повсталий полк, С. Муравйов-Апостол оголошував селянам про ліквідацію кріпацтва²³. Знаючи про це, деякі поміщики, побачивши колони повсталих, що наближалися, тікали до Києва під захист властей. Своїх трьох кріпосних селян Пилипа Праменкова, Якима Вороніна і Луку Галецького С. І. Муравйов-Апостол відпустив на волю ще до початку повстання. Про це 2 січня 1826 р. київський губернатор з тривогою повідомляв полтавському губернатору, висловлюючи побоювання, щоб вони не приїхали в Миргородський повіт і не організували там заворушення селян²⁴.

Великий інтерес викликає питання про взаємні стосунки чернігівців з місцевими селянами в ході самого повстання. Селяни сприяли повстанню, гаряче вітали і підтримували солдатів морально і матеріально. Крім того, частина з них брала безпосередню участь у повстанні, будучи іздовими в обозі. Офіційна царська преса того часу, фальсифікуючи мету і хід повстання, повідомляла про жорстокість і грабежі чернігівців. Документальні джерела спростовують ці вигадки. С. Муравйов-Апостол, відповідаючи на згадані при першому допиті запитання, двічі підкреслював, що він «ніколи не дозволяв солдатам вчиняти в місті бешкети і грабежі, навпаки, суровий з цього приводу наказ був відданий»²⁵. (Картон Чернігівського полку свідчив, що за наказом підполковника він видав для забезпечення солдатів «провіант з Васильківського магазину на весь полк за січень»²⁶).

Учасники повстання в свідченнях і мемуарах відзначають, що між повстанцями і селянами склались стосунки дружби і взаєморозуміння. Так, І. І. Горбачевський писав, що селяни Мотовилівки зі сльозами на очах вітали С. І. Муравйова-Апостола, називаючи його своїм рятівником. Керівник повстання відповідав селянам, «що він з радістю віддасть життя за найменше для них полегшення». Той же І. І. Горбачевський прийшов до висновку, що селяни «при всій їх неосвіченості розуміли, які вигоди можуть мати від успіхів Муравйова; вони щиро приймали його солдатів, турбувались про них і постачали всім з надлишком, бачачи в них не постояльців, а захисників»²⁷. Декабрист Ф. Ф. Вадковський на основі спогадів активних учасників повстання В. М. Соловйова, А. А. Бистрицького і О. Є. Мозалевського писав, що «з харчами не було трудно. Жителі з охотою постачали всім, чого від них вимагали. За все, що за вимогами Муравйова доставлялось жителями, їм видавали квитанції»²⁸. Розжалуваний з поручиків рядовий Чернігівського полку Г. Ракуза свідчив, що «...під час походу нижні чини ніяких неблагопристойностей і кривди жителям не чинили; за чим офіцери особливо стежили, попереджали, що вони йдуть для рятування народу»²⁹. Фальсифікований характер урядових повідомлень про безчинства повсталих спростовується також і таємними донесеннями деяких офіційних осіб. Так, підполковник Панков, посланий військовим губернатором до Василькова для уточнення збитків, що їх зазнало населення в період повстання Чернігівського полку, писав у своєму рапорті, що через користюлюбство деяких багатих жителів позначані ними збитки навмисне збільшені. У числі інших доказів цьому висновку він посилається на заяву селян Якова Чепурди і Василя Сірина, які служили сторожами у корчмах, що вони не бачили «завданих збитків в тому обсязі, як показують господарі корчем»³⁰. Васильківський городничий, який протягом тижня за наказом губернатора спеціально займався з'ясуванням, хто з чернігівців брав участь у пограбуваннях, своїм рапортом від 9 травня 1826 р. доповідав, що ніхто з жителів не назвав йому ні одного прізвища³¹.

Повстання декабристів знайшло відгук серед селян на Україні. Так було у Ковалівці, Мотовиловці, Мар'яновці, Пологах та інших селах, через які пролягав похід повстанців. Їх чекали і в інших місцях. Селяни маєтків графині Браницької, яка володіла на Київщині 100 тисячами кріпаків, співчували виступу чернігівців і говорили: «Якби солдати Чернігівського полку прийшли в Білу Церкву, ми б почали свою справу»³².

²² ЦДАЖР СРСР, ф. 109, спр. 61, ч. 154, арк. 6.

²³ І. В. Порох. Восстание Черниговского полка. — Очерки из истории движения декабристов. М., 1954, стор. 166, 173—174; М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку. К., 1956, стор. 82—88. Л. Медведська. Декабристи на Полтавщині. — «Зоря Полтавщини», 10 січня 1958 р.

²⁴ Рух декабристів на Україні. Х., 1926, додаток, стор. 35. На наступній сторінці цього додатку опубліковано рапорт васильківського городничого Девільєрса київському губернатору про арешт зазначених селян.

²⁵ Восстание декабристов. Материалы, т. 4, стор. 243.

²⁶ «Красный архив», 1925, т. 6 (13), стор. 30.

²⁷ І. І. Горбачевський. Записки и письма, стор. 166.

²⁸ Ф. Ф. Вадковский. Белая Церковь. — У кн.: Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов, т. 1. М., 1931, стор. 196.

²⁹ Восстание декабристов. Материалы, т. 4, стор. 311.

³⁰ ЦДА УРСР у м. Києві, ф. 533, оп. 2, спр. 53, арк. 15.

³¹ Київський облдержархів, ф. 2, оп. 154, спр. 32, арк. 269.

³² В. С. Иконников. Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826—1827 гг. в связи с событиями того времени (по архивным материалам). СПб., 1905, стор. 71.

Співчутливе ставлення до чернігівців підкреслював і активний учасник повстання В. М. Соловйов у спогадах про свого друга декабриста І. І. Сухінова, який утік після розгрому повстання на південь. Селянин, до якого звернувся Сухінов, сховав його в безпечному місці, незважаючи на те, що в селі загін гусарів розшукував втікача, за спіймання якого була обіцяна нагорода. «Перший селянський двір вже надавав притулок», — писав Соловйов, висловлюючи цими словами не тільки думку Сухінова, але й свою³³.

Таким чином, в ході повстання стосунки між солдатами і селянами встановлювались на основі взаєморозуміння на принципі рівності людей, проголошеному в «Православному катехізисі». Архівні документи свідчать про те, що налякані повстанням Чернігівського полку і поширенням катехізису царські власті вжили рішучих заходів, щоб розшукати і вилучити цей документ. Вже при першій згадці про катехізис царські чиновники називали його «обурливим»³⁴. Головнокомандуючий 1-ю армією генерал Ф. В. Сакен вимагав від командира 4-го корпусу, штаб якого знаходився в Києві, «вжити можливих заходів до відшукування двох примірників (катехізису.— М. С.), що залишилися, не шкодуючи для цього ні обіцяних нагород, ні погроз, ні грошей»³⁵. Протягом декількох днів вся київська поліція займалася поліцейськими катехізисами. Знайдені примірники цього документа передавались поліцейським безпосередньо начальнику штабу корпусу генералу Красовському; навіть розстером одержані катехізиси генерал писав власноручно³⁶. Іншими словами, виписки про одержання катехізису генерал писав самостійно. Ще командування вжило всіх заходів до того, щоб революційні заклики не дійшли не тільки до штабних писарів, але й чергових по штабу старших офіцерів. Командир 3-го корпусу, до якого входив Чернігівський полк, доповідав головнокомандуючому армією, що полкові писарі Патутов, Щелкалін, Васильєв, унтер-офіцери Дмитрієвський і Шевель, рядові Хоперський і Балякін, які переписували «обурливі катехізиси», взяті «під суворий арешт»³⁷. Київський губернатор в спеціальному листі від 6 січня 1826 р. вимагав від городничих і земських справників губернії «мати таємні спостереження, чи не з'являться де примірники... документа, якого читав Муравйов своїм спільникам і у випадку появи таких негайно відбирати і подавати мені»³⁸. Через півтора року після повстання командир корпусу А. Я. Рудзевич за розпорядженням царя і головного штабу запитував у київського цивільного губернатора, «чи немає слідів, щоб такі (примірники катехізису.— М. С.) ще де-небудь зберігалися»³⁹. У ЦДВІА СРСР збереглася справа, яка свідчить про те, що навіть весною 1828 року катехізис викликав неспокій у властей⁴⁰.

Повстання Чернігівського полку було придушене. Але ні розгром повстання, ні жорстокий вирок царського суду не схитнули впевненості активних учасників повстання у справедливості своєї справи. Під час слідства вони сміливо заявляли царю і слідчому комітетові про свої прагнення до знищення кріпацтва і самодержавства в Росії. В «Журналах слідчого комітету» зберігся запис від 5 квітня 1826 р., який свідчить про те, що С. І. Муравйов-Апостол «намір свій продовжує вважати благим і чистим...», що складає єдину його віту в теперішньому становищі»⁴¹.

За справу «благу і чисту» керівники повстання Чернігівського полку С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін поплачували своїм життям⁴², а їх товариші по боротьбі на довгі роки були кинуті в тюрми, на каторгу і заслання. Але і «в глибині сибірських руд» вони продовжували залишатися переконаними противниками кріпацтва і самодержавства.

³³ В. Н. Соловьёв. Записка о И. И. Сухинове.— У кн. Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов, т. 2, стор. 25.

³⁴ ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 198, арк. 77 (рапорт командира корпусу).

³⁵ Там же, ф. 36, оп. 4/847, спр. 572, арк. 63.

³⁶ Рух декабристів на Україні. Х., 1926. Додаток, стор. 50.

³⁷ ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, спр. 7, арк. 122зв.

³⁸ Рух декабристів на Україні. Додаток, стор. 51.

³⁹ Київський облдержархів, ф. 2, оп. 154, спр. 57, арк. 1зв.

⁴⁰ ЦДВІА СРСР, ф. 14414, оп. 1, спр. 226.

⁴¹ Восстание декабристов. Материалы, т. 4, стор. 458.

⁴² За вироком Верховного кримінального суду П. І. Пестель, К. Ф. Рилєєв, С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін і П. Г. Каховський були повішені на світанку 13 липня 1826 р. в Петропавлівській фортеці.

ТРУДОВИЙ ГЕРОЇЗМ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1943—1945 рр.)

Залізнична сітка Української РСР (за густотою займає одне з перших місць в Союзі) у роки Великої Вітчизняної війни залишалась «судинною системою» країни. Від її чіткої роботи значною мірою залежали як успішний наступ армій, так і відбудова народного господарства у визволених районах. Ось чому Комуністична партія і Радянський уряд надавали особливого значення роботі залізниць. Постановою від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» РНК СРСР, ЦК ВКП(б) зобов'язали партійні і радянські органи вважати найважливішим невідкладним завданням якнайшвидше відбудування та будівництво залізниць, вокзалів, колійних та житлових будинків на звільнених від противника залізницях¹.

Сповнені почуття палкого патріотизму залізничники разом з усіма трудящими України проявляли на трудовому фронті чудеса винахідливості, наполегливості і ентузіазму. Всі колективи залізниць України взяли активну участь у Всесоюзному соціалістичному змаганні за успішне виконання завдань партії і уряду по відбудові залізниць і перевезенню військових вантажів. Зразок соціалістичного ставлення до праці показала бригада Харківської дистанції Південної залізниці під керівництвом І. Братченка. Включившись у соціалістичне змагання, його бригада об'єднала два цикли робіт — відбудову колій та їх ремонт і в результаті домоглась високої продуктивності праці.

Обговорюючи на зборах завдання відбудови транспорту, комуністи виступали з патріотичними починаннями, здійснення яких прискорювало відбудовчі роботи і економило кошти. Залізничники активно підтримали ініціативу партійної організації станції Попасна Північно-Донецької* залізниці про роботу у вільний від роботи час на відбудові зруйнованих об'єктів.

Успішний відбудові зруйнованого війною залізничного господарства сприяв патріотичний рух за створення фонду виробничих подарунків Батьківщині, ініціаторами якого виступили залізничники Мінералводського паровозного депо Орджонікідзенської залізниці, зобов'язавшись передати в фонд виробничих подарунків продукцію, виготовлену у вільний від роботи час. Заклик знайшов підтримку серед залізничників. Так, колектив Одеської залізниці передав у подарунок Батьківщині 7 паровозів, 36 відремонтованих вагонів, 620 шпал, 6 паровозних кранів, 9 відбудованих цехів, 24 пакгаузи, 34 службові приміщення, 16 гуртожитків, 1 їдальню².

Широку підтримку на залізницях України одержав новаторський почин М. Луїна — машиніста депо Новосибірськ і Д. Коробкова — машиніста депо Тула, завдяки якому продовжувався строк використання паровозів, економилося паливо і, головне, метал. Багато новаторів виросло на залізницях України в роки Великої Вітчизняної війни. З просуванням Червоної Армії на Захід залізничники включалися в змагання за швидше перевезення військових вантажів, за рейси без додаткового набору води.

В поліпшенні роботи залізниць України важливу роль відіграло Всесоюзне соціалістичне змагання за професіями. Особливо широкого розмаху воно набуло на Сталінській залізниці**. Машиніст депо Нижньодніпровськ Алексеев домогся збільшення середньодобового пробігу паровоза при збереженні норми витрати палива. Для вивчення методу знатного машиніста були організовані спеціальні школи. Тільки на Сталінській залізниці було організовано таких 74 школи, де навчалось 883 паровозних машиністи. За 7 місяців 1945 р. Алексеевці зекономили 5142,4 т палива, перевезли

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК, ч. III. К., 1954, стор. 436.

* Тепер у складі Донецької залізниці.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 106, арк. 89.

** Тепер Придніпровська залізниця.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 104, арк. 165.

зверх норми 3468 т вантажів³. Сумлінне ставлення залізничників до виконання своїх обов'язків сприяло успішному виконанню завдань, поставлених перед залізничниками партією і урядом. Колективи залізниць справлялись із завданнями по військових та народногосподарських перевозках. Наприкінці війни технічна швидкість паровозів і обертальність вагонів на залізницях України досягла довоєнного рівня.

Високу оцінку своєї роботи одержала Південна залізниця — їй 5 разів присуджувався перехідний Червоний прапор ДКО і НКШС*. Із значними досягненнями закінчили рік Ковельська залізниця**, яка 4 місяці утримувала перехідний Червоний прапор НКШС, Південно-Західна і Львівська залізниця — протягом 3-х місяців. Цей темп роботи не знижувався і в 1945 році — році Перемоги. Протягом I кварталу Північно-Донецька, Південно-Донецька*** і Сталінська залізниця за результатами Все-союзного змагання утримували Червоні прапори ДКО і НКШС.

Подані нижче документи розповідають про трудові успіхи залізничників України під час Великої Вітчизняної війни.

К. М. АРХИПЕНКО

* Народний Комісаріат шляхів сполучення.

** Тепер у складі Львівської залізниці.

*** Тепер у складі Донецької залізниці.

№ 1

Повідомлення з газети «Радянська Україна» про присудження Південній залізниці перехідного Червоного прапора Державного Комітету Оборони і Народного Комісаріату шляхів сполучення за перемогу в соціалістичному змаганні

26 жовтня 1943 р.

Велику радість переживає колектив Південної залізниці: постановою ВЦРПС і НКШС з приводу підсумків Всесоюзного соціалістичного змагання за вересень Південній залізниці присуджено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

Тепер на всіх дільницях Південної відбуваються робітничі збори, присвячені присудженню перехідного прапора. Стахановці-транспортники зобов'язуються зберегти за собою присуджений прапор і відзначити наступні XXVI роковини Великого Жовтня новими виробничими перемогами.

Газ. «Радянська Україна», № 193, 26 жовтня 1943 р.

№ 2

З протоколу засідання президії Дорпрофсожу Південної залізниці про поширення методу бригадира т. Братченка по швидкісному ремонту колій

16 листопада 1943 р.

В трудной и упорной борьбе за ликвидацию последствий фашистской оккупации на нашей дороге родилось замечательное движение мастеров военной нормы. Идя по пути ускорения всех процессов восстановления, используя опыт мастеров военной нормы, наиболее крупный шаг вперед сделал бригадир восстановительной бригады т. Братченко. Главный принцип технологии скоростного ремонта в его бригаде зиждется на параллельности, совмещении отдельных процессов и целых циклов работы. Исходя из этого президиум Дорпрофсожа постановляет:

1. Поддержать инициативу хозяйственных и профсоюзных руководителей 3-й дистанции пути о проведении в ближайшие дни стахановской школы бригадиров околотков с докладом бригадира т. Братченко о его методе скоростного восстановления пути.

2. Обязать все РК профсоюза и МК распространить опыт бригадира т. Братченко не только среди рабочих и командиров дистанции пути, но и среди рабочих и командиров депо, станций, т. д.

3. Обязать все РК профсоюза широко подхватывать всякую ценную инициативу стахановцев и на стахановских школах организовывать передачу опыта работы новаторов производства.

4. Всем РК профсоюза развернуть сбор рационализаторских и изобретательских предложений, добываясь их немедленного внедрения в производство.

5. Считать необходимым совместно с редакцией газеты «Большевик Южной» издать брошюру с освещением опыта скоростного восстановления пути по методу т. Братченко.

6. Обязать зав. клубом и красными уголками широко популяризировать метод т. Братченко, использовав для чтиок статьи, помещенные в газете «Большевик Южной» за 7, 12, 21 октября, 3, 11, 12 ноября 1943 г. по данному вопросу.

Председатель
Секретарь

[підпис]
[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1. спр. 4, арк. 69—70. Оригінал.

Із доповідної записки голови Дорпрофсожу Південної залізниці Центральному Комітету профспілки робітників залізниць Півдня про хід організації виробничих подвигів Батьківщині

Березень 1944 р.

Коллективы дороги широко развернули социалистическое соревнование, в своих обязательствах брали конкретные пункты перевыполнения производственных измерителей в подарок матери-Родине.

В результате проведенной работы мы имеем следующие показатели: коллективы паровозных депо Полтавского, Основьянского, Смородинского и др[угие] проявили исключительный патриотический подъем в своей работе. Машинистами депо Полтава в двухдекаднике в честь годовщины Красной Армии в феврале месяце было проведено 15 поездов по социалистическим путевкам и 5 фронтовых экспрессов. Машинисты: тт. Мокиенко В., Шумкевич, Хлыстов, Тхорь С. доставили к месту назначения фронтовые экспрессы ранее установленного срока.

Проведено 30 тяжеловесных поездов или сверх плана перевезено 8597 т груза. Впереди идут машинисты, которые добились лучших показателей в своей работе по среднесуточному пробегу паровозов. Вместо заданного 214,3 выполнено: тт. Яцына — 279, Стадник — 278,5, Бондарь П. — 220,5; Бондарь М. — 258,0; Слуцкий — 230,5*. Кроме того, лучшие машинисты в фонд подарков матери-Родине сэкономили топлива: паровоз № 18-1752 [машинист] т. Дмитренко за январь — 31 103 кг; паровоз № 17-299—т. Капустянский за вторую декаду февраля—3220 кг; паровоз № 201-43—т. Гришков за вторую декаду февраля—17 900 кг.

Кроме того, рабочие цеха выпустили из промывки 66 паровозов против нормы — 60 паровозов.

Комсомольско-молодежная бригада взяла обязательство отремонтировать паровоз в нерабочее время. Свое обязательство бригада выполнила: паровоз № 90-70 СУ был выпущен из ремонта. Особенно отличились в работе тт. Бабич В., помощник кочегара Ревенко Г., помощник кочегара Бурлытько Л., слесарь Колодий А.

Котельный цех Полтавского паровозного депо в этой работе вышел на первое место, в котельном цехе рабочие не имеют браков в работе и производственную программу выполнили на 110%. Впереди идут котельщик Гарама И., который выполнил производственный план на 150%, Луговой А. Ф. на 145% и бригадир т. Анитский Г.

В фонд матери-Родины внесли свои производственные подарки машинисты депо Смородино. Машинист Федоренко Алексей сделал поездку, провел поезд без набора воды Белополье-Смородино и без заезда в депо Смородино повел поезд в Люботин, за время 3 часа 21 мин. и сэкономил за поездку 2100 кг угля.

Паровозники депо Смородино по-большевистски борются за экономию черного золота. Только за январь 10 паровозов сэкономили 62 340 кг, что дало возможность доставить фронту 8 дополнительных поездов.

Особенно значительной экономии добились машинист Бова Тимофей со своей бригадой, сэкономили 15 057 кг, Цымбал Е. — 7968 кг, Федоренко — 5975 кг.

Паровозники машинисты Бова, Федоренко А., Жур Л., Цымбал Е. внесли в фонд ГКО ** 35 000 кг угля.

Председатель Дорпрофсожа
Южной железной дороги

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 18, арк. 172—176. Оригінал.

* Так у тексті. Мова йде, очевидно, про кілометри.

** Державний Комітет Оборони.

№ 4

Із доповідної записки голови Дорпрофсожу Північно-Донецької залізниці Центральному Комітету профспілки робітників залізниць Півдня про лунинський рух

27 жовтня 1944 р.

После освобождения Северо-Донецкой дороги от гитлеровских оккупантов, руководители предприятий совместно с партийными и профсоюзными организациями начали внедрять лунинские методы труда и, главным образом, среди работников ведущих профессий.

Лунинское движение ширится среди паровозных и комплексных бригад стрелочников, поездных вагонных мастеров, осмотровиков вагонов, путеобходчиков и переездных сторожей, электромехаников связи, машинистов стационарных установок и других станочных рабочих, которые любовно ухаживают за своими агрегатами, выполняя мелкий ремонт своими силами и средствами, экономят государственные деньги.

На 1 сентября 1944 г. насчитывается 2332 лунинца, из них: пар-бригад — 310 с охватом 795 человек, путеобходчиков и переездных сторожей — 787, стрелочников — 334, кондукторов — 17, поездных вагонных мастеров и других работников вагонной службы — 100, электромехаников — 55 человек.

Инициатором восстановления лунинского движения на [Северо-Донецкой железной] дороге являются ст[арший] машинист депо Попасная т. Иванов, стрелочник ст[анции] Дебальцево-сортировочная т. Танцева, поездной вагонный мастер Купянского участка т. Огнивенко, бригадир 8-й Купянской дистанции пути т. Бондарев, путеобходчик Красно-Лиманской дистанции пути т. Селезнев и др.

Машинист 1-го класса т. Иванов и напарник его т. Гуржий отлично содержат свой паровоз. При помощи т. Иванова т. Гуржий сдал испытание на механика 1-го класса. Помощников машиниста своего паровоза т. Иванов подготовил на машинистов и поездных кочегаров — на помощников машинистов.

Бригада т. Иванова сэкономила на ремонте паровоза в августе месяце 1137 руб. С января по сентябрь т. Иванов провел 50 тяжеловесных поездов и сэкономил топлива 100 135 кг. Метод т. Иванова заимствовали машинисты других депо дороги, как например, тт. Гайворонский, Игнатов, Лагунов, Полтавец — депо Красный Лиман, т. Пасюченко — депо Купянск, тт. Семилетов, Коваленко, Махортов, Муратов — депо Ворошиловград и др.

По методу т. Иванова на дороге производят производственное обучение 216 машинистов. В этом году повысили свою квалификацию* на 1 класс** — 10 машинистов, на 2-й класс — 86 и на 3-й класс — 61 человек. Обучается в настоящее время на 1-й класс — 68, на 2-й класс — 123, на 3-й класс — 124 машиниста. Закончили обучение и готовы к сдаче испытаний на 1-й класс — 28, на 2-й класс — 61 и на 3-й класс — 62.

Знатный стрелочник т. Танцева (ст. Дебальцево-сортировочная), благодаря лунинскому [методу]*** ухода за своими стрелками, уже 3 месяца подряд завоевывает звание лучшего стрелочника на дороге. Старший стрелочник той же станции т. Коваленко П. А. подготовил свой стрелочный пост к зиме без затраты государственных средств, руководит стахановской школой.

Стрелочники лунинцы Дебальцевского отделения движения подготовили к зиме своими силами 75 стрелочных постов, сэкономили на этом 15 тыс. руб.

Стрелочники ст[анции] Новый Айдар тт. Кожемякина, Тихонов, Колосов, отработали на восстановлении хозяйства станции по 170 часов каждый. Станция Новый Айдар заявила о своей готовности к зиме 1944—45 гг.

Хорошо развернулось лунинское движение среди путеобходчиков и переездных сторожей, с участием которых на дороге организовано 184 казанцевских бригад. Эти бригады с начала года перешли 114 397 концов пути, отрихтовали 13 150 погонных метров пути, закрепили путь от угона 34 200 погонных метров и [выполнили] работы. Экономлено государству 99 210 руб.

Знатный путеобходчик дороги т. Селезнев благодаря лунинскому уходу за километром сэкономил в этом году 9220 руб.

Среди других путеобходчиков и рабочих пути в этом году окончили обучение в стахановских школах 1300 чел[овек] и в настоящее время обучается 313 чел[овек]. Прочитано 397 лекций о методах работы т. Казанцева и Селезнева и др[угих] с охватом 5902 человека.

По вагонной службе лунинские методы применяются поездными вагонными мастерами Купянского участка тт. Чередниченко, Фесенко, Кругляк, Разуменко и др[угие], которые сопровождают поезда без дополнительной замены букс, производят мелкий ремонт вагонов в пути. С начала года мастера этого участка отремонтировали в поездах 1641 вагон на сумму 4082 руб., собрали на линии и сдали на пункт технического осмотра разных деталей на 11 708 руб., сэкономили 400 кг смазки на 600 руб.

Вагонники дороги проявили большую инициативу в утилизации запасных частей. Если за I квартал с. г. было утилизировано запчастей на 433 208 руб., то уже за II квартал эта сумма составляет свыше 600 тыс. руб.

По службе связи насчитывается 55 лунинцев. Электромеханик электросварочной колонны т. Кузнецов, внимательно ухаживая за агрегатом и инструментом, добился возможности нагрузить его тремя сварочными тисками. Это дало возможность поднять производительность труда до 250% и сэкономить 50% бензина.

Электромеханик Купянской дистанции связи т. Иваненко и монтеры тт. Бочков, Каминский и Филимошенко произвели ремонт 20 семафоров, из утиля собрали 3 выпрямителя тока и сэкономили на этом 30 тыс. руб.

Председатель Дорпрофсожа
Северо-Донецкой железной дороги
Зав. отделом труда и зарплаты

[підпис]
[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 104, арк. 41—42. Оригінал.

* У документі «классность».

** Слід розуміти: сдали испытание на 1 класс.

*** У документі «лунинскому уходу».

Із доповідної записки голови Дорпрофсожу Вінницької залізниці * Центральному Комітету профспілки робітників залізниць Півдня про підсумки соціалістичного змагання за 1944 рік

9 березня 1945 р.

По итогам Всесоюзного социалистического соревнования и решениям НКПС в декабре [Винницкой железной] дороге было присуждено переходящее Красное знамя НКПС.

Винницкая дорога соревнуется с коллективом рабочих Юго-Западной и Ковельской железных дорог. Всего соревнующихся на 1.III.45 г. — 27 873 человека из 30 800 работников [или] 90,4%. Заключено коллективных договоров 515, сменных и бригадных — 1419, индивидуальных — 21 500, стахановцев — 10 568, ударников — 8800, лунинцев — 346, двух- и трехсотников — 344.

В декабре и январе лучших результатов в социалистическом соревновании достиг коллектив Жмеринского отделения движения (нач. т. Бурдо, председатель райпрофсоюза т. Либин), который сократил ** простой транзитных вагонов [без переформирования] на 200%, транзит [с переформированием] *** на 82%, местный на 113%. Среди паровозников дороги на протяжении 5 месяцев первое место в соревновании держит коллектив Гайворонского паровозного отделения и депо (нач. тов. Мавло, председатель райпрофсоюза тов. Анисков), которые систематически выполняют план промычного ремонта паровозов на 105—110%, сокращен простой паровозов в ремонте, перевыполняют техническую скорость.

Среди вагонников дороги, на протяжении 3-х месяцев первое место в социалистическом соревновании держит коллектив Жмеринского вагонного участка (нач. тов. Габелко, пред[седатель] МК тов. Кучерук), который в феврале 1945 г. выполнил на 100% капитальный ремонт вагонов, средний ремонт при плане 40 вагонов, задание выполнил на 100%, годовой осмотр товарных и пассажирских вагонов при плане 25 — выполнен 26, подготовка вагонов под погрузку хлеба при задании 120 — выполнено 142 вагона.

Среди путейцев на протяжении 5 месяцев победителем в соревновании является Жмеринская дистанция пути (нач. тов. Вознюк, пред[седатель] райпрофсоюза тов. Либин, пред[седатель] МК тов. Гвоздюк), дистанция хорошо подготовилась к зиме и водоборьбе, перевыполнила план заготовки **** шпал, реновации верхнего строения пути.

Коллектив этой дистанции за февраль месяц завоевал первое место во Всесоюзном социалистическом соревновании, за что получил переходящее Красное знамя НКПС и ВЦСПС.

После решения XII пленума ВЦСПС и решения 2-й дорожной профсоюзной конференции 2—3 сентября 1944 г. развернулось социалистическое соревнование по профессиям.

Председатель Дорпрофсожа
Винницкой железной дороги

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 104, арк. 67—69. Оригінал.

* Тепер Південно-Західна залізниця.

** У тексті — виконаний.

*** У тексті — без переробки, с переробкою.

**** У тексті — «самозаготовки».

Із доповідної записки завідувачого відділом виробництва і заробітної плати Дорпрофсожу Сталінської залізниці Центральному Комітету профспілки робітників залізниць Півдня про виконання соціалістичних зобов'язань залізничниками в змаганні з колективом Південної залізниці

13 квітня 1945 р.

Выполняя взятые социалистические обязательства в соревновании с коллективом Южной дороги за достойную встречу всемирного праздника трудящихся 1-е Мая, воодушевленные высокой оценкой результатов своей работы в феврале присуждением переходящего Красного знамени ВЦСПС и НКПС, железнодорожники Сталинской железной дороги в марте месяце, усилив социалистическое соревнование за право участия в дорожном слете стахановцев-кривоносцев, добились следующих результатов.

Оборот вагона при задании 2,3 выполнен 2,28 суток, против февраля оборот вагона ускорен на 0,07 суток.

План погрузки выполнен на 116,4%, руды погружено 219,912 т, на 35 780 т больше, чем в феврале. Погрузка зерна выполнена на 104%, по грузам НКО план выполнен на 110%.

Улучшена против февраля месяца графиковая работа. По графику отправлено в марте 96,6% товарных поездов и проследовало 91,9% товарных поездов.

Скоростными методами обработано 1430 поездов, сэкономлено 51 378 вагоно-часов, проведено 2076 скоростных эстафетных поездов, сэкономлено 80 447 вагоно-часов. Проведено 170 тяжеловесных поездов, перевезено сверх нормы 76 055 т груза. Скоростным методом произведена безотцепочная выгрузка 435 вагонов. На станциях Нижнеднепровск-Узел и Верховцево по методу Краснова сформировано 187 поездов.

На распорядительных станциях дороги [по методу] Кожухаря сформирован 391 поезд, по методу Катаева 507 поездов. На станциях Нижнеднепровск-Узел, Верховцево, Пятихатки сформировано и отправлено 235 поездов со станционной маркой.

На Днепропетровском отделении движения, являющимся передовым на дороге, в марте организовано и проведено 471 эстафетный поезд с экономией 27 115 вагоно-часов и скоростными методами обработано 525 поездов с экономией 27 115 вагоно-часов.

На паровозной службе перевыполнен подъемочный ремонт паровозов при задании 23, выпущено 24 паровоза, техническая скорость при задании 32 км выполнена 35,2 км, также перевыполнен оборот и среднесуточный пробег паровозов: при задании 16 — составил 14,8 часа, среднесуточный пробег при задании 248 — выполнен — 258 км. На дороге выросло количество лунинцев паровозников от 475 в феврале до 574 человек. Количество лунинских паровозов 104 в марте против 81 в феврале. По методу Коробкова работает 171 машинист на 87 паровозах, они сэкономили 1100 т топлива и использовали 2400 т шлакоотсева и изгари.

Лучший паровоз на дороге ФД № 20-1859 — старший машинист тов. Алексеев и его напарник тов. Горобец. Техническую скорость перевыполнили на 8,6 км, среднесуточный пробег при задании 41,5 км, участковую скорость перевыполнили на 8,6 км, среднесуточный пробег при задании 280,3 км выполнили 340 км. Оборот паровоза выполнили за 15,8 часа, при задании 17,1 часа. Экономия топлива за март составила 69,7 т на 24,2 т больше, чем в феврале месяце.

По вагонной службе капитальный ремонт товарных вагонов выполнен на 122%, средний ремонт товарных вагонов на 107%, годовой осмотр на 114,6%.

Зав. отделом производства
и зарплаты, член президиума ДК Сталинской железной дороги

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 104, арк. 95—98. Оригінал.

№ 7

Из довідки ЦК профспілки робітників залізниць Півдня про результати Всесоюзного соціалістичного змагання на залізницях

[квітень] 1945 р.

Со значительными достижениями закончили год Ковельская железная дорога, которая в течение 4 месяцев удерживала переходящее Красное знамя НКПС, Юго-Западная и Львовская железные дороги 3 месяца в году — переходящее знамя ГКО и НКПС.

Из всех дорог Юга за 1944 г. только Сталинградская железная дорога* не выходила победительницей в соцсоревновании, все остальные 14 дорог являлись держателями переходящих Красных знамен, как победители во Всесоюзном социалистическом соревновании.

Работа дорог Юга заметно улучшилась в 1-м квартале 1945 г. Несмотря на то, что этот период работы происходил в условиях зимы, дороги Юга в 1-м квартале завоевали 60% всех переходящих Красных знамен ГКО и НКПС, присужденных дорогам на сети СССР, при этом в 1-м квартале все 100% переходящих знамен Государственного Комитета Обороны были присуждены дорогам Юга, в основном Южно-Донецкой, Северо-Донецкой и Закавказской.

Предприятиям дорог Юга в 1-м квартале было присуждено 40% всех переходящих Красных знамен ГКО и НКПС, присужденных на дорогах сети СССР.

Передовыми дорогами на дорогах Юга в 1-м квартале являлись Закавказская, Северо-Донецкая, Южно-Донецкая, Сталинская, которые на протяжении всех трех месяцев упорно держат по результатам Всесоюзного соцсоревнования переходящие Красные знамена ГКО и НКПС.

В 1-м квартале 1945 г. на Сталинской железной дороге вышло в число победителей Всесоюзного социалистического соревнования 14 предприятий, на Северо-Донецкой железной дороге 13 предприятий, на Южно-Донецкой железной дороге 11 предприятий, удостоившихся по результатам Всесоюзного соцсоревнования звания победителей и вручения переходящих Красных знамен ГКО и НКПС.

Зам. председателя ЦК Союза
рабочих железных дорог Юга

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 106, арк. 103. Оригінал.

Тепер Привольська залізниця.

ДОКУМЕНТИ ЦДАЖР УРСР ПРО А. В. ЛУНАЧАРСЬКОГО

(до 100-річчя від дня народження)

23 листопада 1975 р. минуло 100 років від дня народження професійного революціонера, полум'яного пропагандиста ленінських ідей, видатного державного і партійного діяча, літератора, публіциста, літературного критика, історика російської і західноєвропейської літератури, друга і соратника великого Леніна — Анатолія Васильовича Луначарського — людини виняткової ерудиції і енциклопедичних знань, великої душі, особливої привабливості і яскравого, різностороннього таланту.

Надзвичайно високо цинив його В. І. Ленін. Як згадує О. М. Горький, В. І. Ленін в бесіді з ним сказав про А. В. Луначарського: «На редкість багато одаренная натура. Я к нему «питаю слабость»... Я его, знает, люблю, отличный товарищ!»¹. В серпні 1905 р. Ілліч писав, що йому дуже важко без постійного і близького співробітництва з А. В. Луначарським².

А. В. Луначарський залишив багату за своїм науковим та ідейним змістом літературну спадщину. Зібрання його творів у 8 томах³ — тільки частина цієї спадщини. Чимало його праць розкидані по періодичних виданнях і не ввійшли до цієї збірки, багато його рукописів відклалося в державних архівах.

Радянські дослідники і на сьогодні не припиняють розшуків його літературної спадщини: текстів його численних виступів, листів, телеграм, заміток тощо*. Документи, що публікуються нижче, взяті, в основному, з фондів ЦДАЖР УРСР, Київського обласного державного архіву, періодичних видань.

Значна частина документів, що відклалося в державних архівах УРСР, стосується діяльності А. В. Луначарського на ниві народної освіти країни. Протягом 12 років він очолював Народний комісаріат освіти (док. № 1), успішно втілюючи в життя ідеї партії щодо перебудови роботи радянської школи в умовах будівництва соціалізму. Його високу компетентність в справі народної освіти дуже цинув В. І. Ленін⁴.

З ім'ям А. В. Луначарського пов'язаний не тільки розвиток народної освіти в нашій країні, а й становлення радянської культури. Не було більш-менш значних подій в культурному житті нашої Вітчизни, які б залишилися поза його увагою. В найважчі роки громадянської війни і післявоєнної розрухи він виявляв велику турботу про видатних діячів культури, прагнув поліпшити їх побутові умови, забезпечити пенсією, влаштувати широке відзначення громадськістю їх ювілеїв (док. № 4, 6, 7).

А. В. Луначарський пропагував трудовий ентузіазм багатьох відомих діячів науки, вважав, що їх праця і життя повинні стати прикладом для молодих дослідників (док. № 6).

Т. М. ЗІНОВ'ЄВА, М. О. РИБАКОВ

¹ М. Горький. Собр. соч. в тридцати томах, т. 17. М., 1952, стор. 21.

² Див.: Ленинский сборник XXVI. М., 1934, стор. 21.

³ Див.: А. В. Луначарский. Собр. соч., в 8 томах. М., 1963—1965, 1967.

* Тільки в 1970 і 1971 р. вийшли з друку два томи «Літературного наслідства» (№ 80 і 82), де надруковано велику кількість матеріалів, пов'язаних з А. В. Луначарським. Див. також працю В. Я. Хоменка. Анатолій Васильович Луначарський. К., 1974.

⁴ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 42, стор. 311—312.

№ 1

Мандат Ради Народних Комісарів РСФРР про призначення А. В. Луначарського народним комісаром освіти

18 листопада 1917 р.

Настоящим удостоверяется, что предъявитель этого мандата А. В. Луначарский назначен Всероссийским Советом рабочих и солдатских депутатов — народным комиссаром по просвещению.

Председатель Совета Народных Комиссаров

Вл. Ульянов (Ленин)

Управляющий делами Совета Народных Комиссаров

Вл. Бонч-Бруевич

Секретарь

Н. Горбунов

ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 2, спр. 1104, арк. 65. Копія.

Повідомлення з газети «Известия Каменского Совета рабочих депутатов» про підтримку шкільною громадськістю с. Кам'янського Катеринославської губернії* діяльності наркома освіти РСФРР А. В. Луначарського в галузі шкільної реформи

20(7) лютого 1918 р.

16 февраля в мужской гимназии созвано было Исполнительным комитетом Совета собрания педагогического персонала всех учебных заведений Каменского. Целью собрания было ознакомление с новым принципом строительства школы по декрету Луначарского **, а главное — сплочение педагогических сил вокруг рабочих депутатов для совместной работы в области народного просвещения...

В среду, 20 [февраля], в мужской гимназии собранием принята следующая резолюция: собрание представителей педагогического персонала в с. Каменском в присутствии представителей Совета рабочих депутатов, обсудив вопрос о реорганизации школы по плану комиссии по народному просвещению в области народного просвещения, выражает свою готовность работать в тесном контакте с Советом рабочих депутатов, способствуя воссозданию новой школы.

Газ. «Известия Каменского Совета рабочих депутатов», № 20, с. Кам'янське, 20(7) лютого 1918 р.

* Нині м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області.

** Мається на увазі «Декрет об учреждении Государственной Комиссии по просвещению» за підписом А. В. Луначарського. — Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР», 1917, № 3, ст. 32.

Із постанови Колегії Народного Комісаріату освіти РСФРР на доповідь Наркома освіти УСРР про стан народної освіти на Україні

27 вересня 1920 р.

Коллегия Наркомпроса РСФСР, заслушав крайне интересный доклад народного комиссара по просвещению Укр[аинской] ССР, приветствует ту энергию, с которой Наркомпрос УСРР проводит коммунистическое просвещение рабочих в разоренной стране, имеющей еще более сложную социальную обстановку, чем республика Российская.

По вопросу об общей политике украинского Наркомпроса Коллегия, одобряя заботливое отношение к культурным запросам украинского села и большинства населения республики, говорящего на украинском языке, выражает уверенность, что Наркомпрос Украины озаботится сохранением и русской культуры, к которой примыкает значительная часть населения городов и некоторых местностей Украинской республики, а также, что Наркомпрос[ом] Украины будут приняты меры к бережной охране культурных ценностей национальных меньшинств.

Одобряя напряженную работу на Украине в деле спасения детей, Коллегия полагает, что украинский Наркомпрос рядом с элементарными домами детей, необходимыми для того, чтобы приютить беспризорных детей, озаботится и созданием сети более высших, по возможности образцово поставленных домов, не пренебрегая отнюдь работой по приближению школ для приходящих детей к идеалу единой трудовой школы...

Коллегия приветствует создание на Украине высоко авторитетного по составу Совета защиты детей и полагает, что в этом отношении Наркомпрос РСФСР должен вступить на тот же путь и возобновить Российский совет защиты детей в форме, приближающейся к Укр[аинскому] совету заш[иты] детей.

Коллегия находит рациональным по примеру укр[аинского] Нар[одного] ком[иссариата] по просвещению участие командировки ответственных работников по провинции, не доводя этого, однако, до такой крайности, чтобы вредить правильной принципиальной работе центра.

Коллегия выражает пожелание установить постоянную связь между обоими Народными комиссариатами — РСФСР и Украины — для использования взаимного опыта и обмена результатами работ того и другого.

Народный комиссар по просвещению РСФСР А. Луначарский

ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, спр. 837, арк. 109. Оригінал.

Із листа А. В. Луначарського до Наркомосу УСРР про вшанування 50-річного ювілею
В. Я. Брюсова

10 грудня 1923 р.

14 декабря 1923 г. исполняется 50 лет со дня рождения В. Я. Брюсова. Ввиду исключительного значения Валерия Яковлевича в русской науке..., общество не может пройти мимо этого факта, не отметив его своим сочувствием и вниманием.

С этой целью образован юбилейный комитет в составе представителей искусства и науки, которые организуют публичное чествование поэта, назначенное на 17 декабря в Большом театре по специальной программе. В дальнейшем намечены и другие формы чествования, о чем своевременно будут извещены заинтересованные лица.

К участию в этом чествовании юбилейный комитет приглашает государственные, профессиональные, научные и общественные учреждения и организации, деятелей искусства и науки...

Почетный председатель А. В. Луначарский

ЦДАЖР УСРР, ф. 166, оп. 3, спр. 29, арк. 202. Друк. прим.

Вітальний лист А. В. Луначарського до київських піонерів

4 листопада 1925 р.*

Дорогие товарищи пионеры!

Из-за целой массы выступлений и посещений, которые мне пришлось проделать в Киеве ** во время краткого моего пребывания здесь, я не смог непосредственно побеседовать с вами. Поэтому я пишу вам: «Я приветствую киевских пионеров от имени их старших товарищей из РСФСР и от имени тамошних пионерских организаций. Если ЛКСМ должен гораздо шире охватить все классы, живущие в нашем Союзе, чем может это сделать РКП, то пионерское движение должно постепенно охватить всех детей нашей республики. Мы с отрядой следим поэтому за численным ростом пионерского движения, которое является теперь самым широким детским движением, когда-либо виденным в истории человечества. Но оно не только шире, оно и глубже прежних движений, именно потому, что его целью является сделать из вашего поколения настоящих коммунистов. Помните, однако, дорогие товарищи, что без регулярной учебы в нашей все улучшающейся школе вы не можете стать такими гражданами, какими хочет видеть вас наше социалистическое Отечество. Вы сами должны помочь вашим руководителям-комсомольцам и вашим педагогам. Нужно так соединить вашу общественную жизнь и учебу, чтобы то и другое вместе, не перегружая и не изнуряя вас, обеспечивало бы за вами полный физический, общественный и умственный рост. Еще раз шлю вам мой горячий привет и выражаю надежду, что из вас растут великие силы, которые закончат дело, начатое нашим поколением и такими, уже ушедшими в историю, великими людьми, как Ленин, Свердлов, Фрунзе и другие.

Привет пионерам-ленинцам города Киева!»

Газ. «Киевский пролетарий» № 116, 4 листопада 1925 р.

* Дата опублікування.

** На Україні А. В. Луначарський бував як політичний діяч і як нарком освіти, здійснюючи агітаційно-пропагандистську роботу серед червоноармійців і робітничо-селянських мас у Кременчузі, Полтаві, Харкові, Миколаєві, Херсоні, Одесі та інших містах і губерніях України. (Див.: Доклади Луначарського Леніну.— «Літературное наследство», 1971, № 80; Полтаві 800 років. К., 1974; Херсонський облдержархів, ф.-1887, оп. 3, спр. 1, арк. 9—22).

Під час перебування в Києві в 1925 р. А. В. Луначарський 30 листопада побував, зокрема, на «Арсеналі» і виступив з вітальною промовою до арсенальців. За браком часу він зустрівся тільки з піонерами трудової школи № 1 (по вул. Артема). Піонерський загін імені А. В. Луначарського з радістю вітав свого почесного піонера. Діти наділи йому червоний галстук. У відповідь на розповідь дітей про своє життя Анатолій Васильович розповів їм про своє, а на закінчення він одержав незвичайний подарунок — його бюст, виконаний піонерами. (Див.: «Киевский пролетарий» № 115, 3 листопада 1925 р.).

Звернення А. В. Луначарського до установ народної освіти та культосвітніх закладів РСФСР про збір коштів на спорудження пам'ятника М. М. Коцюбинському

21 вересня 1928 р.

18 вересня 1929 р. минає 65-річчя з дня народження одного з найкращих українських письменників Михайла Коцюбинського.

Найталановитіший письменник М. Коцюбинський у своїх творах відбивав боротьбу робітників та селян проти поміщиків та царського самодержавства. Його твір

«Фата Моргана» — найкращий твір в українській літературі, що змальовує боротьбу українських селян за часів революції 1905 р. проти їхнього ворога — поміщика та царату.

В період нечуваного терору після [революції] 1905 р. Коцюбинський з надзвичайною силою протестує проти реакції. Цей момент відбився в творах письменника, написаних після першої революції.

В умовах національного гніту царської Росії й поневолення селян Коцюбинського протягом довгого часу не могли знати українські робітники і селяни, що для них переважно писав Коцюбинський. І лише тепер, у вільній Країні Рад, коли всі національності мають рівні права, українські робітники й селяни мають змогу знати творця свого письменника.

В УСРР за постановою РНК організовано Всеукраїнську комісію для святкування ювілею М. Коцюбинського*, на яку покладено [завдання] популяризувати твори М. Коцюбинського та організувати збори на пам'ятник письменникові у м. Вінниці, де він народився. Значення Коцюбинського не обмежується кордонами УСРР. Його боротьба і творчість мають бути відомі всьому трудящому українському населенню. Тому Наркомос РСФРР звертається до культурно-освітніх установ і організацій, що провадять роботу серед українців РСФРР, закликаючи їх взяти участь у проведенні святкування роковин народження й смерті Коцюбинського, пояснюючи населенню значення Коцюбинського.

Щоб українці могли взяти участь у поставленні пам'ятника українському письменникові, НКО РСФРР закликає всіх, кому дороге ім'я Коцюбинського, вносити добровільні пожертви на пам'ятник Коцюбинському.

НКО РСФРР просить відділи народної освіти та культурно-освітні установи взяти на себе керівництво збором пожертв.

Гроші надсилати на таку адресу: Москва, Чисті пруди, Наркомос, комісія для увічнення пам'яті М. Коцюбинського.

Нарком освіти РСФРР Луначарський

Газ. «Вісті», № 221, 21 вересня 1928 р. Вирізка з газети.
ЦДАЖР УСРР, ф. 166, оп. 7, спр. 9374, арк. 168.

* Центральна комісія для увічнення пам'яті М. Коцюбинського почала діяти за постановою РНК УСРР в серпні 1927 р., а 19 квітня 1928 р. Наркомос УСРР, враховуючи бажання трудящих, розіслав циркулярний лист про створення округових комісій по вшануванню 65-ї річниці з дня народження письменника. (Газ. «Культура і життя» № 75, 19 вересня 1924 р.).

№ 7

Із промови А. В. Луначарського про вшанування пам'яті радянського вченого академіка Д. К. Заболотного *

17 грудня 1929 р.

...Выбрав себе определенную область науки [академик Д. К. Заболотный] работал самоотверженно, ставя перед собой определенную цель — служить человечеству и, в первую очередь, трудовой части его. Он ведет отчаянную борьбу с бичом человечества — с чумой, холерой и другими эпидемиями. Он бесстрашно бросается в атаку против этого бича человечества. В глубине Индии, Африки, всюду, где вспыхивает эпидемия чумы, Заболотный ведет борьбу с ней. После революции, когда вспыхнула эпидемия холеры в Ленинграде, правительство существовавшей тогда Северной Коммуны** призвало на борьбу с эпидемией т. Заболотного, дав ему особые полномочия и права...

Скорбя о потере нашего ученого и общественника, отмечая его заслуги перед рабочим классом, с удовлетворением отмечаешь, что его жизнь не прошла даром, что она будет примером для наших молодых ученых, для молодых работников.

Газ. «Киевский пролетарий», № 291, 19 грудня 1929 р.

* 15 грудня 1929 р. помер академік Д. К. Заболотний (1865—1929 рр.). 17 грудня на похорони у Київ від імені ЦВК і РНК СРСР приїхав А. В. Луначарський. Він дуже високо цінував наукову і громадську діяльність Д. К. Заболотного, з яким познайомився у Петрограді ще в 1918 р. А. В. Луначарський з великою повагою називав Д. К. Заболотного «маршалом охорони здоров'я» («Пролетарська правда» № 292, 19 грудня 1929 р.).

** «Північна Комуна» — союз Комуни північної області — об'єднання губерній півночі Росії на базі Петроградської Ради, існувала з квітня 1918 по лютий 1919 р.

РОЗВИТОК СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ У ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЗА РОКИ ЧЕТВЕРТОЇ П'ЯТИРІЧКИ (1946—1950 рр.)

(за документами ЦДАЖР УРСР)

Перша післявоєнна п'ятирічка — це роки героїчної праці радянських людей, які з надзвичайною наполегливістю взялися за відбудову народного господарства країни, зруйнованого ворогом.

Важливим засобом мобілізації трудящих на здійснення планів п'ятирічки, розвиток їх творчої ініціативи, формування соціалістичного колективізму було соціалістичне змагання, розгортання якого наша партія завжди сприяла, надаючи йому великого значення. За підрахунками І. І. Чангли, Б. В. Чеботарьова, О. І. Коновалюка, тільки у післявоєнний період у промисловості СРСР виникло більше 250 різних новаторських починів¹ і 70 різноманітних форм соціалістичного змагання².

Пристаючи до післявоєнної відбудови, Комуністична партія вбачала в соціалістичному змаганні одну із найважливіших передумов успішного розв'язання народно-господарських завдань. У Законі про п'ятирічний план записано: «Забезпечити всемірне залучення робітників, селян і інтелігенції до справи здійснення п'ятирічного плану на основі соціалістичного змагання»³.

Мета даної статті — охарактеризувати джерела ЦДАЖР УРСР про розвиток соціалістичного змагання у промисловості Української РСР в роки четвертої п'ятирічки (документи Ради Міністрів УРСР — ф. 2, оп. 7, 8; Уповноваженого ВЦРПС по УРСР — ф. 4957, оп. 1; Української республіканської ради професійних спілок — ф. 2605, оп. 8). В документах цих фондів є значний цифровий матеріал про поширення соціалістичного змагання серед робітничого класу України, списки новаторів та ударників виробництва; відомості про різноманітні новаторські почини, які поширювалися в різних галузях промисловості в ході соціалістичного змагання і були спрямовані, перш за все, на підвищення продуктивності праці; рапорти трудових колективів про дострокове виконання завдань четвертого п'ятирічного плану в ході соціалістичного змагання тощо.

У травні 1946 р. за ініціативою металургів Макіївського заводу імені С. М. Кірова, робітників ряду московських заводів, шахтарів Донбасу і трудящих інших підприємств країни почалося Всесоюзне соціалістичне змагання за виконання і перевиконання четвертого п'ятирічного плану.

Патріотичну ініціативу макіївських металургів підхопили трудящі України. Документи фонду Уповноваженого ВЦРПС по УРСР переконливо свідчать про високу активність робітничого класу республіки у соціалістичному змаганні по відбудові зруйнованого ворогом народного господарства. У Криворізькому залізорудному басейні протягом 1946 р. було відбудовано 55 шахт, із них 19 — раніше строків, встановлених п'ятирічним планом. Тільки на підприємствах Кривбасу і Нікополя протягом цього ж року майже 11 тис. робітників достроково виконали річне виробниче завдання (ф. 4957, спр. 148, арк. 6, 8). В Сталінській області соціалістичним змаганням було охоплено 78,9% робітників і службовців, із них стахановців нараховувалося 19 529 чоловік, або 9,9% кількості тих, що брали участь у соціалістичному змаганні, ударників — 37 094, або 18,8% (ф. 4957, спр. 142, арк. 67). Серед них — профгрупорг рудника імені Карла Лібкнехта, бригадир прохідників С. Г. Голубар, включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання і систематично перевиконуючи виробничі

¹ І. І. Чангли. Социалистическое соревнование и новые формы коммунистического труда. М., 1959, стор. 148.

² От коммунистических субботников к коллективам коммунистического труда. Ростов, 1964, стор. 105.

³ Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. К., 1946, стор. 77.

завдання на 250—300%, виконав річний план 1946 р. на 235% (ф. 4957, спр. 148, арк. 8; спр. 142, арк. 61).

У листопаді 1947 р. колективи провідних підприємств міста-героя Ленінграда виступили ініціаторами Всесоюзного соціалістичного змагання за виконання післявоєнної п'ятирічки за чотири роки⁴. Цей почин ленінградців викликав величезне трудове піднесення по всій Радянській країні. У документах фондів Ради Міністрів Української РСР та Уповноваженого ВЦРПС по УРСР дослідник знайде протоколи зборів трудових колективів промисловості, будівництва і транспорту республіки про одностайну підтримку патріотичної ініціативи трудівників міста Леніна. До кінця листопада 1947 р. звернення ленінградців було обговорено на 145 зборах робітників Греської залізниці, які одностайно підтримали цей патріотичний заклик. Наприклад, на зборах робітників комбінату «Буддеталь» (м. Київ) стахановець Б. І. Король сказав: «Я, старий кадровий робітник, добре знаю, що наш колектив за весь час післявоєнної відбудови ніколи не відставав від передових колективів. Я впевнений, що всі ви гаряче підтримаєте заклик трудящих Ленінграда, і запевняю від імені нашого колективу Комуністичну партію і Радянський уряд, що ми п'ятирічний план нашого комбінату виконаємо за чотири роки» (ф. 4957, оп. 1, спр. 183, арк. 3, 5). У мітингах, що проходили у республіці у зв'язку із закликом ленінградців, взяло участь понад 12,5 млн. трудящих⁵.

До кінця листопада 1947 р. 858 підприємств УРСР, включившись у соціалістичне змагання, взяли на себе підвищені зобов'язання виконати п'ятирічний план за чотири роки; 43 тис. робітників республіки — за чотири, три і навіть два роки (ф. 2, оп. 7, спр. 5887, арк. 149).

Серед джерел вказаних фондів — постанови партії і уряду про організацію і розгортання соціалістичного змагання серед трудящих республіки, в яких наголошувалося, що найголовнішим завданням партійних і профспілкових організацій промислових підприємств є залучення всіх робітників, інженерно-технічних працівників і службовців до активної участі у соціалістичному змаганні за виконання і перевиконання виробничих планів 1947 р., взятих на честь 30-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції (ф. 4956, оп. 1, спр. 184, арк. 4).

Партійні, профспілкові, комсомольські організації, господарські органи застосовували різноманітні форми і методи роботи серед трудящих з метою виконання цієї постанови. В результаті широко розгорнутої організаторської та політико-масової роботи соціалістичне змагання приносило свої позитивні плоди. За вісім місяців 1947 р., наприклад, 110 підприємств Сталінської залізниці достроково закінчили виконання плану другого року п'ятирічки.

Цікавий матеріал почерпне дослідник з документів фонду Уповноваженого ВЦРПС по УРСР (ф. 4957, оп. 1, спр. 141) про появу нової і дуже важливої форми соціалістичного змагання — руху за дострокове виконання індивідуальних річних і п'ятирічних планів. Так, за дев'ять місяців 1947 р. на 46 підприємствах Північно-Донецької залізниці 4200 робітників виконали річні виробничі норми, 500 — двоохрічні, 38 — п'ятирічні. Всього 5838 робітників різних професій перевиконали взяті на себе зобов'язання у соціалістичному змаганні на честь 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції (арк. 11, 12).

Характерною особливістю розвитку соціалістичного змагання і стахановського руху серед робітників в роки четвертої п'ятирічки було піднесення технічної творчості трудящих мас.

Значна кількість справ фондів Уповноваженого ВЦРПС по УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради професійних спілок висвітлюють розвиток раціоналізаторського та винахідницького руху в народному господарстві УРСР. Робітничий клас республіки в ході соціалістичного змагання вносив свої пропозиції для удосконалення суспільного виробництва. Ця форма змагання сприяла значному підвищенню продуктивності праці. Із звітів, оглядів, доповідних записок вищестоящим профспілковим органам (ф. 4957, оп. 1, спр. 177, 199, 200) можна дізнатися про високу активність трудящих республіки в боротьбі за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки, яка виявлялася також у внесенні раціоналізаторських і винахідницьких пропозицій по удосконаленню технології суспільного виробництва.

Так, в 1947 р. робітники 176 підприємств Сталінської області внесли 1344 раціоналізаторські пропозиції, 487 із них були впроваджені у виробництво, і підприємства одержали 11,8 млн. крб. прибутку. Робітники та інженерно-технічні працівники 34 підприємств чорної металургії України в цьому ж році внесли 10310 раціоналізаторських пропозицій, із них 4074 були впроваджені у виробництво, завдяки чому економічний ефект становив 41,3 млн. крб. (ф. 4957, оп. 1, спр. 177, арк. 14, 15).

Окрему групу джерел фондів Ради Міністрів УРСР та Уповноваженого ВЦРПС по УРСР становлять документи, що висвітлюють питання поширення в ході соціалістичного змагання патріотичних новаторських рухів, спрямованих на перехід бригад, цехів, підприємств, будов на суцільну стахановську роботу.

Висловлюючи прагнення трудящих країни, закрийник московської взуттєвої фабрики «Парижская коммуна» В. І. Матросов виступив у 1947 р. з важливим

⁴ «Правда», 19 листопада 1947 р.

⁵ Див.: «Правда Украины», 20 листопада 1947 р.

для народного господарства починам. На сторінках центральних і республіканських газет широко висвітлювався його передовий досвід, був опублікований лист, в якому новатор закликав трудящих ефективно використовувати робочий час і устаткування, правильно підготовляючи робоче місце, досягати виконання прогресивних норм, що підтягувало всіх робітників до рівня передовиків.

Змагання за почином В. І. Матросова охопило широкі верстви трудящих промисловості України. На підприємствах відбувалися виробничі наради, розроблялися організаційно-технічні заходи для впровадження у виробництво передових методів праці. Одразу після опублікування заклику В. І. Матросова на київському заводі «Арсенал» відбулася нарада, на якій робітники гаряче підтримали почин московського новатора. Уже в першій половині 1948 р. кількість молодіжних матросовських бригад на київському заводі «Арсенал» зросла з 38 до 69 (ф. 2, оп. 7, спр. 5879, арк. 58).

Переконливі документальні свідчення про поширення почину старшого майстра московського заводу «Калібр» М. Російського за передову організацію праці на промислових підприємствах республіки, яка б відповідала новій техніці і технології, є у фонді Ради Міністрів УРСР (ф. 2, оп. 7, спр. 5879).

У 1948 р. виробничі колективи м. Москви викликали трудящих України, Уралу, Ленінграда на соціалістичне змагання за збільшення планових нагромаджень, прискорення оборотності коштів. Приймавши виклик москвичів, колективи підприємств України з честю виконали свої зобов'язання.

Значна кількість справ ЦДАЖР УРСР (ф. 2605, оп. 8) висвітлює активну діяльність партійних, профспілкових організацій, спрямовану на організацію трудових колективів з метою піднесення соціалістичного змагання за збільшення надпланових нагромаджень. Наприклад, за десять місяців 1948 р. промисловість УРСР дала державі більше 200 млн. крб. понадпланових нагромаджень. Серед них: підприємства Сталінської обл.—313 тис. крб., металурги Дніпропетровської обл.— майже 50 млн. крб., промисловість Харківської обл.— 150 млн. крб., а підприємства Києва — більше 100 млн. крб. (спр. 95, арк. 2).

Серед матеріалів про розвиток соціалістичного змагання в 1948 р. значне місце займають документи (ф. 2605, оп. 8, спр. 95) про появу нових рис у соціалістичному змаганні, а саме: індивідуально-виробниче шефство кадрових робітників над молодими, без достатньої виробничої кваліфікації робітниками, випускниками шкіл ФЗН і ремісничих училищ. Так, на шахтах Донбасу майже 500 молодих шахтарів, перейнявши в ході соціалістичного змагання досвід роботи кадрових виробничників, почали перевиконувати виробничі денні завдання на 150—200%. В результаті підвищення виробничої кваліфікації молодих шахтарів Донбасу кількість тих, що не виконували норми виробітку, зменшилась у 1948 р. на 20%. В кінці цього ж року більше 50% робітників були стахановцями і ударниками, а на підприємствах металургійної промисловості УРСР їх нараховувалося 76,2% (арк. 22, 97).

В 1948 р. український народ святкував 30-річчя утворення Української РСР. Центральний Комітет Компартії (більшовиків) України у 1947 р. прийняв постанову «Про підготовку і проведення святкування тридцятиріччя Української РСР»⁶, де підкреслювалося, що підготовка до 30-річчя утворення УРСР повинна проходити в обстановці нового, ще сильнішого піднесення трудової і політичної активності широких мас трудящих України, в обстановці ще дальшого розширення соціалістичного змагання в місті і на селі. Головним завданням партійних організацій України було поліпшення організаційно-політичної діяльності по ширшому розгортанню соціалістичного змагання і залученню в нього всіх трудящих, щоб за прикладом передовиків кожний робітник взяв на себе особисті зобов'язання по достроковому виконанню річного і п'ятирічного планів в цілому⁷. Лише за цієї умови буде «забезпечено дострокове завершення плану нинішнього року,— зазначалося у постанові,— будуть створені передумови для виконання післявоєнної п'ятирічки за чотири роки, для успішної побудови комунізму в нашій країні»⁸.

Документи фонду Української республіканської ради професійних спілок переконливо свідчать, що у соціалістичне змагання в 1948 р. включались все нові і нові загони трудящих. Це обумовлювалось насамперед постійною турботою партійних організацій республіки про те, щоб різноманітні почини ініціаторів соціалістичного змагання підтримувалися широкими верствами робітників, щоб у рух за дальше виконання п'ятирічки включався кожний працівник промисловості.

Звітні матеріали Української республіканської ради професійних спілок (ф. 2605, оп. 8, спр. 94) показують зростання кількості учасників соціалістичного змагання в 1948 р. Так, наприкінці 1948 р. соціалістичним змаганням на Україні було охоплено більше 90% робітників і службовців (наприкінці 1945 р.— тільки 80%). В окремих галузях промисловості було досягнуто ще вищих показників: у металургійній — 96,9%, у швейній — 97% (арк. 3).

⁶ «Радянська Україна», 26 грудня 1947 р.

⁷ Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 16, спр. 645, арк. 82.

⁸ «Радянська Україна», 26 грудня 1947 р.

Документи фонду Ради Міністрів Української РСР дають змогу дослідникам вивчити форми і методи організаторської діяльності партійних організацій по залученню трудящих західноукраїнських земель до активної участі в соціалістичному змаганні. Завдяки їх активній участі в соціалістичному змаганні план 1948 р. по валовій продукції промисловості Закарпатської обл. був виконаний на 103,4%. Підприємства області випустили промислової продукції на 22,8% більше, ніж у 1947 р. За одинадцять місяців 1948 р. промисловість Закарпаття дала понадпланових нагромаджень 24,8 млн. крб. (ф. 2, оп. 7, спр. 10070, арк. 30).

Борючись за виконання і перевиконання виробничих норм, за збільшення випуску продукції, трудівники виявляли разом з тим глибоку турботу про поліпшення якості виробів. З початку 1949 р. за ініціативою помічника майстра Краснохолмського (РРФСР) камвольного комбінату О. Чутких в країні розгорнулося масове соціалістичне змагання за випуск високоякісної продукції, за звання бригад відмінної якості. Для поширення цього патріотичного почину партійні і профспілкові організації здійснили велику роботу, скликаючи численні наради, активи, на яких трудящі обговорювали можливості щодо поліпшення якості продукції.

Документальний фонд Української республіканської ради професійних спілок зберігає велику кількість матеріалів про поширення патріотичного почину О. Чутких на промислових підприємствах республіки. Так, на Київській взуттєвій фабриці № 1 в змагання за почином О. Чутких включилася 31 бригада, де працювало 615 чол. Завдяки активній участі трудящих в соціалістичному змаганні на фабриці протягом березня 1949 р. випуск товарів міцнішої якості збільшився до 82,2%. 45% всіх робітників текстильної промисловості УРСР змагалися у 1949 р. за звання бригади відмінної якості (ф. 2605, оп. 8, спр. 81, арк. 42, 71).

У соціалістичне змагання за відмінну якість випущеної продукції включалися підприємства інших галузей промисловості (робітники шахт, машинобудівних, металургійних заводів тощо). У 1949 р. на 160 підприємствах Дніпропетровської області за звання бригади відмінної якості змагалася 1686 бригад (ф. 2605, оп. 8, спр. 105, арк. 111). В тому ж році на 64 підприємствах м. Харкова було організовано 757 бригад відмінної якості, в яких працювало 4500 робітників (ф. 2605, оп. 8, спр. 94, арк. 6). Наприкінці 1950 р. цей рух став вже справді всенародним. У промисловості УРСР у змагання за звання колективу відмінної якості включилося близько 30 тис. бригад⁹.

Проте переважна більшість дослідників, які вивчають соціалістичне змагання за почином О. Чутких, розглядають поширення новаторського почину тільки на підприємствах легкої промисловості, не наголошуючи, що цей почин поширився на всі галузі промисловості. У зв'язку з цим надзвичайно важливим і зовсім недослідженим джерелом вивчення питання про поширення соціалістичного змагання за почином О. Чутких на підприємствах важкої промисловості республіки є фонд Української республіканської ради профспілок (ф. 2605, оп. 8, спр. 94, 105).

Творча ініціатива, висока громадська свідомість кращих представників робітничого класу яскраво відбилася у підвищенні методів швидкої обробки металів. Новатори-швидкісники дбали про підвищення продуктивності праці, використовуючи для передачі свого досвіду роботи стахановські школи, листування, лекції.

Особливо цікаві документи з цього питання дослідник знайде у фонді Ради Міністрів УРСР (ф. 2, оп. 7, спр. 5880), зокрема, про діяльність токаря-швидкісника Харківського заводу маркшейдерських інструментів комуніста І. В. Курманова, який завдяки застосуванню швидкісних режимів різання металів виконав протягом 1946—1949 рр. 14 річних норм виробітку. В окремі дні новатор перевершував свої денні завдання на 635%. І. В. Курманов склав довідник токаря і розробив допоміжні таблиці форм і розмірів різців і поворотів супортів для обробки конусних деталей, що сприяло прискоренню в багато разів роботи, збільшенню продуктивності праці робітників інших підприємств, які включилися у соціалістичне змагання за швидкісну обробку металів. У 1949 р. на 25 машинобудівних підприємствах м. Харкова швидкісні методи обробки металів за методом І. В. Курманова застосовувалися на 767 верстатах. На них працювали 1443 його послідовники, які виконували до 10 тис. різноманітних технологічних операцій за зміну (арк. 15).

Дослідник, який вивчає питання творчої дружби трудящих Української РСР і союзних республік, що кріпла в ході соціалістичного змагання, знайде цікавий матеріал в документах фонду Української республіканської ради професійних спілок (ф. 2605, оп. 8, спр. 35).

В останній рік п'ятирічки з цінною ініціативою виступили бригадир московської взуттєвої фабрики «Парижская коммуна» Л. Корабельникова і старший майстер Московської фабрики шкіряних виробів Ф. Кузнецова, які запропонували через кожні 25 робочих днів один день працювати на заощаджених матеріалах. Цей патріотичний почин надав нової сили соціалістичному змаганню за економію сировини, матеріалів і палива.

Активно включилися у соціалістичне змагання за комплексну економію сировини трудящі України. Документальний фонд Української республіканської ради професій-

⁹ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 2. К., 1974, стор. 38.

них спілок зберігає матеріали про всенародну підтримку руху за стахановську економію трудящими республіки. Так, 12 тис. робітників промислових підприємств Харківської обл. відкрили в 1950 р. особисті рахунки стахановської економії, давши до кінця року економії на матеріалах, сировині, паливі, електроенергії більше 19 млн. крб. (ф. 2605, оп. 8, спр. 244, арк. 164).

Великим досягненням у соціалістичному змаганні в 1950 р. був перехід на колективну стахановську працю. Документи фонду Української республіканської ради професійних спілок зберігають велику кількість інформації про поширення цього патріотичного руху в промисловості республіки. Так, лише на промислових підприємствах Харкова в 1950 р. стахановськими були 500 бригад, 200 дільниць і 65 цехів, які систематично перевиконували виробничі завдання з усіх техніко-економічних показників.

Перехід на колективну стахановську працю сприяв достроковому виконанню завдань четвертого п'ятирічного плану. Наприклад, у Ворошиловградській обл. в 1950 р. було видобуто кам'яного вугілля на 181,9%. Видобуток вугілля на комбінаті «Ворошиловградвугілля» підвищився в 1950 р. в порівнянні з 1949 р. на 11,9%, продуктивність праці за цей же час — на 8,0%, а на комбінаті «Донбасантрацит» — на 10,5% (ф. 2605, оп. 8, спр. 244, арк. 164, 182, 185).

За роки четвертої п'ятирічки широко розгорнулося соціалістичне змагання за розширення і зміцнення творчої співдружності науки і виробництва, за налагодження тісних зв'язків робітників й інженерно-технічних працівників із вченими республіки.

Важливу інформацію з питань творчої співдружності працівників науки і виробництва в соціалістичному змаганні за дострокове виконання завдань п'ятирічного плану дають матеріали фондів Ради Міністрів УРСР (ф. 2, оп. 7, спр. 4330) та Української республіканської ради професійних спілок (ф. 2605, оп. 8, спр. 179). У них зафіксовано творчі зв'язки Одеського і Львівського політехнічних інститутів, наведені цікаві дані про допомогу вчених Київського науково-дослідного інституту електрозварювання АН УРСР у запровадженні автоматичного електрозварювання на виробництві.

Тісний зв'язок з багатьма підприємствами м. Львова і західних областей України встановив колектив вчених Львівського політехнічного інституту. В 1949 р. колективом науковців інституту було розроблено і запроваджено 110 винаходів, спрямованих на вдосконалення процесів виробництва. Проведено більше 2000 дослідів по поліпшенню технології обробітку деталей для машинобудівних заводів, видано 12 книг і брошур з питань поширення новаторських починів у соціалістичному змаганні республіки. Вчені інституту прочитали понад 120 лекцій про нову технологію обробітку деталей тощо (ф. 2605, оп. 8, спр. 179, арк. 32).

Таким чином, у документах Ради Міністрів УРСР (ф. 2), Уповноваженого ВЦРПС по УРСР (ф. 4957), Української республіканської ради професійних спілок (ф. 2605) зберігається багато цінних документів про участь робітничого класу республіки у соціалістичному змаганні за роки четвертої п'ятирічки, яке стало справді всенародним, оскільки різноманітними його формами було охоплено більше 90% робітників й інженерно-технічних працівників.

Ці матеріали свідчать про масовість соціалістичного змагання, різноманітність його форм і безперервне їх поновлення; плановірність в організації змагання і поліпшення партійного керівництва ним; розвиток зв'язків науки та виробництва і посилення ролі інженерно-технічних працівників у розгортанні соціалістичного змагання; про комплексне розв'язання організаційних і технічних завдань поширення різних форм соціалістичного змагання.

Глибоке ж вивчення перелічених джерел, поєднане з серйозним вивченням фондів партійних архівів, матеріалів місцевої і республіканської преси, дасть змогу історикам республіки всебічно дослідити головні напрями, зміст, особливості, форми, основні риси соціалістичного змагання в промисловості України за роки четвертої п'ятирічки.

Д. С. РЯЩЕНКО

ПРО ШЕФСТВО ТРУДЯЩИХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАД ЧАСТИНАМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В 1922—1924 рр.

(За документами Центральної шефської комісії при ВУЦВК)

Розгромивши білогвардійські армії та війська інтервентів, трудящі молоді Країни Рад під керівництвом Комуністичної партії приступили до будівництва першої в світі соціалістичної держави. Але небезпека нового нападу з боку світового імперіалізму на Радянську державу залишалася суворою реальністю. «...Міжнародна буржуазія, — застерігав В. І. Ленін, — повна шаленої ненависті й ворожнечі до Радянської Росії і готова кожної хвилини кинутись, щоб задушити її»¹. Для захисту

¹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 44, стор. 3.

завоювань Жовтня Радянська держава змушена була постійно тримати армію у повній готовності. «Не покладаючись на завдані вже імперіалістичні удари, ми свою Червону Армію що б то не стало повинні зберегти в усій бойовій готовності і посилити її бойову здатність», — підкреслював В. І. Ленін².

IX Всеросійський з'їзд Рад (грудень 1921 р.), поклавши в основу рішення Х з'їзду РКП(б), прийняв постанову про будівництво Червоної Армії і Червоного флоту. В ній, ставлячи завдання військового будівництва одночасно з відбудовою народного господарства, з'їзд зобов'язав всі центральні і місцеві радянські органи прикласти максимум зусиль до всебічного зміцнення армії; поліпшення її матеріального стану, підвищення політичного і військового рівня знань червоноармійців, щоб при скороченні чисельності Червоної Армії забезпечити її високу боєздатність³. Ці ж питання були розглянуті й підтримані VI Всеукраїнським з'їздом Рад⁴.

Але через тяжке економічне становище, викликане імперіалістичною війною, інтervenцією і білогвардійською контрреволюцією, молода соціалістична держава ще не могла забезпечити армію і флот усім необхідним. Тому з метою посилення обороноздатності Радянських Збройних Сил Комуністична Партія і Радянський Уряд звернулися до народу із закликом подати народній армії всебічну допомогу.

Заклик партії і уряду прийти на допомогу Червоній Армії знайшов широкий відгук серед робітничого класу і трудового селянства республіки. «Постанова IX з'їзду Рад, — констатували делегати II губернського з'їзду Рад Волині, — пройшла по всій Росії і тепер вона вже починає лунати у найвіддаленіших кутках Росії та України [і] це цілком законно, адже стан збройних сил не може не турбувати робітничий клас»⁵. «Цілком підтримуємо постанову IX з'їзду Рад, скеровану на зміцнення могутності Червоної Армії, — говорилося в резолюції Київського повітового з'їзду комнезамів. — З'їзд... доручає своїм делегатам, що вирушають на губернський з'їзд, підняти там і підтримати питання про те, щоб Київський губвиконком взяв на себе піклування — став шефом однієї з славних червоних дивізій і всіляко підтримував би духовний і матеріальний зв'язок з нею»⁶.

Почин трудящих Радянської України, які взяли шефство над частинами Червоної Армії, і Чорноморського Військово-Морського Флоту, надзвичайно швидко поширився і поклав початок шефському рухові в республіці. Численні постанови, резолюції, рішення з'їздів, конференцій, пленумів, загальних зборів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР відбивають розгортання шефського руху в республіці. Для керівництва шефським рухом, що широко розгорнувся, й залучення широких верств трудящих України до участі у зміцненні Радянських Збройних Сил, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет рішенням від 25 жовтня 1922 р. організував Центральну шефську комісію (ЦШК) при ВУЦВК⁷. До її складу увійшли представники Політуправління Українського військового округу, Південбюро ВЦРПС, Уккранднаргоспу, Харківського губвиконкому і Раднаркому УРСР. Очолив комісію відповідальний секретар ВУЦВК В. Й. Ермошенко. Слід сказати, що в деяких документах, зокрема в циркулярі ВУЦВК від 17 листопада 1924 р. неточно вказується дата створення комісії — листопад 1922 р.*. А окремі дослідники взагалі не згадують в своїх роботах дату її створення**.

Джерелом для вивчення історії діяльності Центральної шефської комісії є численні протоколи, звіти, циркуляри, відозви, листування з місцевими організаціями, що відклалися в процесі її діяльності. Ці документи зосереджені в основному у фонді ВУЦВК (ф. 1). Великий фактичний матеріал міститься і в інших фондах, зокрема, в фонді Ради Народних Комісарів УРСР (ф. 2), Уккранднаргоспу (ф. 34), Південбюро ВЦРПС (ф. 2605), Всеукраїнського Центрального комітету незалежних селян (ф. 257). Основними документами, що висвітлюють питання, які розглядала ЦШК, є протоколи засідань комісії. В зв'язку з тим, що у фондах архіву збереглися не всі протоколи, компенсувати цю втрату можна відомостями із звітів комісії і частково витягами з протоколів, що надсилалися шефським організаціям. Цінним джерелом, у якому відбито діяльність ЦШК, є також численні циркуляри і відозви комісії до шефів, що зберігаються у фондах ЦДАЖР УРСР. Деякі з них було опубліковано у свій час у центральній та місцевій періодичній пресі. Проте значна кількість цих документів ще не увійшла в науковий обіг і чекає досконалого і всебічного вивчення. Глибоко

² В. І. Ленін. Пов. збір. творів, т. 42, стор. 124.

³ Див.: Съезды Советов в документах. 1917—1936, т. 1. М., 1959, стор. 177—180.

⁴ Див.: Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад. Харків, 1932, стор. 138—141.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 1116, арк. 72.

⁶ Там же, ф. 257, оп. 1, спр. 107, арк. 73.

⁷ Газ. «Пролетарий», № 247, 28 жовтня 1922 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 2139, арк. 42.

* ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1581, арк. 223; ф. 424, оп. 1, спр. 434, арк. 5. 2 листопада 1922 р. вже відбулося перше засідання комісії (Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 439, арк. 18).

** Д. Д. Пиха. КП України — організатор всенародного піклування про зміцнення Червоної Армії. — «Український історичний журнал», 1970, № 2, стор. 52.

проаналізувати всі документи ЦДАЖР УРСР про діяльність Центральної шефської комісії при ВУЦВК в одній статті неможливо, тому в даному огляді буде вказано лише на основні моменти в її діяльності.

Як свідчать документи, на перших своїх засіданнях комісія ухвалила ряд постанов і рішень, що відіграли важливу роль в організації і посиленні шефського руху в республіці.

Так, 14 листопада 1922 р. Центральною шефською комісією при ВУЦВК було затверджено нову схему дислокації шефства⁸, згідно з якою кожна військова частина мала одного шефа. Виняток становили великі військові з'єднання. Про прийняття нової дислокації шефства ЦШК оповістили всі шефські комісії на місцях, які в свою чергу інформували про це низові організації. Наприклад, одержавши телеграму Центральної шефської комісії про прикріплення до Південного металургійного тресту 7-ї Володимирської дивізії, комісія у шефських справах при президії «Південсталі» розіслала всім заводам циркуляр з копією цього повідомлення⁹. При цьому підкреслювалося, що шефом стає не саме управління, трест чи об'єднання, «а всі заводи, підприємства і робітники»¹⁰.

Наступним етапом в роботі Центральної шефської комісії було встановлення для всіх шефів республіки мінімуму шефської допомоги. Згідно з рішенням комісії від 14 листопада 1922 р. підприємства і організації могли здійснювати пролетарське шефство над частинами РСЧА при умові асигнування не менше 6 крб. золотом на кожного червоноармійця в рік. Причому зазначалося, що «встановлений мінімум мусить йти виключно на поліпшення побуту частини»¹¹. Це рішення мало винятково важливе значення для поліпшення матеріального становища червоних бійців, особливо якщо врахувати той факт, що шефська допомога, як правило, значно перевищувала встановлену суму. Маслострест, наприклад, повідомив, що розміри шефської допомоги підшефній частині були перевищені на 1198 крб. золотом¹².

Ще одним важливим заходом на початку діяльності Центральної шефської комісії було створення мережі шефських комісій на підприємствах і в організаціях. На окремих фабриках і заводах, та у деяких установах створювалися спеціальні органи для керівництва шефською роботою. Це були шефські трійки, комісії сприяння Червоній Армії, шефські комісії і так інше. Але вони існували не всюди, тому Центральною шефською комісією 14 листопада 1922 р. запропонувала всім шефам і підшефним частинам негайно створити шефські комісії¹³. Керуючись вказівками ЦШК при ВУЦВК, на заводах і фабриках створювалися комісії для з'ясування шефських питань. З метою посилення пролетарського шефства над Червоною Армією до роботи в них залучалися кращі робітники¹⁴.

Ключовим етапом у зміцненні шефства трудящих Радянської України над Червоною Армією було створення керівних органів шефства на місцях. Ними стали губернські виконавчі бюро шефства та шефські комісії при центральних радянських органах*, створені за рішенням ЦШК при ВУЦВК від 28 листопада 1922 р.¹⁵ 25 січня 1923 р. Центральна шефська комісія спільно з командуванням Збройними Силами України і Криму виробили «Положення про шефські комісії і виконбюро шефів». Склографовані примірники «Положення» зберігаються в фондах Ради Народних Комісарів УРСР (ф. 2), Української Ради народного господарства (ф. 34) і Уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі СРСР при Раднаркомі УРСР (ф. 424).

Постанова Центральної шефської комісії про створення керівних органів шефства на місцях швидко запроваджувалась в життя. 14 грудня 1922 р. шефську комісію було створено при Волинському ГВК¹⁶, 16 січня 1923 р. — при Уккранаргоспі¹⁷, 16 лютого — при Наркомздраві УСРР¹⁸ тощо. Їх широка діяльність відбита в численних документах архіву, а також і в періодичній пресі того часу. Ознайомлюючись з протоколами засідань ЦШК можна помітити, що робота керівних органів шефства на місцях неодноразово заслуховувалась на засіданнях Центральної шефської комісії. Методи роботи кращих губвиконбюро шефів широко пропагувалися комісією. Так, 20 лютого 1923 р., заслухавши доповідь про діяльність Харківського бюро, ЦШК доручила секретаріату детально вивчити роботу харків'ян «і на підставі їх успішного досвіду виробити циркулярну інструкцію для інших губерній»¹⁹. Діяльність Центральної шефської комісії проходила в тісному контакті з агітаційно-пропагандистським

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1372, арк. 3—9.

⁹ Там же, ф. 34, оп. 5, спр. 388, арк. 5.

¹⁰ Там же, спр. 31, арк. 10.

¹¹ Там же, ф. 424, оп. 1, спр. 319, арк. 7.

¹² Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 239, арк. 7.

¹³ Там же, ф. 34, оп. 5, спр. 388, арк. 10.

¹⁴ Там же, ф. 2605, оп. 1, спр. 1084, арк. 131.

* До них відносилися наркомати, трести, главки і так інше.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 439, арк. 22; ф. 340, оп. 2, спр. 4165, арк. 146.

¹⁶ Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 1207, арк. 138.

¹⁷ Там же, ф. 34, оп. 5, спр. 2, арк. 28.

¹⁸ Там же, ф. 342, оп. 1, спр. 1571, арк. 9зв.

¹⁹ Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 1000, арк. 64.

відділом ЦК КП(б)У і губкомами партії. Велику практичну допомогу у зміцненні шефства на місцях надавали губвиконкоми.

Для активізації шефської роботи в республіці велике значення надавалося на радам за участю представників місцевих партійних і радянських організацій. Для цього використовувалась будь-яка можливість. 19 березня 1923 р., наприклад, Мала президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, скориставшись приїздом до м. Харкова делегатів II сесії ВУЦВК, запропонувала ЦШК провести нараду з питань шефства²⁰.

Як видно із звіту комісії, лише в 1923 р. на її засіданнях було вирішено майже 130 питань, пов'язаних з шефством²¹. В центрі уваги стояли питання матеріальної допомоги Червоній Армії. І шефи не шкодували коштів для забезпечення червоноармійців всім необхідним. Підтвердження цьому — численні звіти, що зберігаються у фондах виконкомів, наркоматів, профспілок. Як показують цифри, лише з 1 січня по 1 липня 1923 р. допомага труdiaх Української республіки радянським військам складала 63 140 крб. золотом і 8 367 265 крб. звичайними грошовими знаками. Вони виділили військовим частинам 81 747 пудів сільськогосподарських продуктів, 1 480 пар чобіт, 4683 примірники книг тощо²².

Особливо вагомий вклад у зміцнення обороноздатності країни вносив робітничий клас України. За даними шефської комісії при Уккранднаргоспі на 1 березня 1923 р. робітники промислових підприємств УРСР шефствували над 28942 червоноармійцями²³, подаючи їм матеріальну та моральну підтримку, виховуючи їх в дусі вірності комуністичним ідеалам.

Вивчаючи архівні документи, можна навести багато прикладів масової участі робітничого класу України у поданні матеріальної допомоги Червоній Армії. Обмежимося лише кількома з них. В 1923 р. на багатьох шахтах Донбасу гірники ухвалили передати кошти, які вони мали одержати за невикористані відпустки в 1921—1922 рр. у фонд зміцнення Червоної Армії²⁴. Одеські металурги вирішили щомісяця відраховувати 1% заробітку на поліпшення добробуту червоноармійців підшефного підрозділу²⁵. Аналогічну постанову прийняли і металісти Запоріжжя²⁶. З метою поліпшення матеріальних умов червоноармійців, розмішених на території Донбасу військових частин, Донецький губком КП(б)У і губпрофрада влаштували 18 лютого 1923 р. «Вседонецький недільник допомоги безпритульним дітям і Червоній Армії»²⁷. Як свідчать документи ЦДАЖР УРСР і матеріали періодичної преси, недільник пройшов з великим успіхом.

Активно допомагало Червоній Армії і Військово-Морському Флоту трудове селянство України. Наприклад, з 1 січня 1923 р. по 31 травня 1924 р. організації комітетів незаможних селян республіки внесли до фонду зміцнення оборони країни 39 730 золотих крб.²⁸

Даючи в цілому оцінку діяльності шефів, Центральна шефська комісія при ВУЦВК констатувала: «Організації, що залучалися до шефства, з радістю брали на себе зобов'язання і завжди йшли на зустріч командуванню і ЦШК, надавали матеріальну допомогу набагато більшу, ніж потрібно... Села і округи брали шефство над цілими дивізіями і постійно підтримували живий зв'язок... Кожен робітник, організація, завод, трест вважали для себе за честь мати підшефну військову частину...»²⁹.

Багато уваги приділяла Центральна шефська комісія успішному проведенню спеціальних кампаній щодо зміцнення Радянських Збройних Сил, які влаштовувалися за ініціативою партії і уряду. «Щоб створити обладнану казарму, зміцнити флот, поповнити бібліотеки нашої Червоної Армії, ЦШК і командуванням проводились різноманітні кампанії по залученню шефів, а також і широкої громадськості в справу надання допомоги Червоній Армії. Були проведені: «Місячник обладнання казарм», «Тиждень допомоги Червоному повітряному флоту», «День книги», які в свій час дали величезні результати...»³⁰, — так про це говорилося в звіті комісії про свою діяльність.

Основним завданням в ті тяжкі роки була всебічна турбота про Червону казарму. Партія неодноразово загострювала на цьому увагу партійних і радянських організацій³¹. За роки війни переважна більшість старих казарм була зруйнована,

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 597, арк. 51.

²¹ Там же, спр. 1700, арк. 31.

²² «Архіви України», 1973, № 1, стор. 35.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 262, оп. 1, спр. 3, арк. 20.

²⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5459, оп. 4, спр. 61, арк. 156.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 214, арк. 99зв.

²⁶ Там же, спр. 212, арк. 14зв.

²⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 5459, оп. 4, спр. 61, арк. 47—49.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 167, арк. 100—101.

²⁹ Там же, ф. 2, оп. 3, спр. 164, арк. 5—6.

³⁰ Там же.

³¹ КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Документы 1917—1968. М., 1969, стор. 148—149; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. К., 1958, стор. 170.

ті ж приміщення, що залишилися, були в надзвичайно поганому стані. Тому військові частини змушені були розміщатися в приватних будинках, жити в необладнаних для навчання приміщеннях. Борючись за вихід з цього скрутного становища, Рада Народних Комісарів УСРР 8 серпня 1921 р. прийняла постанову «Про ремонт казарменних приміщень», в якій визнала «роботи по ремонту казарм ударними»³². В наступному році, 2 серпня 1922 р. ВУЦВК оголосив «Місяць ремонту Червоної казарми»³³. Завдяки піклуванню уряду на початок 1923 р. в цьому напрямі були досягнуті значні результати. Однак незважаючи на певні успіхи, для створення необхідних умов щодо розміщення військових частин потрібно було і надалі проводити великі ремонтні роботи.

Велика увага зосереджувалась на забезпеченні відремонтованих казарм необхідним інвентарем. Рішенням Малої Президії ВУЦВК від 15 січня 1923 р. виконання цього завдання було покладено на Центральну шефську комісію і губвиконбюро шефів³⁴.

10 липня 1923 р. ВУЦВК розіслав губвиконбюрам директивний лист, в якому закликав трудящих не зупинятися на досягнутому і «зосередити всю увагу і свої турботи про Червону Армію на ремонті... військових казарм»³⁵. Надаючи цій справі першочергового значення, ЦШК при ВУЦВК 18 вересня 1923 р. зобов'язала шефські колективи всі кошти, що відпускалися підшефним частинам в осінні місяці витрачати головним чином на ремонт казарм і на створення в них належних комунальних умов³⁶.

Для успішного проведення кампанії на місцях були створені комісії по ремонту казарм, які проводили широку агітаційну кампанію, влаштовували добровільні збори коштів тощо. Так, делегати VIII з'їзду Рад Полтавщини одностайно підтримали пропозицію губвиконбюро шефів провести відрухування на ремонт казарм³⁷. Робітничі Миколаївського заводу «Плуг і молот» ухвалили відпрацювати 4 години на відбудові казарм підшефної частини³⁸, а будівельники Одеси влаштовували недільники³⁹ тощо. Як показують інші документи архіву, «Місячник ремонту Червоних казарм» всюди відзначався масштабністю і результативністю.

В багатогранній діяльності Центральної шефської комісії при ВУЦВК значне місце відводилося зміцненню бойової могутності Військово-Морського Флоту. Незаможне селянство республіки провело масовий збір зерна на добудову есмінця «Незаможник»⁴⁰. Уповнаркомзовнішторгу шефствував над канонерським човном «Терец»⁴¹. Великий вклад для зміцнення оборони водних рубежів Союзу РСР вносив й український комсомол. Питання відродження Червоного флоту неодноразово ставилися на чергу денну засідань ЦШК. Комісія провадила значну роботу в охопленні шефством частини Чорноморського флоту і подання йому всебічної підтримки з боку трудящих республіки.

На початку 1923 р. в країні проходив «Тиждень Червоного Флоту». 10 березня 1923 р. ВУЦВК закликав всіх робітників і селян України «допомогти морському сторожеві Радянських Республік — Чорноморському флоту»⁴². В свою чергу Центральна шефська комісія опублікувала відозву до всіх шефів і підшефних частин, в якій закликала їх прийти на допомогу державі і вкласти свою частку в справу побудови флоту⁴³. Трудящі республіки відгукнулися на заклик ВУЦВК і Центральної шефської комісії, взявши найактивнішу участь в «Тижні Червоного Флоту».

Діяльність ЦШК не обмежувалась лише вирішенням питань матеріального забезпечення Червоної Армії. Протягом всього свого існування комісія спрямовувала свою роботу й на посилення культурно-освітньої роботи серед червоноармійців.

Завданням особливої важливості вважала Центральна шефська комісія забезпечення червоноармійців літературою: політичною, художньою та військовою. У зв'язку з цим 6 лютого 1923 р. вона спеціальною постановою зобов'язала всі виконавчі бюро шефів при губвиконбюрах відрахувати 5% шефських внесків редакційній раді Українського військового округу⁴⁴. Допомога радянських органів воєнному видавництву

³² Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины, 1921, № 427, стор. 506.

³³ Там же, 1922, № 506, стор. 533—534.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 3, оп. 1, спр. 23, арк. 119зв.

³⁵ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 942, арк. 464—465.

³⁶ Там же, ф. 40, оп. 1, спр. 135, арк. 20.

³⁷ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1462, арк. 133зв.

³⁸ Газ. «Красный Николаев», № 794, 2 вересня 1923 р.

³⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1435, арк. 22.

⁴⁰ Газ. «Сільські вісті», № 177, 30 липня 1924 р.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 472, арк. 23; газ. «Красный Черноморский флот», № 51, 8 березня 1923 р.

⁴² ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 696, арк. 58—60; газ. «Селянська правда», № 31, 18 березня 1923 р.

⁴³ ЦДАЖР УРСР, ф. 44, оп. 1, спр. 28, арк. 37; газ. «Коммунист», № 57, 15 березня 1923 р.

⁴⁴ Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 1000, арк. 18.

не обмежувалась цими відрахуваннями. Донецький губвиконком, зокрема асигнував кошти підшефному 67-му Куп'янському полку на видання «Пам'ятки червоноармійця»⁴⁵. Київський губвиконком видав історію підшефної 44-ї Київської дивізії⁴⁶, поліграфісти республіки видали для Політуправління УВО 10 тис. букварів⁴⁷.

Значну допомогу, як свідчать документи, подавали шефи щоденній газеті УВО «Красная Армия» та іншій військовій періодичній пресі.

Успішна ліквідація неписьменності серед червоноармійців вимагала збільшення мережі бібліотек у військових частинах, укомплектування їх достатньою кількістю літератури тощо. З цією метою командування УВО 10 вересня 1923 р. оголосило з 1 жовтня 1923 р. по 1 січня 1924 р. кампанію «Всі за книгу», під час якої планувався ремонт червоноармійських хат-читалень, реставрація книг, поповнення бібліотек літературою тощо. Для піднесення рівня робіт в цьому напрямі ЦШК звернулася 15 жовтня 1923 р. до всіх шефів округу з закликом активно допомогти червоноармійцям провести кампанію «Всі за книгу»⁴⁸. На засіданнях шефських комісій і губвиконбюро шефів ця відозва була заслухана і прийнята до виконання. Так, шефська комісія при Уккранднаргоспі, ознайомившись з її текстом, ухвалила: всім шефам взяти активну участь в проведенні цієї кампанії, керуючись при роботі листом ЦШК при ВУЦВК⁴⁹.

В ході кампанії «Всі за книгу» велику ініціативу проявив уряд, який не лише полум'яним словом, а й своїм прикладом запалював трудящих на виконання поставлених завдань. Рада Народних Комісарів УСРР 30 жовтня 1923 р. виділила кошти на бібліотечну справу в підшефній 9-й Кримській кавалерійській дивізії⁵⁰. Голова ВУЦВК Г. І. Петровський передав свою власну бібліотеку 89-му Чонгарському полку 30-ї Іркутської дивізії, а коли червоноармійці виявили бажання поповнити її новими виданнями, він власноручно написав резолюцію на листі чонгарівців: «До вивими виданнями, «Пролетарій», «Молодой рабочий», «Книгоспілка» і журналу «Знамя». Продавництво Петровський»⁵¹. Завершилася кампанія «Днем книги», який шу зробити все можливе. Петровський»⁵¹. Завершилася кампанія «Днем книги», який було призначено на 29 січня 1924 р. Центральна шефська комісія не лишалася осторонь і в цей день, закликавши шефські організації і всю громадськість провести «День книги» під знаком змички Червоної Армії з робітничим класом і радянською інтелігенцією⁵². Багато організацій республіки активно включались в кампанію, подаючи допомогу частинам УВО, про що свідчать резолюції загальних зборів колективів підприємств та установ республіки, звіти шефських комісій тощо.

Особливу увагу Центральна шефська комісія приділяла участі широких верств трудящих у відзначенні річниці Червоної Армії. День 23 лютого «більш ніж будь-який інший, — наголошувала комісія, — мусить бути святом єднанням робітників і селян з червоноармійцями»⁵³. Цьому питанню присвячено надзвичайно широке коло документів і воно може бути предметом окремого дослідження.

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно розв'язував питання відбудови народного господарства. Із року в рік зростала економічна міць Союзу РСР. Держава одержала можливість самостійно забезпечувати всім необхідним Радянські Збройні Сили. Потреба в матеріальній допомозі Червоній Армії з боку трудящих стала відпадати, на перше місце постало питання ідейного шефства трудящих республіки над частинами Червоної Армії. В зв'язку з цим 11 вересня 1924 р. Раднарком УСРР порушив перед ВУЦВК питання про ліквідацію Центральної шефської комісії при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті і передачу її Політуправлінню УВО⁵⁴. Оскільки основну свою місію — завдання мобілізації широких верств населення на допомогу Червоній Армії і Флоту * Центральна шефська комісія виконала, рішенням Малої Президії ВУЦВК від 23 вересня 1924 р. її було розпущено⁵⁵. Для подальшого керівництва шефством в межах республіки командуванню УВО було запропоновано за прикладом діяльності шефських організацій РСФРР організувати шефську комісію при політуправлінні округу. Впровадження цього рішення в житті підтверджує акт від 3 жовтня 1924 р. про передачу справ Центральної шефської комісії Політуправлінню Українського військового округу⁵⁶.

Останнім документом, в якому йдеться про Центральну шефську комісію, є циркуляр Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, розісланий 17 лис-

⁴⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1432, арк. 48зв.

⁴⁶ Див.: Сорок четвертая Киевская дивизия. К., 1923.

⁴⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 5, спр. 126, арк. 12.

⁴⁸ Там же, ф. 27, оп. 4, спр. 36, арк. 101.

⁴⁹ Там же, ф. 34, оп. 5, спр. 32, арк. 18.

⁵⁰ Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 609, арк. 202, 203, 255.

⁵¹ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 969, арк. 263.

⁵² Там же, ф. 770, оп. 2, спр. 2, арк. 20.

⁵³ Там же, ф. 770, оп. 2, спр. 2, арк. 20.

⁵⁴ «Архіви України», 1973, № 1, стор. 35.

⁵⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 3, спр. 229, арк. 9.

* Як повідомила 14 вересня 1924 р. газета «Красная Армия», на початок вересня 1924 р. всі частини Українського військового округу мали шефів.

⁵⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 995, арк. 23; ф. 2, оп. 3, спр. 229, арк. 6.

⁵⁷ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1900, арк. 55.

топада 1924 р. керівним органам шефства на місцях та командуванню військових частин УВО про ліквідацію комісії.

Півторарічне існування Центральної шефської комісії дало певні досягнення, — говорилося в ньому, — було з'ясовано всі форми шефської допомоги та вишукано нові джерела матеріального шефства... Шефська допомога була за цей час дуже корисною для Червоної Армії...»⁵⁷.

Документи Центральної шефської комісії при ВУЦВК, що відклалися у фондах ЦДАЖР УРСР, становлять цінне джерело для показу участі робітничого класу і трудового селянства Радянської України у зміцненні обороноздатності Союзу РСР в період відбудови народного господарства. Дослідники знайдуть в них цікавий матеріал про розмах шефського руху в республіці, простежать форми і методи допомоги трудящих УРСР Червоній Армії.

Матеріали комісії можуть бути широко використані при написанні історії військових з'єднань, що перебували в той час на території України, а також при вивченні минулого окремих сіл і міст республіки, при підготовці праць з історії заводів, фабрик, радянських установ тощо. Немало цінних відомостей вище наведені документи дадуть й історикам, що вивчають питання відбудови Чорноморського Військово-Морського Флоту, розвиток культурно-освітньої роботи в Червоній Армії та ряд інших проблем з історії будівництва Радянських Збройних Сил.

В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ

⁵⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1581, арк. 223; ф. 424, оп. 1, спр. 434, арк. 5.

ДОКУМЕНТИ МИТНИЦЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ТОРГІВЛІ НА УКРАЇНІ У XVIII ст.

У першій половині XVIII ст. на кордоні між Україною і Росією за рішенням царського уряду було відкрито ряд митниць. Проіснували вони недовго — 24 роки. Але й за цей час про їх діяльність відклалося багато документів, що висвітлюють передусім торговельні зв'язки Лівобережної України і Росії. Хоч переважна більшість документальних матеріалів сухопутних митниць зберігається у Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) УРСР у м. Києві. Це журнали, звіти, окремі книги, в яких реєструвалися товари, що завозилися з російських в українські міста на ярмарки, а також із Гетьмашини* в Росію. Митні чиновники ретельно заготовували всі відомості про товар, його кількість, вартість, звідки і куди відправлявся, кому належав та на яку суму стягувалося мито. Ці дані дають можливість дослідити асортимент і обсяг товарів, а також напрями торговельних зв'язків. З них видно, що в зовнішній торгівлі активну участь брали як російські, так і українські купці. Так, згідно зведених відомостей в 1765 р. через Васильківську митницю ввезено товарів на 116 796 крб. 86 коп., зокрема українськими купцями — на 21 083 крб. 60 коп., російськими — на 5202 крб. 64 коп., вивезено — на 21 524 крб. 37 коп., зокрема українськими купцями — на 3035 крб. 97 коп., російськими — на 17 919 крб. 50 коп.¹ В 1766 р. через Секиринську митницю ввезено і вивезено товарів на 4351 крб. 77 коп., з них українськими купцями — на 702 крб. 72 коп., російськими — на 2746 крб. 45 коп.; через Стайківську митницю — на 3021 крб. 96 коп.; українськими — на 1813 крб. 27 коп., російськими — на 128 крб. 12 коп. 1779 р. через Сорокашинську митницю ввезено і вивезено товарів на 95 873 крб. 90 коп., зокрема українськими купцями — на 36 710 крб. 60 коп., російськими — на 22 410 крб. 80 коп.²

Добре зберігся, зокрема архів Курської митниці³ обсягом понад 300 справ. У цьому фонді заслуговують на увагу справи з статистичними відомостями не лише про ціну товарів, що довозилися до тих або інших російських міст, а й про їх кількість. Так, у 1748 р. на цій митниці було зареєстровано 41 101 пуд тютюну на суму 15 696 крб. 41 коп., що купці везли з Лівобережної та Слобідської України в Росію. З цієї кількості тютюну до Москви було відправлено 11 209, Петербурга — 9618, Казані — 1478, Астрахані — 5000, Тобольська — 11 415, Вологди — 2381 пуд тютюну⁴. Як свідчать записи, у 1755 р. через Курську митницю скупники перегнали з Гадяцького пол-

* Напівофіційна назва Лівобережної України разом з м. Києвом після Андрусівського перемир'я (1667 р.).

¹ ЦДАДА СРСР, ф. 276, оп. 3, спр. 4165, арк. 6.

² В. М. Кулаковський. Торговельні зв'язки Лівобережної України з містами Росії. — «Український історичний журнал», 1975, № 7, стор. 75.

³ ЦДАДА СРСР, ф. 844.

⁴ Там же, спр. 216, арк. 1—5 (підрахунок авт.—І. Ш.).

ку «около пятисот скотины» и «угнали по московскому тракту»⁵. В інших справах є дані про закупівлю на українських ярмарках прядива, вовни, смушків та про завезення з російських міст на Лівобережжя і Слобожанщину промислових виробів.

За документами митниць можна прослідкувати торговельні зв'язки російських і українських купців із закордоном. Зокрема, архівні матеріали Севської і Брянської митниць містять цікаві відомості про ділові контакти російських і польських купців. Тільки за 3 роки (1742—1945 рр.) московські і болховські купці вивезли в м. Брєцлав 2646 пудів юхти на суму 8671 крб.⁶. Уважне вивчення архівних документів дає можливість встановити, як розвивалися зв'язки між російськими містами та Кримом, Туреччиною, Румунією, Молдавією, Македонією, Сербією та іншими країнами у XVIII ст., для яких Лівобережна Україна була транзитною територією.

Митні служби були влаштовані на російсько-польському прикордонні. Недалеко від Дніпра, що служив державним кордоном, діяли митниці у Василькові, Добрянці, Злинці, Переяславі, Кременчуку, Переволочній. Дозволялося перевозити товари також через Секиринську та Царичанську застави. У 1763 р. комерц-колегія відкриває додаткові митниці в слободах Орлі, Комісарівці, Юхнівці та Архангельському, Миргородському і Криловському шанцях. На Дніпрі лишалося 12 перевозів, серед них у Лоеві, Любичах, Межигір'ї, Києві, Черкасах, Кременчуку. Решту доріг, що підходили до річки, перекопували, завалювали деревом, щоб ними не могли користуватися контрабандисти.

Документи Васильківської (ф. 118), Секиринської (ф. 119), Сорокашинської (ф. 120), Стайківської (ф. 121), Переяславської (ф. 122), Межигірської (ф. 123), Усть-Ірпінської (ф. 124), Погоріловської (ф. 125) прикордонних митниць зберігаються в ЦДА УРСР у м. Києві. Експортно-імпортна торгівля найповніше відбита в матеріалах Васильківської митниці, через яку найбільше пропускатися товарів, про що свідчать суми зібраного мита. Так, у 1772 р. було вивезено товарів на суму 187 594 крб. 25 коп., а ввезено на 265 592 крб. 83 коп., мита зібрано 43 553 крб. 64 коп. З цих сум на Васильківську митницю припадало майже 80 процентів. Через 12 років (1784 р.) експорт і імпорт товарів через неї досяг 1,5 млн. крб.⁷, тобто збільшився майже в 10 разів. Як бачимо, серед сухопутних митниць через Васильківську митницю ввозилося і вивозилося найбільше товарів. Документи Васильківської митниці — це переважно журнали, в яких ретельно реєструвалися прізвища торгівців-купців, міщан, селян, назва і кількість товару, його ціна, а також місце купівлі і продажу. Ці дані — важливе історичне джерело. Вони дають яскраву картину тісних торговельних зв'язків Росії не тільки з Лівобережною, а й з Правобережною і Західною Україною, Білорусією, Польщею, Балканами, Молдавією, Румунією, Австрією тощо.

Фонди інших митниць бідніші на фактичний матеріал. Однак, звіти митних чиновників, які регулярно подавалися до Київської губернської канцелярії, дають підстави вважати, що багато з них, у тому числі й Усть-Ірпінська, Переяславська, Кременчуцька були пунктами жвавих експортно-імпорتنих перевезень.

Так, у 1768 р. через Переяславську митницю вивезено на Правобережну Україну «703 стопи паперу, 403 пуди олова та олов'яних виробів, 21 300 аршинів ситцю, 123 пуди заліза, 30 ящиків бляхи, 18 бочок сталі» та багато інших товарів, вироблених на російських промислових підприємствах⁸. На Сорокашинській митниці зареєстровано в 1779 р. різних товарів на суму 95 873 крб. 90 коп. Українські купці у цьому товарообороті становили 38 процентів, російські — 23,4 процента, іноземці — 38,6 проценти. Через Межигірську митницю вивозили ліс, дьоготь, дранку, дошки та інший будівельний матеріал. Стайківська митниця відігравала важливу роль в торговельних зв'язках Лівобережної і Правобережної України. Через неї завозили до Києва та інших міст хліб, крупи, переганяли худобу. Окремі записи Стайківської та Кам'янської митниць за 80-ті роки XVIII ст. містяться у фондах Київського обласного державного архіву⁹. На жаль, документи сухопутних митниць вивчені дослідниками ще не достатньо.

У документах митниць можна знайти широкі відомості про асортимент як вітчизняних, так і імпорتنих товарів, установити суму оборотного капіталу окремих купців, простежити яке місце в торгівлі належало селянам, міщанам, козакам. Як відомо, ці питання мають не другорядне значення для вивчення проблеми генезису капіталізму. Крім того, документи сухопутних митниць багаті на фактичний матеріал про втечі і затримки селян-кріпаків, про розміри візницького промислу, вивезення за кордон книг, контрабандну торгівлю, про епідемії і карантини, навчання в Київській академії іноземних студентів. Все це може стати у пригоді не тільки історикам, але й іншим спеціалістам.

⁵ ЦДАДА СРСР, ф. 844, спр. 301, арк. 1.

⁶ Там же, ф. 276, оп. 2, спр. 52, арк. 13, 15, 19.

⁷ ЦДАДА СРСР, ф. 844, оп. 3, спр. 1289, арк. 1—2, 15—16, 21—22. (Підрахунок авт.—І. Ш.).

⁸ Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві, ф. 122, спр. 51, арк. 35. (Підрахунок авт.—І. Ш.).

⁹ Київський облдержархів, ф. 230, оп. 166, спр. 50, арк. 67а; ф. 2, оп. 166, спр. 28, 29, 87.

На митницях реєстрували свої товари московські, калужські, тульські, курські, брянські, переяславські та інші російські купці, які були частими відвідувачами ярмарків. Вони вивозили свої товари у міста Правобережної і Західної України, в австрійські володіння та на Балкани. Реєстрували тут свої товари і іноземні купці. Сербський комісіонер, наприклад, 18 серпня 1782 р. залишив у Васильківській митниці таку розписку: «Я, нижеподписавшийся, царской империи города Зимины обыватель и всего славяносербского общества комиссионер фон Курцберг Скнвиро Степанович в Васильковской пограничной таможене объявляю, что отвожу из московских церковных московской печати: книги в переплете считая—тысяча сто пятьдесят восемь, цена за все — три тысячи сто восемьдесят четыре рубля. Разных исторических — той же печати в переплете — двести восемьдесят девять, за все — четыреста сорок рублей»¹⁰. З цього документа видно, що російські книги користувалися великим попитом серед слов'янських народів закордоном. Адже згаданий купець лише за один раз вивіз із Росії в Сербію 1347 книг на суму 3624 крб. Для того часу це була велика бібліотека.

У другій половині XVIII ст. митниці систематично звітували перед Малоросійською колегією та комерц-колегією, але на жаль, звіти не всі збереглися. У фонді другої Малоросійської колегії вдалося відшукати «Промемории и ведомости разных полков в Государственную комерц-коллегію об провозимых товарах и о прочем», складені більш як на 200 аркушах і датовані 20 липня 1765 р. У цьому документі подаються важливі підсумкові статистичні дані про експорт і імпорт товарів через сухопутні митниці, розташовані на Лівобережній Україні, за 1758, 1758, 1762 і 1763 роки. До цієї відомості заносилися: назва товару, його кількість, вага, ціна та сума зібраного трипроцентного мита ефимками і російськими грішми. На відміну від митницьких журналів, у згаданому документі відсутні дані про власників товару, місце його придбання та реалізації. Проте не важко встановити, що багато експортних товарів були російського виробництва. Серед них — залізні вироби, шовкові пояси («московской работы»), книги московських друкарень та багато інших товарів, вивезених за кордон саме з Росії. Так, тільки в 1762 р. зареєстровано 6875 пудів заліза, 1586 пудів чавунного литва, 15 пудів цвяхів, 159000 аршинів білого московського полотна, 3700 шовкових, 23 576 шерстяних поясів, 700 пудів ікри та інше¹¹.

В ЦДАДА у фонді комерц-колегії є дані про експорт і імпорт товарів через Васильківську митницю за 1765 р. Цей документ містить докладні відомості про місце купівлі та реалізації товарів.

Уважне вивчення матеріалів митниці дасть можливість установити, які вироби з російських міст завозилися на Лівобережжя, а звідти далі — на Правобережну Україну і за кордон. Із Суздаля, наприклад, купці вивезли тільки за перших 3 місяців 1765 р. 185500 арш. полотна, 4164 московських хустки та багато хутра до Царгорода і Яс¹². Серед інших експортних російських товарів згадується папір, замки і ножиці («павловской работы»), олово, полотно, риба, свічки, дерев'яні ложки та інше. До Росії ввозилися переважно промислові вироби, предмети розкоші, а із землеробських продуктів: горіхи, сливи, виноград, лимони, маслини.

Серед документів комерц-колегії варто згадати зведені таблиці, складені на основі даних митниць. У них подаються статистичні відомості про експорт і імпорт товарів та збір мита на сухопутних і морських митницях Російської імперії у другій половині XVIII на початку XIX ст. Ці дані важливі передусім тим, що вони фактично розкривають діяльність кожної окремої митниці. За статистичними відомостями не важко встановити співвідношення експорту і імпорту, товарообігу між сухопутними і морськими, західними і розташованими на території України митницями. Цифрові дані показують, як зростав імпорт і експорт Російської держави протягом XVIII ст. На жаль, у таблицях зазначається тільки вартість товару, його асортимент не вказано.

Митниці контролювали також дніпровський водний шлях, перевіряючи товари, що сплавлилися річкою, і збирали з них мито. Документи містять відомості про кількість байдаків*, яка кількість з них розвантажувалася у Києві, Переяславі, Кременчуку та інших містах і які вироби на них привозили. У 1765 р., наприклад, тільки до Києва прибуло Дніпром і його притоками 59 байдаків, з них три з м. Брянська (один завантажений залізом, другий — рогожою, вірьовками, суровим полотном, третій — рогожами, конопляною олією, кодолюю, дугами) і два з м. Тули із залізом, виробленим на заводах Демидова¹³. По річках сплавлялося багато будівельних матеріалів з лісу, дощок, дранки, вапна. Особливо поживалися зносини північних і південних міст України після приєднання до Росії Криму. Дніпром на байдаках пливли «робітні люди» — каменярі, теслярі, столярі та інші, які наймалися на будівельні роботи в містах Катеринославі, Миколаєві, Херсоні, Одесі.

¹⁰ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 118, спр. 104, арк. 58.

¹¹ Там же, ф. 54, оп. 1, спр. 3435, арк. 5, 6, 7, 8, 11, 12, 18.

¹² ЦДАДА СРСР, ф. 276, оп. 3, спр. 1165, арк. 48, 50.

* Річкове плоскодонне однощоглове дерев'яне судно довжиною 15—20 м, шириною 3—4 м. Докладніше див.: Українська Радянська Енциклопедія, т. 1, стор. 407.

¹³ Статистическое описание Киевской губернии, СПб, 1852, стор. 321—322.

Документи митниць зберігають також матеріали про чумаків, прасолів*. На Кременчуцькій митниці, наприклад, тільки в 1754 р. чумаки зареєстрували 11 возів і 7 бочок риби, а в 1759 р. через сухопутні митниці, із Запоріжжя на Правобережну Україну завезено 27 082 пуди риби. У серпні 1785 р. у журналах Васильківської митниці записано прізвиська чумаків, які привезли з Дону 970 пудів риби¹⁴.

Документи митниць містять і широкі і надзвичайно різнобічні відомості. Так, з них можна одержати цікаву інформацію про карантинну службу у XVIII ст., або про боротьбу уряду з контрабандною торгівлею, яку стримати у той час було майже неможливо. «Границя нигде не укреплена,— доповідав у 1763 р. князь Мещерський,— к тому же во многих местах и знаков нет, где оные быть должны, форпост от форпоста стоит в дальнем расстоянии, так, что в некоторых местах, стоящем форпостным людям мимо проезжающих и проходящих не только усмотреть и воспрепятствовать не можно, но по густоте леса и в ближнем расстоянии ничего видеть нельзя»¹⁵. За таких умов, звичайно, порушників кордону було багато.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережжям у складі Росії наприкінці XVIII ст. царський уряд наказав перенести сухопутні митниці, на західний кордон. У Васильківській митниці в 1796 р. зібрано мита всього лише 5 ефимків і 12 крб. 60 коп.¹⁶. Всі товари тепер направлялися через Волочиську, Радзівилівську, Гусятинську митниці.

Таким чином, документи сухопутних митниць, розташованих на Україні та у прикордонній смузі Росії,— цінне і маловивчене історичне джерело. Вони дають змогу більш докладно дослідити економічні зв'язки Росії і України, України і Білорусії, Росії із слов'янськими народами, а також Молдавією, Румунією, Туреччиною, Австрією, Німеччиною, Угорщиною у XVIII ст. Тут є відомості про купців, поміщиків, чумаків, прасолів, візників, дрібних торговців тощо, про процес формування української торгової буржуазії. Документи митниць свідчать, що розвиток капіталістичних відносин у надрах феодалізму в Росії і її складовій частині Лівобережній Україні у XVIII ст. проходив швидше, ніж у попередні часи, що створювало певні умови для нагромадження капіталу.

*І. Г. ШУЛЬГА,
доктор історичних наук*

* Дрібні торговці, переважно в'яленою рибою і сіллю.

¹⁴ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 54, опр. 3435, арк. 35; ф. 118, спр. 104, арк. 33, 34, 59, 64, 82.

¹⁵ М. Тищенко. Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII ст. К., 1931, стор. 78.

¹⁶ ЦДІА СРСР в Ленінграді, ф. 13, оп. 2, спр. 34, арк. 3.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ «АРХІВІВ УКРАЇНИ»

Якщо Ви своєчасно не встигли передплатити науково-інформаційний бюлетень «Архіви України» в 1975 р., то номери, що вийшли в світ, зокрема 3, 4, 5 можете придбати у редакції:

252601

Київ-100, МСП

вул. Солом'янська, 24

Редакція «Архіви України».

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ-МУЗЕЙ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УРСР

До Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР передано матеріали (за 1930—1974 рр.) особового фонду народного художника УРСР, лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Миколи Петровича Глушенка (народився 17.IX 1901 р.) — одного з найвидатніших майстрів живопису, чия творчість нерозривно пов'язана з основними періодами розвитку радянського українського образотворчого мистецтва.

Працюючи за кордоном до 1936 р., він виступав експонентом республіканських і всесоюзних виставок радянського мистецтва і підтримував тісні зв'язки з прогресивними діячами культури Франції, активними борцями проти фашизму.

Творча спадщина художника початку 30-х років представляє особливий інтерес. Вона розкриває ще маловідомі сторінки плідних зв'язків радянського мистецтва з передовими майстрами-реалістами Франції і Німеччини тих років.

Так, до ЦДАМЛМ УРСР передано рисунки, виконані художником для журналу «Монд», редактором якого був Анрі Барбюс. Серед них ілюстрації до французького видання поеми М. В. Гоголя «Мертві душі», зарисовки Дніпрогесу, спеціально виконані на замовлення редактора. Вони свідчать про надзвичайну цікавість прогресивної французької громадськості до розвитку культури і величних будов Країни Рад.

Серед акварелей, монотипів, аркушів дорожнього альбому високою майстерністю позначені пейзажі Франції та Іспанії, де художник перебував під час боротьби іспанського народу за встановлення республіки. Багато робіт присвячено історичним місцям, пам'ятникам архітектури. Серед них: «На площі Бастії 14 липня», «Тулон», «Булонь», «Корсіканський пейзаж» (1932—1935 рр.) та інші.

Серія портретних зарисовок і рисунків з натури розкриває творчу лабораторію художника у паризький період і свідчить про високу майстерність, відзначену відомими французькими критиками.

Творчі матеріали закордонного періоду життя художника складаються з таких робіт: рисунків «Ню» (1930—1936 рр.); краєвидів Франції (1930—1936 рр.); графічних робіт «Свято 14 липня» (1934 р.);

ілюстрації до поеми М. В. Гоголя «Мертві душі» (1930-ті роки), альбому зарисовок Іспанії 1934 р. та згаданих вище рисунків до журналу «Монд».

Серед робіт 30-х років, переданих до ЦДАМЛМ УРСР, особливо цікавими є пейзажі Канева і Донбаса, по-новому сприйняті художником після повернення з Франції (1937 р.).

Глибоко драматичні пейзажні етюди воєнних років Москви і Києва (1941—1944 рр.), в яких автор відтворює сліди ран, нанесених нашої країні фашистськими загарбниками.

Ці роботи безперечно поповнять фонд творів радянського українського мистецтва періоду Великої Вітчизняної війни.

Роботи післявоєнного часу представляють всі основні етапи художніх пошуків майстра.

У творах, написаних під час закордонних відряджень, виділяється трагічний образ Орадура (Франція), що навіки закарбував в пам'яті народній звірства фашизму, портрет відомого антифашиста, австрійського художника і письменника Оскара Кокоски (1962 р.), лауреата першої Міжнародної премії за гуманізм і збереження культури в усьому світі. Це полотно — зразок майстерності М. Глушенка-портретиста. Воно не поступається перед написаними художником у 1933 р. широко відомими портретами Ромена Ролана, А. Барбюса і П. Синьяка. Це також пейзажний етюд «Перед дощем» (1953 р.), тонкий за живописом і надзвичайно ліричний.

Декілька робіт 60—70-х років є цікавими зразками дальших шукань майстра найбільшої виразності і концентрованості кольорової гами.

Значний інтерес викликають листи до М. П. Глушенка. Особливо цікаві серед них надіслані Надзвичайною державною комісією по встановленню і розслідуванню злочинів фашистських загарбників, громадськими організаціями та приватними особами з різних країн світу (1944 р.). Ці документи свідчать про широку громадську діяльність художника в президії Всесоюзного товариства культурних зв'язків з закордоном. Матеріали громадської діяльності відбивають активну участь М. П. Глушенка у роботі виставкомів художніх виставок, у проведенні урочистих вечорів,

присвячених пам'яті Мікеланджело, Леонардо да Вінчі та інших видатних майстрів образотворчого мистецтва.

В особовому фонді М. П. Глушенка чимало каталогів виставок, відгуків преси, журнальних статей та монографій про його творчість, як про визначне досягнення у розвитку українського живопису. Серед матеріалів особового фонду художника цікавим документом є фото С. Ковпака під час Великої Вітчизняної війни (1943 р.), портрет якого був створений художником у Києві в 1944 р.

Описання фонду Миколи Глушенка

(№ 49) було закінчено наприкінці травня 1975 р. Матеріали фонду М. П. Глушенка згруповано в VII розділах за тематичними ознаками. В розділі II — «Листи до М. П. Глушенка» справи систематизовані за кореспондентами, в усіх інших — за хронологією. В результаті науково-технічного упорядкування було сформовано 84 справи.

Особовий фонд Миколи Петровича Глушенка складає велику пізнавально-художню цінність і містить багатий матеріал для дослідників українського радянського мистецтва.

25 жовтня 1975 р. виповнилося 90 років від дня народження видатного майстра українського радянського живопису Карпа Дем'яновича Трохименка, особовий фонд якого також зберігається у ЦДАМЛМ УРСР.

У березні 1975 р. до архіву надійшов ескіз картини «Кадри Дніпробуду», одного з найбільш відомих і популярних творів радянського українського живопису другої половини 30-х років. Ця робота завершує цілий цикл творів живописця, присвячених різним етапам будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Ескіз (1928 р., гуаш, картон), придбаний Центральним державним архівом-музеєм літератури і мистецтва УРСР, вносить значні корективи у вирішення проблеми, пов'язаної з індивідуальним творчим методом майстра, свідчить про послідовність творчих пошуків.

Особливості методу Трохименка розкриваються і в інших його творах, які зберігаються в ЦДАМЛМ УРСР. Показовими у цьому є олівецьні портрети діячів української радянської культури, створені протягом майже півстоліття, починаючи з 20-х рр. Більшість з них ще не видавалась. Портретні зарисовки 1920—1928 рр. зберегли образи художників — членів Асоціації художників Червоної України (АХЧУ), відповідальним секретарем якої був довгий час К. Д. Трохименко. Начерки, етюдні портрети 1941—1943 рр. — це підготовчий матеріал до картини «Засідання Президії АН УРСР в Уфі» (1945 р.). Протягом 40—50-х років художник відтворив цілу галерею образів видатних вчених і діячів мистецтва Радянської України. Серед них портрети академіків О. О. Богомольця, П. П. Будникова, В. Г. Заболотного, Б. С. Чернишова, Л. А. Булаховського, професорів Г. Т. Гуслястого, С. І. Маслова, Л. М. Славина, П. М. Попова, письменників К. М. Герасименка, П. Г. Тичини, М. Т. Рильського, Ю. І. Яновського, художників О. О. Шовкуненка, Л. П. Калениченка, В. І. Касіяна, композитора Л. М. Ревуцького та інших. Багато з цих портретів написано безпосеред-

ньо під час засідань АН УРСР, коли К. Д. Трохименко працював науковим співробітником в секції суспільних наук АН УРСР, де займався науково-дослідною роботою. Йому належить ряд статей про українське мистецтво, про творчість Т. Г. Шевченка, М. Б. Грекова, М. С. Самокиша тощо.

Серед документів значний інтерес викликають спогади художника про свого вчителя М. С. Самокиша (рукопис 1960 р.), а також критичні огляди виставок (1950—1958 рр.), рецензії (1960-ті р.), матеріали службової діяльності К. Д. Трохименка — професора Київського державного художнього інституту, «Протокол конференцій по научно-исследовательской и художественно-творческой работе профессорско-преподавательского состава КГХИ» з його виступом (рос. мова, машинопис; 1946 р.), «Методично-конструктивна записка про роботу над дипломним ескізом та над дипломом» (рос. і укр. мови, рукопис; 1950—1960-ті рр.).

Роботу над описанням документальних матеріалів фонду К. Д. Трохименка (№ 61) закінчено у квітні 1975 року. Внаслідок науково-технічного упорядкування сформовано 90 справ. Матеріали особового фонду Трохименка згруповані в VII розділах за тематичними ознаками: I. Творчі матеріали (1920—1960 рр.); II. Рукописи К. Д. Трохименка (1950—1966 рр.); III і IV розділи — листування (1964—1967 рр.); V. Матеріали до біографії (1946—1960 рр.); VI. Матеріали, зібрані К. Д. Трохименком (1915—1966 гг.), серед яких цікава фотографія батального класу Академії художеств під час першої світової війни (1915 р.) і обкладинка журналу «Наше минуле» (мал. Г. Нарбута, 1918 р.); VII. Матеріали про К. Д. Трохименка (1951 р.).

Документи, зібрані воедино (1915—1968 рр.), вносять нові риси у творче життя відомого живописця, вченого і теоретика українського радянського образотворчого мистецтва.

С. С. ГУРОК

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ

Чернігівський облдержархів за обсягом і змістом документів займає одне з перших місць серед обласних архівів України. Його фонди, документи яких охоплюють період з XVIII ст. і до наших днів, — справжня скарбниця історії, невичерпне джерело для досліджень з різноманітних питань. Крім того, в архіві зберігається місцева періодична преса з 1843 р. і до наших часів, а також книжковий фонд, що є цінним додатковим матеріалом для дослідження тієї чи іншої теми. І по суті нема таких питань з будь-якої галузі історії Чернігівщини, починаючи з XVIII ст., які б не були відображені в документах архіву.

Слід зауважити, що географічне положення Чернігівщини позначилося на складі документів архіву і вони являють собою цінну джерельну базу для вивчення історії не лише Чернігівщини, а й Лівобережної України і навіть сусідніх з ними Брянської (РРФСР) і Гомельської (Білоруської РСР) областей. Безумовно, володіючи такою багатю джерельною базою, архів докладає всіх зусиль до того, щоб документи широко використовувалися в політичних, наукових, народногосподарських, агітаційно-пропагандистських, культосвітніх та інших цілях і стали надбанням широких мас. З цією метою архів використовує різні форми і методи: підготовка документальних збірок і добірок, газетних і журнальних публікацій; читання лекцій, доповідей; організація виставок; виконання тематичних запитів; наведення довідок тощо.

Однією з найпоширеніших форм використання документальних матеріалів є публікація їх у періодичній пресі. Тематика виступів архівістів у пресі дуже різноманітна. Основний вид наших публікацій — документальна стаття, яка знайомить читача з історичними джерелами, дійсними фактами, переконливо відтворюючи характерні риси того чи іншого історичного періоду, події. В своїх статтях працівники архіву використовують численні документи, раніш невідомі чи мало відомі широкому колу читачів, знайомлять зі змістом архівних фондів, розповідають про архів.

Особливе пожвавлення в публікаційній роботі було викликане всенародною підготовкою до святкування знаменних подій в житті нашої партії і радянського народу. Чимало документів було надруковано під час відзначення 40- і 50-річчя встановлення Радянської влади, 90- і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР, 50- і 70-річчя першої російської революції, 70-річчя II з'їзду РСДРП, 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні та інші.

В 1958—1960 рр. активізації використання матеріалів сприяло видання архівним відділом Чернігівського облвиконкому «Інформаційного бюллетеня» (вийшло 3 номери).

З метою ширшого використання документів ми застосовуємо різноманітні розміром і формою публікації, починаючи з невеликих інформаційних заміток про склад і зміст матеріалів з тієї чи іншої те-

ми до тематичних добірок документів, які іноді займають цілу газетну сторінку. Вперше ми їх почали публікувати в 1957 р., готуючись до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. В цей знаменний рік ми разом з редакцією обласної газети «Деснянська правда» підготували три тематичні сторінки: «В травні 1917 р.», «У червні 1917 р.», «В липні 1917 р.», об'єднані під заголовком «На шляхах до Жовтня»¹, і добірку документів «Уходили комсомольці на громадянську війну»².

Того ж року було зроблено першу спробу опублікувати документи на сторінках районних газет. За домовленістю з редакцією Чернігівської районної газети була підготовлена сторінка «У дні буремні, незабутні»³. З цією метою працівники облдержархіву виявляли яскраві документи і газетні повідомлення за той період, а редакції газет збирали спогади учасників громадянської війни. В кожній із сторінок було опубліковано не менше 6—7 архівних документів.

Наші творчі зв'язки з редакціями обласної газети «Деснянська правда» і районними особливо поживалися в 1965—1967 рр., в період підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Лише за ці три роки ми опублікували на сторінках обласної і районних газет 67 статей і 100 добірок документів.

У 1965 р. при редакції обласної газети була створена спеціальна громадська редакція, до якої входили також працівники облдержархіву. Починаючи з 27 липня 1965 р. і до 5 липня 1967 р. вона готувала тематичні сторінки під заголовком «Жовтневий календар». Всього було опубліковано 14 тематичних сторінок*. Кожна з них присвячувалася певному періоду життя нашої країни. Сторінки були дуже цікавими як за змістом, так і за формою. Зверху кожної сторінки зліва великими літерами було надруковано «До 50-річчя Великого Жовтня». Справа теж великими літерами вказувалися роки революції, про які йде мова на даній сторінці. Зверху посередині — «Жовтневий календар», і дуже темною фарбою великими літерами яскравий заголовок, який зразу ж привертає увагу читача, надаючи сторінці особливого колориту, характерного для цього періоду, і зразу настроюючи на певний лад.

Кожна з трьох перших сторінок «Жовтневого календаря» була присвячена певному року революції і мала відповідну назву: «Чуеш, сурми заграли» (листопад 1917 — листопад 1918 р.)⁴, «Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах»⁵ (листопад 1918—листопад 1919 р.), «Народу світлий шлях куєм» (листопад 1919 — листопад 1920 р.)⁶. Сьома сторінка мала назву «За ленинським призовом»⁷; дев'ята — «Курс на соціалістичну індустріалізацію» (1926—1929 рр.)⁸. Так рік за роком, аж до 1967.

Кожна тематична сторінка супроводжувалася вступною статтею, яка висвітлювала тему, знайомила читача з характерними рисами періоду. Поряд з найбільш цікавими документами, спогадами активних учасників революційних подій друкувалися також фотографії. В кінці кожної сторінки зазначалися прізвища і посади тих, хто готував її.

¹ «Деснянська правда», № 105, 28 травня 1957 р.; № 127, 28 червня 1957 р.; № 145, 24 липня 1957 р.

² «Деснянська правда», № 188, 21 березня 1957 р.

³ «Придеснянський колгоспник» (Чернігів), № 79, 5 липня 1957 р.

* Всього було надруковано 16 тематичних сторінок, але дві останні, які охоплювали період з 1955 по 1967 р., готувалися не за матеріалами архіву, і їх ми не враховуємо.

⁴ «Деснянська правда», 27 липня 1965 р.

⁵ «Деснянська правда», 24 серпня 1965 р.

⁶ «Деснянська правда», 27 жовтня 1965 р.

⁷ «Деснянська правда», 18 червня 1966 р.

⁸ «Деснянська правда», 9 вересня 1966 р.

Редакції багатьох районних газет зацікавилися цією новою формою розкриття теми і за прикладом обласної газети почали теж готувати тематичні добірки, а іноді й цілі сторінки. Похвально, на наш погляд, для архівістів те, що ініціатива в цій справі належала на цей раз архівістам.

Якщо ідея підготовки жовтневих сторінок в газеті «Деснянська правда» належала редакції газети, а нас вони запросили співробітничати з ними, то редакціям районних газет ми самі запропонували наслідувати приклад обласної газети і свої послуги в підготовці сторінок. Редакції районних газет з великим задоволенням прийняли наші пропозиції і за три роки з нашою участю було надруковано 68 «Жовтневих календарів». За формою і змістом вони були майже такі ж, як і в обласній газеті.

Кожна жовтнева сторінка також мала влучний, яскравий заголовок. Наприклад: «Буремний 1917 рік», «Тривожний 1918 рік», «Ключі ми щастя куємо» (1919 р.)⁹, «Підіймалась біднота на бій з останнім класовим ворогом». Жовтнева сторінка № 14 (1931 р.)¹⁰ мала вступну статтю. Публікувалися також спогади учасників подій.

У 1967 рр. науковці архіву за замовленням Обласного комітету радіомовлення підготували «Хроніку революційних подій і соціалістичного будівництва на Чернігівщині», яка день за днем 131 раз пролунала в ефірі, розповідаючи слухачам про боротьбу трудящих Чернігівщини за встановлення та зміцнення Радянської влади, будівництво соціалізму.

Після плідної сумісної праці в період підготовки до 50-річчя Великого Жовтня наші творчі зв'язки з редакціями газет стали традиційними.

Тепер для підготовки матеріалу для газет не створюються офіційні комісії, не проводяться організаційні засідання, а питання вирішуються швидко і по-діловому, іноді навіть по телефону. У такий спосіб були підготовлені дві сторінки до 50-річчя утворення СРСР: «Вище знамена братства. Всенародний об'єднавчий рух»¹¹, «У труді на благо Вітчизни»¹². До цієї ж дати для Чернігівського районного радіо були підготовлені дві передачі «Участь чернігівців в утворенні СРСР»¹³, які були не тільки підготовлені науковцями архіву, але й передані ними в ефір. Цього ж 1972 р. піонерія країни відзначала своє п'ятидесятиріччя, і ми разом з редакціями обласних газет «Деснянська правда» і «Комсомольський гарт» підготували дві тематичні сторінки «Хроніка хороших справ»¹⁴ і «Сторінка з літопису»¹⁵.

Широко використовуємо ми таку форму публікації, як підготовка невеликих добірок документів для преси до ювілейних дат. Так, в газетах було опубліковано до 50-річчя створення Червоної Армії п'ять добірок, до 50-річчя ВЛКСМ і комсомолу України — 13 добірок, до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна — п'ять добірок і 18 добірок було передано по районному радіомовленню. Деякі районні редакції, зокрема Ріпкинська і Городнянська, організували по декілька передач, присвячених 100-річчю від дня народження В. І. Леніна¹⁶. Слід зауважити, що передачі, присвячені ленінській тематиці, ми готували не тільки для радіомовлення нашої області, а і для Сумської. Всі ці добірки обов'язково супроводжувались невеликою вступною статтею, що розкривала тему.

⁹ «Радянський патріот» (Сосниця), 12 серпня, 28 серпня, 25 листопада 1965 р.

¹⁰ «Сільські новини» (Городня), 15 жовтня 1966 р.

¹¹ «Деснянська правда», 15 вересня 1972 р.

¹² «Деснянська правда», 29 листопада 1972 р.

¹³ Чернігівський облдержархів, ф. 651, оп. 1, спр. 858, арк. 5.

¹⁴ «Деснянська правда», 19 травня 1972 р.

¹⁵ «Комсомольський гарт», 18 травня 1972 р.

¹⁶ Чернігівський облдержархів, ф. 651, оп. 1, спр. 811, арк. 6.

Використання документів найчастіше проводимо комплексно. Одночасно з роботою над збірником готуємо виставку, лекції, статті і добірки. Таке поєднання різних форм використання документів дає змогу при мінімальній затраті часу максимально використати матеріал. Адже одночасно йде виявлення і друкування матеріалів і вже на це додатково час не витрачається. Про це переконливо говорять такі факти: в 1969—1970 рр. до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна архів підготував ювілейну виставку «В. І. Ленін і Чернігівщина», добірку документів «Трудачі Чернігівщини В. І. Леніну»*, «Огляд документальних та друкованих матеріалів Чернігівського облдержархіву про В. І. Леніна»**, лекцію «В. І. Ленін і Чернігівщина» і з цієї ж теми наукову конференцію.

Така комплексна робота сприяла раціональному використанню часу на всі ці заходи і одночасному глибокому вивченню матеріалу. В результаті було опубліковано в газетах п'ять добірок, 10 статей і організовано 18 радіопередач ленінської тематики.

Всього за 1969—1970 рр. було використано 42 робочих дні на підготовку 102 добірок і статей. До 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні ми підготували збірник документів «Чернігівщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»***, дві добірки: «Чернігівщина — фронту» і «В боях за визволення Чернігівщини»****, виставку, лекції, статті і радіопередачі.

В процесі виконання всіх цих робіт, а особливо під час опрацювання збірника, виявлено багато документів, які не ввійшли до нього. Крім того, при передруку документів у нас з'явилося багато зайвих копій. Частину з них ми використали для підготовки вищезгаданих ротаторних добірок, інші просистематизували за географічною ознакою, написали короткий вступ і надіслали до редакцій районних газет. Частину документів використали для написання статей. Таким чином, з мінімальною витратою робочого часу на підготовку теми, присвяченої участі Чернігівщини у Великій Вітчизняній війні, було опубліковано в газетах за 1973—1975 рр. 29 статей і 25 добірок. Крім того, ми разом з редакцією обласної газети «Деснянська правда» підготували три тематичні сторінки: «Вставай, країно зоряна. Рік перший — 1941», «З вірою у перемогу. Рік 1942», «В єдиному пориві. 1944 р.». До цих сторінок архів не лише виявляв документи, але й готував хроніку подій. Опублікували ми і добірку «Документи Архіву Міністерства оборони СРСР про бойові дії з'єднань радянських військ на Чернігівщині» в «Архівах України», № 1 за 1975 р.

Однією з поширених форм використання документів в періодичній пресі є опублікування статей про ті чи інші історичні події. Тематика статей, як і добірок, пов'язувалася, в основному, з ювілейними і знаменними датами в історії нашої країни в цілому і Чернігівщини зокрема. Так, в 1962 р., коли відзначалося 150-річчя Вітчизняної війни 1812 р., на сторінках обласних газет «Деснянська правда» і «Комсомолец Чернігівщини» було опубліковано вісім статей, в журналах «Исторический архив», «Архивоведение» і Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР — три статті та по обласному радіо організовано одну передачу¹⁷. У 1973 р. у зв'язку з відзначенням Міжнародного дня театру науковці Чернігівського облдержархіву запропо-

* Обсяг добірки три друкованих аркуші (111 документів). Розмножена на ротаторі і розіслана в усі райони області.

** Будинком політпросвіти міському Компартії України був розмножений на ротаторі.

*** Збірник передано до видавництва.

¹⁷ Чернігівський облдержархів, ф. 651, оп. 1, спр. 577, арк. 2—3.

**** Видруковані на ротапринті.

нували редакціям районних газет статті з історії районних театрів. В результаті на сторінках дев'яти районних газет були опубліковані статті під заголовками: «Театр — на службі народу», «З історії театру», «Театр і наш район» тощо. Друкувалися також статті до 70-річчя II з'їзду РСДРП, з історії святкування 1-го Травня, Міжнародного жіночого дня, перших суботників, Дня преси та з іншої тематики.

Ряд статей було присвячено ювілейним датам видатних політичних і громадських діячів, вчених, художників, письменників — наших земляків і багатьох тих, чие життя було пов'язане з Чернігівщиною: Є. Б. Бош, В. Д. Бонч-Бруевича, В. М. Примакова, Г. Одинця, О. С. Пушкіна, М. Сеспеля, Ф. Богушевича, О. Десняка, О. П. Довженка, В. Зенченка, лікаря — почесного члена 12 академій Д. Самойловича, видатного російського мореплавця Ю. Лисянського, фольклориста О. Русова та інших. Багато статей було присвячено Героям Радянського Союзу.

Останнім часом ми почали давати повідомлення в рубриці «Новини», яку веде обласна газета «Деснянська правда». Коротко повідомляється про подію, що відбувається або має відбутися в житті країни чи Чернігівщини, як до цієї дати готуються архівісти*. Цим привертається увага громадськості не лише до документів, але й до архівної справи в цілому.

В розділі «Хроніка та інформація» республіканського науково-інформаційного бюлетеня «Архіви України» науковці нашого архіву вміщують повідомлення і замітки про підготовку до ювілейних дат, нові надходження, знахідки тощо.

Оскільки в документах нашого архіву є цінні відомості з історії сусідніх з нами Брянської, Сумської та інших областей, ми використовуємо іноді сторінки газет цих областей і радіомовлення. Ось, наприклад, в статті «Традиционные узы дружбы»¹⁸ розповіли брянцям про їх зв'язки з балканськими народами в період визвольної боротьби народів Балканського півострова за визволення від турецького гніту в 70-х роках XVIII ст., в статті «Боец и поэт»¹⁹ — про уродженця Брянщини, члена Чернігівського губревкому, губвиконкому, голову губернського комітету оборони в 1919 р. Т. Коржикова; в статті «Спасенные миллионы» — про дружбу з брянцями в період громадянської війни; в статті «Рапортуем тебе, дорогой наш Ильич» — про трудові звершення шостківців (Сумська область)²⁰.

І все ж слід ширше використовувати газети інших областей. Як недолік слід визнати і те, що інколи, розпочавши корисну справу і гаряче взявшись за неї, ми не доводимо її до кінця. Так, в 1974 р. ми вирішили використовувати для публікації наших матеріалів сторінки багатотиражних газет підприємств міста Чернігова. Аджі робітники дуже цікавляться історією свого підприємства, його передовиками, участю їх в революційних, історичних подіях. Безперечно, архівні матеріали в цих газетах привернули б до себе велику увагу. Вирішили домовитися з редакціями багатотиражок і, одержавши від них згоду, зразу ж підготували сторінку «Над нами прапор перемоги»²¹. Цією сторінкою розпочалася і, на жаль, закінчилася ця корисна справа.

* У такий спосіб ми повідомили про підготовку до Дня Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, до 150-річчя повстання декабристів.

¹⁸ «Брянский рабочий», 31 травня 1964 р.

¹⁹ «Брянский рабочий», 9 січня 1972 р.

²⁰ Чернігівський облдержархів, ф. 651, оп. 1, спр. 708, арк. 1.

²¹ «Будівельник» (друкований орган комбінату Чернігівпромбуд), 8 травня 1974 р.

Слід відзначити, що науковці архіву зробили досить вдалі спроби опублікування матеріалів не тільки в профільних журналах «Архіви України» і «Советские архивы», а й у таких, як «Український історичний журнал»²², «Военно-исторический журнал»²³, «Музыка»²⁴, «Культура и жизнь»²⁵. Цю справу слід би продовжувати.

В тому, що співробітники архіву глибоко усвідомлюють важливість популяризації документів через періодичну пресу та радіо і надають їй великого значення, переконують такі цифри. Якщо за перше повоєнне десятиріччя на сторінках газет і журналів було опубліковано 16 статей, за друге (з 1955 по 1964 р. включно) — 112, то за третє десятиріччя (з 1965 по 1974 р.) — 430 статей і добірок, а всього за останніх два десятиріччя було опубліковано 542 статті і добірки* і було організовано 45 передач по радіо.

За перше півріччя 1975 р. вже опубліковано 20 статей і три тематичні сторінки. А втім слід мати на увазі, що в цьому повідомленні ми зовсім не торкаємося і не враховуємо статей з питань архівознавства, оскільки це зовсім інша тема і заслуговує на окреме повідомлення.

Завдяки публікації документів на сторінках преси на різноманітні теми величезна скарбниця унікальних архівних документів стає надбанням широкого кола трудящих. Ці матеріали допомагають вчителям, пропагандистам, лекторам, екскурсоводам у підготовці лекцій, доповідей, бесід, екскурсій.

Про користь публікацій говорить і той факт, що після наших виступів в газетах громадськість міста порушувала питання про встановлення меморіальних дошок на деяких будинках, пов'язаних з революційними подіями. Так, були прикріплені меморіальні дошки на будинку, де проходив в квітні 1919 р. Перший губернський з'їзд Рад Чернігівщини; на будинку, де восени 1919 р. розташовувався Комітет оборони України; на будинку нашого архіву, де містився перший губком партії, та інших.

Говорячи про пошвавлення публікаційної роботи в періодичній пресі, слід відзначити також розширення з року в рік кола авторів. Якщо до війни налічувалося лише три науковця, які публікували статті в газетах і журналах, то тепер майже нема такого науковця, який би не написав кількох статей за рік.

Крім того, всі науковці і окремі архівотехнічні працівники залучаються до підготовки матеріалів до ювілейних дат, кожен з них в процесі виконання того чи іншого виду роботи обов'язково натрапляє на цікаві маловідомі або й зовсім невідомі документи і виступає з ними на сторінках газет чи журналів.

Ось декілька показових прикладів. Під час перегляду документів до збірника «Сила братства»** були виявлені дуже цікаві документи про зародження стахановського руху на Чернігівщині, а оскільки країна широко відзначає 40-річчя цього патріотичного руху, зразу ж була

²² Хрестоматія з історії Чернігівщини.— «Український історичний журнал», 1971, № 3.

²³ Про 132-у стрілецьку дивізію.— «Военно-исторический журнал», 1971, № 10.

²⁴ Мистецький літопис м. Чернігова.— «Музыка», 1972, № 1; Чернігівщина вітає земляка.— Там же, № 4.

²⁵ Автографи дружби.— «Культура и жизнь», 1972, № 12.

* Крім того, в 1967 р. 131 раз передавали «Хроніку революційних перетворень на Чернігівщині», про яку йшлося раніше.

** Під такою назвою готується збірник документів про дружбу, братерську взаємодопомогу і успіхи в відбудові і дальшому розвитку економіки, культурному будівництві трьох сусідніх областей — Брянської (РРФСР), Чернігівської (УРСР) і Гомельської (БРСР) за період з 1946 по 1972 р.

підготовлена стаття «У перших лавах»²⁶. А ось ще приклад. Перевіряючи матеріали для видачі досліднику, співробітники читального залу несподівано в справі «Про призначення та переміщення священнослужителів» натрапили на матеріал про перебування на Чернігівщині в 1838 р. великого російського композитора М. І. Глінки з метою відібрати здібних хлопчиків для «певчеської капели»²⁷. Безумовно, зразу на сторінках обласної газети з'явилося повідомлення про перебування М. І. Глінки на Чернігівщині.

Позитивним в роботі нашого архіву є стабільність складу наших науковців, добра обізнаність їх з документами, великий досвід у роботі, любов до архівної справи.

У ході підготовки статей, добірок, сторінок у нас вже створилося декілька творчих колективів з двох—трьох чоловік, які плідотно співробітничать.

Хоч за останні роки значно пожвавилася публікаційна робота в періодичній пресі, але вона, безумовно, не весь час іде рівномірно. Найбільше активізується вона в роки, насичені ювілейними і знаменними подіями. Адже редакції газет в такі періоди не тільки охоче приймають наші матеріали, але й самі дають нам замовлення. Пожвавлення публікаційної роботи за останній час пояснюється також встановленням більш тісних зв'язків з редакціями газет і радіомовленням та суміжним плануванням цієї роботи.

При складанні плану публікації матеріалів в періодичній пресі ми користуємося союзним і республіканським календарями знаменних дат, а також календарем знаменних і пам'ятних дат Чернігівщини. Ідея створення останнього з'явилася під час складання плану публікацій. Працюючи над календарем, ми використовували підшивки газет, дореволюційні календарі, книги з історії Чернігівщини та іншу краєзнавчу літературу, а також систематичний каталог. Створений нами календар знаменних і пам'ятних дат Чернігівщини бажано систематично поповнювати.

Ми здобули вже деякий досвід публікації документів в періодичній пресі, який, безперечно, повинен дати надалі позитивні результати. Однак ще далеко не всі можливості пропаганди архівних документів через періодичну пресу нами вичерпані. Необхідно не тільки поглиблювати старі, а й вишукувати нові ефективні форми популяризації документів. Хоч зв'язки архівістів з редакціями газет і радіомовлення значно поліпшилися і зміцніли, їх слід розширювати і надалі не тільки в період підготовки до ювілейних дат, а постійно. Доцільно добитися такого положення, щоб теми наших статей заздалегідь включалися до планів редакцій.

На нашу думку, слід в планах архівних установ конкретно визначити тематику і обсяг публікацій документів в періодичній пресі і передбачати для них більший бюджет робочого часу. Досі ми планували по два—три робочих дні кожному науковцю, звичайно, це дуже мало. Головним чином ця копітка робота здійснювалася в позаробочий час, ґрунтувалася на ентузіазмі працівників, їх любові до документів і прагненні ознайомити з ними широку громадськість, внести і свій посильний вклад в справу виховання підрастаючого покоління в дусі інтернаціоналізму і патріотизму, безмежної любові до своєї Вітчизни.

Безперечно, успіх роботи в публікації документів в періодичній пресі залежить від ініціативи і бажання архівістів, від їх любові до цієї справи, розуміння необхідності і доцільності її. Дуже важ-

²⁶ «Деснянська правда», 19 серпня 1975 р.

²⁷ Про історію цієї знахідки було опубліковано в «Архівах України», 1967, № 6.

ливим є також рівень загальної підготовки науковців, їх обізнаність не тільки з історією взагалі, але й з краєзнавством. Це допомагає серед безлічі документів розпізнати найцінніші документальні скарби.

Бажано, щоб Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР зібрало нараду по обміну досвідом з цього питання на рівні начальників відділів використання документів архівів.

Тепер вся увага працівників облдержархіву зосереджена на виконанні плану дев'ятої п'ятирічки, на гідну зустріч XXV з'їзду КПРС. Наступна, десята п'ятирічка, безумовно, викличе в архівістів Чернігівщини нове творче піднесення всієї роботи і сприятиме втіленню в життя нових форм і методів ефективного використання архівних документів для виховання радянських людей, особливо підростаючого покоління, в комуністичному дусі.

І. К. ІВАЩЕНКО, І. П. ФАСТІВСЬКА

КОМПЛЕКТУВАННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ ФОТОДОКУМЕНТАМИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Фотодокументи є одним із важливих джерел вивчення історії нашої багатонаціональної Вітчизни. Фотодокументи часто виступають як першоджерела, бо дають можливість вивчити такі сторони дійсності, які не відображені в інших видах документації. Можливості фотодокументів зримо відтворити події, наглядність і доступність у розумінні робить їх незамінними в агітаційно-пропагандистській і культурно-освітній роботі. Надаючи важливого значення фотодокументам як історичному джерелу, Миколаївський обласний державний архів з 60-х років розпочав їх планомірний прийом на державне зберігання. Була поставлена мета — створити в архіві повну фототеку з історії краю, куди увійшли б фотодокументи, що розповідають про дожовтневі події та історичні звершення, які відбулися в житті Миколаївщини за радянський період.

Основними джерелами комплектування архіву є редакції обласних, районних і багатотиражних газет. Найбільш інтенсивно надходять фотодокументи від редакцій обласних газет «Південна правда», «Ленінське плем'я», багатотиражної газети «Строитель» і Чорноморського суднобудівного заводу.

Значна кількість фотодокументів приймається на державне зберігання також від редакцій районних газет. З цією метою співробітники виїжджають в райони і подають відповідну методичну і практичну допомогу місцевим редакціям у підготовці їх документів до передачі на державне зберігання. Співробітники архіву разом з працівниками редакції здійснюють відбір фотодокументів. Тільки в 1974 р. редакції передали архіву близько 800 одиниць зберігання.

В області є й інші можливі джерела комплектування. Зокрема, Миколаївська фотофабрика, Палац піонерів, клуб фотолюбителів тощо, надходження документів від яких має епізодичний характер.

Ряд знімків робить сам архів. Ми вважаємо, що така активна форма комплектування може мати місце, але лише в тому випадку, коли документуються найважливіші події. Так, архів виготовив фотознімки, в яких відображено перебування в Миколаєві льотчика-космонавта Г. С. Титова, святкування 175-річчя заснування Миколаєва, 30-річчя Перемоги радянського народу над фашистськими загарбниками тощо.

Постійно фіксуються на фотоплівку події з історії архівного будівництва на Миколаївщині (виставки, зустрічі з громадськістю, наукові конференції). Таким чином фотодокументи, що відображають сучасне життя і працю радянських людей, регулярно поповнюють склад документів архіву.

Більш складною справою виявилось комплектування архіву фотодокументами дожовтневого часу, періодів Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни і довоєнних п'ятирічок, оскільки в переважній більшості своїй вони зберігаються у приватних осіб, партійних архівах, в державних і народних музеях. Облдержархів організував виготовлення репродукцій з фотодокументів Партійного архіву Миколаївського обкому Компартії України і обласного краєзнавчого музею. Виготовлено також чимало репродукцій з фотодокументів музеїв Чорноморського суднобудівного заводу і заводу імені 61 Комунара, Народного музею бойової слави моряків-десантників, з окремих фотодокументів, одержаних з різних музеїв і архівів. Найближчим часом заплановано розпочати виготовлення репродукцій з фотодокументів районних і сільських народних музеїв, кількість яких щороку зростає.

Слід відмітити, що виготовлення негативів репродукцій фотодокументів народних музеїв, які не надійдуть на державне зберігання, дає надійну гарантію їх збереженості в майбутньому. При описуванні негативів репродукцій в облікових документах зазначається місце зберігання та інвентарний номер фотодокумента, з якого виготовлено репродукцію.

Природно, що при публікації фотовідбитків, виготовлених з негативів репродукцій, слід, як правило, вказувати місцезнаходження оригіналу. Однак воно не завжди відоме, бо в ряді випадків негативи виготовляються не з оригіналів, а з репродукцій.

Хоч фотовідбитки, одержані з негативів репродукцій, не завжди високої якості, проте зосередження в одному місці, а саме в обласному архіві, значної кількості фотодокументів з історії краю, забезпечує їх збереженість і відкриває широкі перспективи їх всебічного використання.

Кількість фотодокументів архіву зростає і за рахунок фотоальбомів з історії краю, які надходять на державне зберігання від різних громадських і господарських організацій області. Серед них — альбоми знімків про відбудову промисловості Миколаєва після визволення його від фашистських окупантів (1944—1945 рр.), будівництво Верхньоінгулецької зрошувальної системи (1958 р.).

Значна увага приділяється комплектуванню архіву фотодокументами, що зберігаються у краєзнавців, колекціонерів і окремих громадян. Особливо активізувалася робота щодо виявлення фотодокументів особового походження в період підготовки тому, присвяченого Миколаївській області, до серійного видання «Історії міст і сіл Української РСР». Через обласну газету «Южная правда» архів звернувся з проханням до всіх громадян, які мають цінні в історичному відношенні фотознімки, здати їх в архів на зберігання або ж для виготовлення репродукцій з них. Роз'яснювальна робота велась по радіо і телебаченню. І це дало свої позитивні наслідки. Цікаві фотодокументи здали в архів краєзнавці А. Л. Журавель, П. І. Соломатін, А. І. Смирнов, персональні пенсіонери В. Я. Шицевалов, К. М. Колтонюк і багато інших учасників Жовтневої революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн та їх родичі. Серед документів були унікальні знімки: члени загальнозаводського комітету заводу «Руссуд» в 1918 р., Г. І. Петровський серед селян с. Нової Одеси, фотознімки учасників губернських і окружних партійних конференцій тощо. Старий фотограф з Доманевсь-

кого району передав в архів негативи знімків, які відображають соціалістичні перетворення в селах Миколаївщини в 20—30-ті роки.

У зборі фотографій в сільській місцевості значну допомогу подали районні редколегії згаданої вище праці. Слід відзначити, що після видання тому кількість фотодокументів архіву збільшилася на 480, що надійшли виключно з обласної редколегії видання.

Учасники історичних подій і члени їх сімей часто надсилають фотознімки після надрукування в пресі статей або публікації архівних документів про певні події. Так, після появи статті «Боец революции» про одного з керівників Миколаївської більшовицької організації в 1917 р. І. С. Скляра його дочка надіслала до архіву цікаві знімки. Родичі П. П. Сафронова — професійного революціонера, вожака миколаївських робітників під час революції 1905—1907 рр. — після опублікування статті передали в архів цінні фотодокументи про його життя і діяльність. Таких прикладів можна назвати багато.

У 1974—1975 рр. в архів надійшли цікаві фотодокументи від дружини В. В. Рюміна — пропагандиста ідей К. Е. Цюлковського. Один з краєзнавців передав фотознімки з історії суднобудування в Миколаєві. Інша жителька міста здала в архів фотографії окремих підприємств і установ дореволюційного Миколаєва, а жителька з м. Фастова — фотодокументи про братів Петрових, відомих організаторів підпільної друкарні в Миколаєві в роки реакції.

Фотодокументи, що надходять від окремих осіб, а також музеїв і архівів, які займаються їх збиранням, часто мають неповні і неточні анотації, що потребують ретельної перевірки. В окремих випадках ми опитуємо краєзнавців, очевидців подій та інших людей. Для аналізу документів широко використовується історична література, архівні джерела і періодична преса. Так, наприклад, після вивчення літератури і документів було встановлено, що датовані 1920 р. знімки про перебування Г. І. Петровського в Миколаєві відносяться до 1921 р. Про необхідність джерелознавчого аналізу фотодокументів свідчить і інший випадок. Один із краєзнавців передав в архів знімок, на якому, за його словами, було відображено виступ М. І. Калініна на заводі «Наваль» в 1922 р. Факт його виступу на мітингу підтвердили старі робітники заводу. В документах архіву відомостей про мітинг не було. Через деякий час в одному з номерів газети «Беднота» за 1922 р., що виходила в Москві, було виявлено звіт про мітинг, причому описання його повністю співпадало зі змістом фотознімка.

В результаті роботи по комплектуванню фотодокументами на зберігання в архіві є майже 13 тис. негативів і позитивів, з них 500 — дореволюційного періоду. Самий ранній фотодокумент датується 1889, самий пізній — 1975 р.

Серед документів дореволюційного періоду значне місце займають знімки, що характеризують стан капіталістичної промисловості, зокрема суднобудування, рівень технічної оснащеності підприємств. 175 видів дореволюційного Миколаєва відтворюють обличчя міста в XIX — на початку XX ст. На них можна побачити будівлі, яких тепер вже немає.

Серед фотодокументів широко представлені знімки періоду боротьби за перемогу Радянської влади. Це — фотографії учасників революційного руху на Миколаївщині, червоногвардійців, команд бронепоездів, керівників партизанських загонів тощо.

Фотознімки періоду довоєнного соціалістичного будівництва характеризують боротьбу з розрухою, ріст промисловості, колективізацію сільського господарства, розвиток житлового будівництва в Миколаївській області.

Велика Вітчизняна війна відтворена фотодокументами про героїчну боротьбу трудящих Миколаївщини з фашистськими окупантами,

діяльність підпільних організацій: «Николаевский центр», «Партизанская искра» та ін. Значна кількість документів відображає визволення області Червоною Армією.

Найбільш повно фотодокументи висвітлюють післявоєнний період: відбудову суднобудівних заводів, піднесення сільського господарства області, самовіддану працю робітників і колгоспників, розвиток соціалістичного змагання і рух за комуністичну працю. Архів має фотографії численних історичних пам'яток і пам'яток місць Миколаївщини. Оскільки фотодокументи відображають різноманітні зміни, що відбулися в житті міст і сіл, колгоспів і радгоспів області, вони разом з текстовими документами є цінним джерелом з історії комуністичного будівництва.

Таким чином, архів має порівняно велику кількість фотодокументів з історії краю, яка систематично поповнюється. Для пошуку інформації про фотодокументи в архіві створено систематичний каталог. Схема його була розроблена відповідно до складу і змісту наявних фотодокументів і тих, що надходять. Каталог складається з двох розділів — дореволюційного і радянського. Тематичні картки являють собою фотовідбитки, на звороті яких проставлено штамп з відповідними графами. До каталога внесено і картки на фотодокументи, що зберігаються в ЦДАКФД УРСР. Каталог є вкрай необхідним видом науково-довідкового апарату, без якого неможлива організація використання фотодокументів.

Створення каталога сприяло активізації використання фотодокументів, яке ведеться в кількох напрямках. Одним з них є публікація фотодокументів. Особливо слід відзначити велику роботу архівістів щодо підбору ілюстрацій до тому по Миколаївській області з «Історії міст і сіл Української РСР». В томі вміщено десятки фотодокументів архіву, що відображають різні періоди історії краю.

За останні роки були використані фотодокументи для ілюстрування збірника документів і матеріалів «В труде, как в бою (Из истории социалистического соревнования на николаевских судостроительных заводах 1920—1972 гг.)» (Одеса, 1972) та виданого в 1974 р. в Одесі нарису «Г. І. Петровський у Миколаєві». Фотодокументи вміщувалися також до статей архівних працівників в журналах «Нева» і «Судостроение».

Широко використовуються фотодокументи і для ілюстрування статей, нарисів і підбірок документів, що публікуються в газетах. Вони поживляють газетну полосу, одразу привертаючи увагу читачів до опублікованого матеріалу. Особливо широко використовуються фотознімки при підготовці підбірок документів і спеціальних газетних полос. У зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції архівісти взяли участь в підготовці спеціальних сторінок «Етапы большого пути» в газеті «Южная правда». Поряд зі статтями і підбірками документів було опубліковано 25 фотознімків. Добре була проілюстрована в цій же газеті публікація «Документы дружбы и братства», присвячена 50-річчю утворення Союзу РСР.

Завдяки проведеним розшукам архів зміг надати редакції газети «Южная правда» фотографії учасників легендарного десанту під командуванням К. Ф. Ольшанського. У зв'язку з 30-річчям Перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною про кожного з них газета вміщувала окремий нарис. Більше ста фотодокументів архіву було опубліковано за останні 10 років для ілюстрування текстового матеріалу.

При публікації фотодокументів, як правило, вказується їх належність облдержархіву. Під час підготовки їх до друку особлива увага звертається на технічний стан, оскільки від цього часто залежать можливості їх опублікування. Іноді можуть бути використані навіть фото-

знімки, що знаходяться в поганому технічному стані. Так, при публікації статті «Посланці трудящих Миколаївщини» редакція газети вмістила рисунки делегатів I Всесоюзного з'їзду Рад, виконані за їх фотографіями.

Однією з активних форм популяризації фотодокументів є їх використання в тематичних виставках. За останнє десятиріччя підготовлено 14 виставок, серед яких слід відзначити такі, як «Миколаївщина за 50 років Радянської влади» (1967), «В. І. Ленін і Миколаївщина» (1970), «В сім'ї єдиній» (1972), «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.» (1974) та ін. Виставки, як правило, експонуються в будинках культури, на підприємствах та в інших місцях, де з ними можуть ознайомитись якнайбільше трудящих. Протягом двох років пересувна виставка «В. І. Ленін і Миколаївщина» експонувалася в усіх районах області. Великі виставки до ювілейних дат готуються спільно з Партархівом Миколаївського обкому Компартії України, Будинком політосвіти обкому Компартії України та іншими організаціями. Чільне місце на таких виставках займають фотодокументи.

Починаючи з 1966 р. архів розпочав регулярний випуск фотовітрини «Розповідають документи», що сприяє систематичній популяризації архівних документів. Фотовітрини експонуються на центральній вулиці міста, в клубах і будинках культури, приміщенні облдержархіву. Тематика їх різнобічна, але, в основному, вони присвячуються знаменним датам в історії країни і області. В період підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції було організовано фотовітрини на теми: «Від лютого до Жовтня», «У вогні громадянської війни», «Незабутні сторінки історії» та ін. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна експонувалась фотовітрина «Ленін в серці народному». Велику зацікавленість викликали фотовітрини «Унікальні документи Миколаївського облдержархіву» (1968), «Об'єднавчий рух за утворення СРСР» (1972), «До 70-річчя II з'їзду РСДРП» (1972) та ін. Цікавою була фотовітрина «Старий і новий Миколаїв», де поряд з видами вулиць дореволюційного міста були вміщені знімки тих же вулиць в наші дні; співставлення їх яскраво свідчило про різючі зміни, що відбулися в місті за Радянської влади. За минулі роки випущено 13 номерів фотовітрини.

Як показав досвід, фотовітрини є ефективним засобом пропаганди архівних фотодокументів, про що свідчать неодноразові відгуки і позитивна оцінка місцевої преси. Часто після випуску фотовітрини в архів зверталися навчальні заклади і інші організації з проханням виготовити для них комплект експонованих знімків. Виставки і фотовітрини фотографуються архівом з метою узагальнення досвіду роботи з цієї форми використання документів.

Широко використовуються фотодокументи архіву у експозиціях народних і шкільних музеїв, кімнат бойової слави, на ювілейних виставках, що їх організовують підприємства. Слід відзначити, що протягом десяти років архів подав допомогу у влаштуванні виставок і музеїв 41 організації. Серед них — народні музеї Чорноморського суднобудівного заводу і заводу імені 61 Комунара, пересувний музей бойової слави ДТСААФ, музеї кораблебудівного інституту і Палацу піонерів. Особливо велика допомога подається шкільним музеям. На їх стендах вміщено одержані з архіву фотографії активних борців за владу Рад, героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн, фотодокументи, що характеризують досягнення в економічному і культурному розвитку краю за роки Радянської влади. Фотознімки архіву використовувались і при оформленні центральної вулиці м. Миколаєва під час святкування 25-річчя визволення області від фашистських загарбників. Фотодокументи архіву експонуються в обласному краєзнавчому музеї, його філіалі в м. Очакові, в недавно відкритому музеї підпіль-

ного і партизанського руху на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Досить часто фотодокументи надсилаються на прохання музеїв інших міст країни та за кордон. Так, на прохання Будинку-музею болгарського революціонера Панайота Волова в Народну Республіку Болгарію було надіслано знімки Східнослов'янського пансіону, де навчався П. Волов, види Миколаєва того часу.

Використання фотодокументів в телепередачах є одним з ефективних засобів їх популяризації. Співробітники обласного архіву самі і спільно з тележурналістами за останні 10 років підготували 30 телепередач з широким використанням фотодокументів. В одному випадку їх використовують для ілюстрації під час виступу співробітника архіву або диктора, в іншому — передача будується цілком на фотокопіях текстових документів і фотознімках. Так, в організованій у 1975 р. передачі «Фрунзе у Миколаєві» було використано 25 фотокопій текстових документів і фотознімків, а оповідач весь час перебував за кадром. Телепередачі тривають, головним чином, 15—20 хвилин, їх тематика планується архівом на рік і погоджується зі студією телебачення.

Фотодокументи архіву використовуються і при створенні кіно- і телефільмів. Так, окремі фотографії періоду громадянської війни були використані у фільмі «Сини Баштанської республіки», випущеному Київською студією документальних фільмів. Близько сотні фотодокументів використано в телефільмі «Вулиці розповідають» про героїв Миколаївського підпілля. Широко вони були представлені і в телефільмі «Моя революція» (1967).

Фотодокументи застосовуються і як ілюстративний матеріал до лекцій, що готуються на документах архіву. При читанні лекцій використовуються фотокомплекти і фотоальбоми, хоч перевагу слід віддати першим. Читаючи лекції про боротьбу за встановлення Радянської влади на Миколаївщині, співробітники архіву використовують комплект фотокопій документів і фотознімків «Боротьба за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Миколаївщині (1917—1918 рр.)».

Протягом ряду років архів веде розшук фотодокументів про перебування на Миколаївщині соратників В. І. Леніна. З музеїв і архівів вдалось одержати унікальні фотографії, що висвітлюють діяльність в нашому краї М. І. Калініна, Г. І. Петровського, М. В. Фрунзе та інших видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави. Комплект фотокопій документів і зібраних знімків використовується співробітниками архіву при читанні лекції «Соратники В. І. Леніна на Миколаївщині». Застосування фотодокументів як ілюстративного матеріалу до лекції робить її змістовнішою і викликає неослабну увагу слухачів. При читанні лекцій використовується і діафільм про боротьбу за перемогу Радянської влади на Миколаївщині, де поряд з текстовими документами подано і фотознімки. Архів планує підготовку декількох діафільмів з іншої тематики.

Досвід роботи щодо комплектування архіву фотодокументами та їх використання свідчить про те, що вони поряд з іншими джерелами можуть широко використовуватися в інтересах комуністичного будівництва. Тому планомірне комплектування архіву, робота щодо збирання фотодокументів і забезпечення їх збереженості для прийдешніх поколінь — почесне завдання радянських архівістів.

Ш. С. ЛЮДКОВСЬКИЙ

КОНСУЛЬТАЦІЇ

ЯК ПРИЙНЯТИ НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ?

Центральні і обласні державні архіви республіки можуть прийма-ти на державне зберігання документи, що мають науково-історичну цін-ність і утворилися в процесі життя і діяльності державних, політичних і громадських діячів, діячів науки, техніки, літератури і мистецтва, найвидатніших новаторів і передовиків соціалістичного виробництва республіканського і місцевого значення. Ці документи надходять за ак-тами дарування, шляхом придбання або на будь-якій іншій законній підставі. При цьому кожне державне архівосховище збирає і зберігає документи відповідно до свого профілю.

Документи особового походження можуть бути передані: самими фондоутворювачами або особами, що володіють архівом на правах спадкоємців; архівами установ, організацій і підприємств, що зберіга-ють такі фонди своїх співробітників; державними установами, у відан-ня яких надходить безгосподарне майно, а також іншими державни-ми сховищами — бібліотеками, музеями тощо; колекціонерами і збира-чами.

Основними формами надходження до державних архівів докумен-тів особового походження є:

- одержання в дарунок (в тому числі по заповіту);
- придбання за винагороду;
- прийом на тимчасове зберігання за угодою між державним архівом і архівовласником (депозит). Крім перелічених можуть бути й деякі інші форми надходження документів.

Комплектування державних архівів документами особового по-ходження передбачається планами архівних установ. При цьому пошук таких матеріалів має систематичний характер. Виявлені відомості про матеріали особового походження фіксуються у спеціальній картоте-ці, дані якої використовуються при складанні планів комплектування архівів.

Робота по виявленню, обліку і прийому до державного архіву до-кументів особового походження доручається одному з працівників, до обов'язків якого входить ведення переговорів з архівовласником, по-передне знайомство з складом і змістом документів, встановлення їх наукової та іншої цінності, а також підготовка пропозицій про при-йом особистого архіву або окремих документів з нього на державне зберігання, які розглядаються на засіданні експертно-перевірної комі-сії архівної установи.

Особистий архів може надійти на державне зберігання за пропо-зицією державного архіву чи за заявою архівовласника. Всі умови, на яких архівовласник передає свої документи до державного архіву, обов'язково повинні бути обумовлені в дарчому акті (чи заяві) і об-говорені на засіданні експертно-перевірної комісії. Згода державно-го архіву з умовами архівовласника повідомляється у листі-відповіді,

що його від імені державного архіву підписує директор. Державний архів бере на себе зобов'язання дотримуватися всіх умов передачі і зберігання матеріалів.

Передаючи документи на державне зберігання, архівовласник може обмежити користування документами на певний період або надати таке право тільки з його дозволу; залишити за собою виключне право публікації документів. При безкоштовній передачі документів архіву архівовласник може отримати фото- чи машинописні копії або мікрофільми окремих документів за рахунок державного архіву.

При передачі до державного архіву документів особового походження обов'язково складається здавальний опис. Документи в ньому систематизуються орієнтовно в такий послідовності: документи до біографії фондоутворювача; документи службової і громадської діяльності; творчі матеріали; матеріали, зібрані фондоутворювачем для його роботи; листування; майново-господарські документи; документи про фондоутворювача; образотворчі матеріали; матеріали родичів; колекції тощо.

Всередині зазначених розділів документи систематизуються по групах за номінальною або тематичною ознакою. Кожна така група документів складає справу (кілька справ) і відповідно оформлюється. При цьому в кожній справі зазначається кількість документів, аркушів кожного з документів. Опис справ підписується архівовласником і працівником державного архіву, який здійснює прийом документів. Опис складається в трьох примірниках, один з них передається архівовласнику, два інших примірники залишаються в державному архіві: перший — у відділі обліку, другий — для практичного користування в роботі працівників архіву.

Виявлені в процесі науково-технічного опрацювання матеріали, що не становлять наукової цінності, повертаються власникові. Виділяються вони до знищення лише за згодою власника.

Державний архів залишає за собою право створювати з матеріалів особового походження окремий фонд чи включати їх до складу колекції. Питання фондування документів обговорюється на засіданні експертно-перевірної комісії архівної установи. Питання створення колекцій, як правило, погоджується з Головним архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР.

На підставі протоколу засідання ЕПК і здавального опису складається дарчий акт, що є юридичним документом, після підписання якого обома сторонами (директором архівної установи і власником архіву) документи особистого архіву стають державною власністю і включаються до складу Державного архівного фонду СРСР.

Т. А. САТОВА

К. У. СКУРАТ. ДАЇНІЯ БЕЛАРУСКІЯ МЕРЫ.

Мінск, «Наука і тэхніка», 1974, 192 с.

Одна з галузей джерелознавства, спеціальна історична дисципліна — історична метрологія вивчає процеси та закономірності виникнення і розвитку мір, а також визначає їх абсолютні величини для того чи іншого часу. Як відомо, ще й досі українська історична метрологія досліджена недостатньо і одним з першочергових її завдань є встановлення можливо повної номенклатури давніх мір. В зв'язку з цим значний інтерес для історичної науки становлять дослідження метрологічної лексики, що останнім часом з'являються в радянському мовознавстві. Відрадним прикладом такої праці є рецензована книга К. В. Скурата про назви давніх білоруських мір. Для дослідників української історичної метрології книга білоруського вченого являє особливий інтерес. Адже значна кількість білоруських і українських метрологічних термінів має спільне давньоруське походження. Крім того, і білоруська і українська системи мір у тому вигляді, в якому вони функціонували у пізніші часи, зокрема в період розвинутого феодалізму, оформлялися в основних своїх рисах тоді, коли обидва братні народи перебували у складі тих самих державних об'єднань — Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої.

Подібність політичних і економічних умов, спільність традицій культурного життя були причиною того, що у Білорусії і на Україні склалися вимірвальні системи, близькі генетично і подібні за своєю структурою, фактичними величинами мір та термінологією. Отже, не дивно, що переважна більшість мір, про які йдеться в книзі К. Скурата, була відома й на Україні, де використовувалася майже у тому самому метрологічному значенні.

Дослідження метрологічних термінів в їх семантичному розвитку, до якого вдався автор книжки, має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення для історичної метрології. Воно допомагає встановити кількісні характеристики одиниць вимірювання. Особливо це стосується найдавнішого шару мір довжини — антропометричного походження (наприклад, ліктя, п'яді), з яких автор цілком слушно починає свою розвідку. Те саме можна сказа-

ти і про одиниці вимірювання, виникнення яких пов'язане із знаряддями праці або певними трудовими процесами. К. В. Скурат звертає увагу на давнє значення цих назв (прут, шнур, топорище, гони та ін.), висловлює міркування з приводу того, коли саме слово набуло метрологічного значення і, що особливо важливо, простежує його зміни аж до нашого часу. Бо ж деякі метрологічні терміни зберегли в сучасній білоруській мові первинний зміст, що дає можливість скласти уявлення про характер використання, а подекуди і про величину мір, які діяли у Білорусії, а також і на Україні.

Цікаві також спостереження автора щодо запозичень окремих термінів з інших мов. Адже за часів середньовіччя, саме тоді, коли формувалися обидві вимірвальні системи, і білоруська і українська, торговельними шляхами разом із товаром мандрувала і його міра. Нарешті, семантичний аналіз назв мір дозволяє скласти наочне уявлення як про кожну з них (наприклад, голова цукру, гуска солі, круг воску), так і про загальний характер метрології минулого.

Матеріал рецензованої книги розбитий на розділи згідно з класифікацією давніх мір, прийнятою в сучасній науці: одиниці довжини і площі, місткості, ваги, кількості і лічби. Причому останні, що досі залишалися найменш вивченими метрологічними одиницями, розглядаються досить докладно і це, безумовно, можна вважати творчим успіхом автора.

Слід відзначити уважне ставлення автора до аналізу кожного з метрологічних термінів. Не викликають заперечень і загальні чисновки книги. Проте недостатня дослідженість історичної метрології, зокрема білоруської, значно ускладнила працю автора.

Нагадаємо, що метрології феодального періоду кожного народу була властива велика різноманітність мір, способів вимірювання та відповідних метрологічних термінів. Ця різноманітність виникла вже з самого характеру тогочасного, значною мірою натурального господарства і традиційно зберігалася довгі віки. Вивчення її являє великі труднощі, бо свід-

чення джерел щодо мір і особливо їх величин, як правило, надзвичайно скупи.

Згадане було причиною того, що в книзі наявні окремі неточності історико-метрологічного плану. Значна кількість мір (не назв) ваги місцевого походження необгрунтовано віднесена автором до запозичених, хоч пуд, фунт чи безмін, що широко використовувались ще в Давній Русі, не можна поставити поруч із турецькою мірою оком (див. стор. 108—116). В окремих випадках, йдучи за поодинокими даними джерел, автор звужує поняття тієї чи іншої міри. Так, відро, кадь, глек, горщик, мідниця були мірами місткості взагалі, а не тільки меду чи олії, як вказується у монографії (стор. 52, 56—58, 73). Роль окремих звичайних у повсякденному житті давньої Білорусії міру книзі недооцінено. Для прикладу можна назвати куфу, одну з основних мір рідини, що широко використовувалося у господарстві й торгівлі (стор. 69). Одиниця виміру ваги камінь, фактично, вживалася в ролі пуда, а не становила осібно міру (стор. 101—104). Крім того, так само як і українські, давні білоруські міри становили стрункі системи, і кожна міра в них відігравала певну, конкретну роль. Порядок і закономірність у розмаїтті цих мір заважає бачити знову

тільки недостатня вивченість історичної метрології. Саме тому в книзі хотілося б знайти характеристику мір не за алфавітом, а згідно їх місця у вимірювальних системах. Причому так звані звичаєві міри, цей досить значний і яскравий шар у метрології періоду феодалізму, слід було б виділити окремо.

Дослідження К. В. Скурата побудоване на значному фактичному матеріалі опублікованих пам'яток білоруської писемності з широким залученням словникової та іншої лінгвістичної а також історико-метрологічної літератури. Автор вдається до широких мовних аналогій, що допомагає виявити походження і простежити поширення окремих мір, залучає до аналізу сучасний діалектологічний та етнографічний матеріал.

І щоб скласти бодай приблизне уявлення про міру, дослідникові доводиться вдаватися до спеціального порівняльного аналізу даних історичних пам'яток. За цих умов лінгвістичне вивчення метрологічних термінів тим більш таке докладне й ретельне, як те, яке провів автор рецензованої книжки, може розглядатися як повноцінний внесок в історичну метрологію.

О. Ф. СИДОРЕНКО,
кандидат історичних наук

ПЕРШОДРУКАР ІВАН ФЕДОРОВ ТА ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ НА УКРАЇНІ (XVI — ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.).

Збірник документів. К., «Наукова думка», 1975, 342 с.

На відзначення 400-річчя книгодрукування на Україні колективом авторів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові та Інституту суспільних наук АН УРСР підготовлено збірник документів, присвячений російському першодрукареві і продовжувачам його справи на Україні, чия діяльність, а також подальший розвиток книгодрукування мали велике прогресивне значення як для культурного життя українського народу, так і для його боротьби проти феодалів та католицизму. Тому згаданий збірник є цінним друкованим виданням в історичному і в науковому плані. В ньому вміщено 137 документів, які охоплюють період від 26 січня 1573 р., тобто від першої згадки про перебування Івана Федорова у Львові до 1648 р.—початку визвольної війни українського народу. Слід зазначити, що латинські і польські тексти подаються в оригіналі і в перекладі на українську мову, а російські, українські та білоруські — відтворюються засобами новітньої графіки згідно з існуючими археографічними правилами публікації давніх документів, що свідчить про їх високу наукову та археографічну підготовку.

Кваліфіковані переклади з латинської та давньопольської мов, якісне археогра-

фічне опрацювання усіх опублікованих текстів свідчать про те, що він підготовлений авторами на високому науковому рівні. При цьому варто зауважити, що автори мали ряд труднощів при опрацюванні давніх російських, українських і білоруських документів. Адже необхідно було зберегти мову оригіналів, різну друкарську та видавничу термінологію і в цей же час зробити тексти доступними широкому колу читачів, бо видання розраховане не лише на спеціалістів, але й на всіх, хто цікавиться історією вітчизняної культури. І своє завдання автори успішно виконали. Однак шкода, що видавництво «Наукова думка» в кінцевій фазі підготовки рукопису до друку відмовилося від словника скорочень в кирилических текстах, який допоміг би краще зрозуміти їх сучасному читачеві.

До збірника додано досить широкий науково-довідковий апарат, який допомагає орієнтуватися при виборі різних подій, фактів тощо. Це покажчики: іменний, географічних назв, словник рідковживаних і застарілих слів, таблиця кирилических цифр, літератури та її умовних скорочень. До всіх документів складено досить широкі коментарі, додається список друкарень та їх працівників, що діяли на Україні в цей період і хронологічна таблиця найважливіших подій з історії друкарства на Україні. Завершується видання переліком документів українською та російською мовами і резюме.

Значна частина вміщених у збірнику

* Упорядники: Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк, Е. Й. Ружицький. Редакційна колегія: О. Г. Мітюков (голова), Н. Ф. Врадій, О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич.

документів публікується вперше. Вони вносять багато нового до питання про життя і творчу діяльність Івана Федорова як на Україні, так і в Росії та Білорусії, а також відомих друкарів та видавців — продовжувачів його справи таких як Симона Будзину, Спиридона Соболя, Тимофія Вербицького, Михайла Сльозку, Андрія Скольського та інших. Документи відбивають інтернаціональні, зокрема російсько-українсько-білоруські, зв'язки в галузі книгодрукування, свідченням яких є зокрема внесок першодрукаря Івана Федорова в білоруську та українську культуру, білорусів Спиридона Соболя і Михайла Сльозки — в російську і українську, українців Тимофія Вербицького і Онисима Радишевського — в російську і молдавську тощо.

У вступі до видання (автор вступу Я. Д. Ісаєвич) зазначено про односторонність і випадковий характер збережених джерел. Однією з причин цього є те, що частина документів втрачена безповоротно внаслідок пожеж, воєн, тощо. Однак запевнення авторів у тому, що «до збірника увійшли всі відомі на сьогодні архівні документи про Івана Федорова, а також найважливіші документи про продовжувачів його справи, що діяли на Україні від 80-х років XVI до середини XVII ст.» (стор. 11) не зовсім точне. Щодо продовжувачів Івана Федорова, то сказане відповідає дійсності. Але, що стосується самого російського першодрукаря, із сказаним погодитись не можна. У збірнику немає найбільш цікавих документів про дерманський період діяльності Івана Федорова, хоча частину з них все ж вміщено. Незрозумілий принцип відбору їх для публікації. Всі актові записи цього періоду були у свій час опубліковані І. К. Малишевським та В. Романовським. Як видно із публікації, ці видання авторам відомі, у тому числі й записи у Львівських актових книгах 70—80-х рр. XVI ст., що стосуються періоду перебування у Львові Івана Федорова та його сина, відомого палітурника Івана Друкаровича, опубліковані у свій час С. Пташицьким і Ф. Бостелем. Проте деякі з них, особливо ті, що стосуються суперечок І. Федорова та І. Друкаровича з різними особами, з питань друкарської справи, до збірника не включено, хоча про них і згадано в коментарях.

Відомо, що російський першодрукар був різносторонньо обдарованою людиною. Він був столяром, гравером, складачем і палітурником. Крім того, І. Федоров був добрим ливарником і займався не лише виготовленням гармат, але й їх конструюванням. На жаль, до видання не включено двох відомих документів, які свідчать про це. Перший з них розповідає про те, що Іван Федоров у 1583 р. виконував замовлення короля Стефана Баторія на відлиття малої гармати і опублікований ще у 1881 р. А. Павінським. Другий документ, відома знахідка польського вченого

В. Губицького (опублікований у 1968 р.), блискавично обійшов сторінки наукової преси цілого світу. Це лист Івана Федорова саксонському курфюрсту Августу, написаний у Відні 23 липня 1583 р., в якому він дає опис винайденої ним багатоствольної гармати. Цей документ допоміг розкрити І. Федорова як видатного конструктора того часу, а крім того, заповнити ряд «білих плям» у біографії видатної людини, життя і творча діяльність якої нас глибоко цікавить. Адже до цього часу було невідоме письмо першодрукаря. Людина, яка подарувала Росії і Україні книгодрукування, не залишила потомкам свого автографа. І якщо в майбутньому буде доведено, що цього листа Іван Федоров написав власноручно, то ми переконаємося, що славетний друкар знав досконало латинську мову, і був вправним писарем — каліографом. На жаль, автори з невідомої причини не включили до збірника цього цікавого документа, згадавши про лист лише у списку літератури (стор. 295).

Варто також зробити зауваження щодо розміщення ілюстрацій. Чомусь уже увійшло в традицію видавництва подавати ілюстрації в деяких архівних виданнях (особливо в збірниках документів), наприкінці книги, хоч доцільніше було б їх розміщати по всьому тексту і включати у загальну пагінацію. Саме цей недолік має розглядуваний збірник. До того ж навіть не додано списку ілюстрацій, майже всі вони обрізані криво, не пронумеровані. Слід зауважити, що цей збірник — наукове видання довідкового характеру і в разі потреби дослідник, який ним користуватиметься, не зможе навіть послатися на потрібну сторінку з ілюстрацією. Небажано, що деякі кириличні літери замінюються з технічних причин гражданським шрифтом, а титли — рисками. Слушно зауважити, що більшість видавництв і друкарень мають в своєму розпорядженні повні комплекти потрібних кирилических шрифтів.

Незважаючи на згадані та деякі інші недоліки, збірник представляє неабиякий історичний і науковий інтерес. Він є першою спробою зібрати до купи перлини архівних скарбів про першопчатки книгодрукування на Україні, показати велику просвітительську роль друкованого слова в боротьбі проти окатоличення, в боротьбі проти унії і, насамперед, велику заслугу російського друкаря Івана Федорова в культурному розвитку України наприкінці XVI ст. Відрадно є і той факт, що автори провели виявлення документів у Москві, Ленінграді, Києві, Мінську, Вільнюсі, Львові та широко використали літературу як вітчизняних, так і зарубіжних істориків.

Залишається лише побажати авторам збірника продовжити це надзвичайно цікаве і потрібне видання і довести його принаймні до кінця XVIII — початку XIX ст..

В. П. ВАСЬКІВ

БОЛГАРСЬКИЙ АРХІВНИЙ ЖУРНАЛ
«ИЗВЕСТИЯ НА ДЪРЖАВНИТЕ АРХИВИ» за 1973 р., № 25, 26

Архівне будівництво у Народній Республіці Болгарії з кожним роком все більше розвивається. Про стан і завдання архівних установ Болгарії постійно розповідається на сторінках журналу «Известия на държавните архиви» («ИДА»). Багато цікавих і повчальних матеріалів містить цей часопис за 1973 р.* Як і в попередніх виданнях за минулі роки, часопис болгарських архівістів у 1973 р. розповідає на своїх сторінках про успішний розвиток архівної справи в Народній Республіці Болгарії, досвід роботи архівних установ зарубіжних країн, розвиток історичної науки. В двох номерах журналу, що вийшли протягом 1973 р., значне місце займають статті і повідомлення, присвячені розвиткові архівознавства та подання допомоги архівним установам в їх практичній діяльності.

Журнал служить трибуною для публікації історичних документів і джерельних оглядів. За 1973 р. він відкривається редакційною статтею «Двадцять п'ять томів «Известия на държавните архиви» (1973, № 25, стор. 3—6). В статті повідомляється, що в 1973 р. минуло п'ятнадцять років з дня виходу в світ першого номера єдиного в Болгарії періодичного друкованого видання «Известия на държавните архиви».

Протягом існування журнал постійно зміцнював свої позиції в справі розв'язання проблем архівної справи в Болгарії. В ньому, як у дзеркалі, відображено труднощі та успіхи в роботі архівних установ братньої соціалістичної країни. Він почав виходити в 1957 р. один раз на рік обсягом 15 друкованих аркушів. Тепер «Известия» виходять двічі на рік, загальним обсягом 50 видавничих аркушів, тиражем 1200 примірників. Частина тиражу розповсюджується за кордоном. Тематика журналу за цей час стала різноманітною, розширилось коло авторів. Видання стало не лише науково-теоретичним органом архівістів, але й помічником істориків-дослідників та інших фахівців, які використовують в своїй роботі архівні документи.

Структуру «Известий» вироблено в перший рік існування. Основними рубриками в усіх двадцяти п'яти номерах є «Статті», «Документи», «Огляди архівних фондів і документів», «Критика та бібліографія», «Повідомлення» і «Короткі вісті». В окремих номерах вводяться «Джерелознавство» і «Щоденники та спогади». Ця структура, на думку авторів редакційної колегії, задовільняє потреби архівних установ, бо включає основні питання, що стосуються архівної справи.

Велике значення для розвитку теорії і практики архівної справи у Болгарії мають матеріали, вміщені під рубрикою «Статті». Тут публікувалися матеріали досліджень з організації архівної справи у Болгарії та завдань архівних установ. Ряд статей присвячено історії архівної справи в Болгарії. Популярною і цікавою є серія матеріалів-досліджень з методики архівної роботи. На сторінках часопису вперше було узагальнено в теоретичному аспекті досвід болгарських архівістів в комплектуванні документів, їх науково-технічної обробки і популяризації серед наукової та культурної громадськості. В статтях знаходили місце також перші серйозні розробки з болгарської археографії. Чимало цікавих розробок ввійшло до рубрики «Джерелознавство».

Автори більшості матеріалів, вміщених у рубриках «Статті» та «Джерелознавство», і тепер продовжують працювати над відповідними матеріалами. Добір матеріалів для згаданих рубрик залишається для редакції важкою проблемою і стоїть в центрі уваги. Це пояснюється, на думку авторів статті, тим, що болгарська архівістика ще молода, не набула певного досвіду. Автори статті вважають, що архівістам країни необхідно більш системно і глибоко займатись проблемами своєї професії, цікавитися досягненнями інших архівів, в тому числі зарубіжних, узагальнювати позитивний досвід, вносити щось нове.

Рубрика «Статті» призначена, головним чином, для працівників архівних установ, оскільки в основному в ній висвітлюються проблеми професійного характеру. Інші рубрики «Документи» та «Огляди» висвітлюють питання науково-дослідної

* Більш докладну інформацію про «ИДА», їх завдання, історію видання, групування матеріалів тощо див.: «Архіви України», 1974 р., № 1, стор. 86.

роботи в галузі історії. Журнал вводить до наукового обігу сотні документів, які стали надбанням історичної науки.

В журналі постійно друкуються огляди фондів і тематичні огляди, каталоги та галузеві списки фондів. Інформативну роль відіграють також матеріали, що входять до рубрики «Нові надходження фондів і документів». В цій рубриці відображено роботу державних архівів в справі комплектування. Дослідник знайомиться з новими надходженнями, які в найближчий час можна буде використовувати.

Редколегія журналу надає великого значення рубриці «Критика і бібліографія». В ній вміщуються рецензії та відгуки на болгарські і зарубіжні праці з історії архівів та теорії і практики архівної справи, архівні довідники, документальні збірники та інші видання, що мають відношення до архівної роботи. В цьому розділі опубліковано також бібліографічні списки болгарської та іншої архівної літератури, в тому числі першу ретроспективну бібліографію з болгарської архівістики.

В рубриці «Повідомлення» знайшли відображення основні події з життя болгарських архівістів, їх участь в міжнародних з'їздах, конференціях і нарадах, враження болгарських істориків та працівників архівних установ про діяльність зарубіжних архівів. В рубриці «Короткі вісті» вміщувалися відомості про конференції з різної тематики, документальні виставки, перебування в Болгарії іноземних архівістів тощо.

На закінчення автори статті висловлюють впевненість в тому, що журнал і надалі буде трибуною для пропаганди досягнень в галузі болгарської архівістики, добрим помічником для всіх, хто цікавиться архівними джерелами.

В статті Н. Недялкова і Д. Мінцева — «Єдина державна система діловодства і державні архіви» (№ 25, стор. 7—16) наголошується на необхідності розробки згаданої системи для задоволення потреб швидкого розвитку виробничих сил і досягнень науково-технічного прогресу в Болгарії за останні роки. Ці фактори вимагають використання всіх резервів для оперативної роботи установ і підприємств.

Створення і запровадження ЄДСД у практичній діяльності установ, організацій і підприємств безперечно матиме вплив на роботу державних архівних установ в цілому. ЄДСД відчутно поліпшить організацію і використання документального багатства країни. В підготовці і запровадженні такої системи великі завдання стоять перед архівістами. Вони полягають насамперед в тому, щоб поліпшити класифікацію і індексацію документів та їх групування в справі, проведення експертизи цінності документів, застосування сучасних засобів інформаційного пошуку. Крім того, на думку авторів, архіви повинні впливати на складання й оформлення документів, їх машинну обробку, реєстрацію, рух і контроль виконання.

Короткий огляд використання техніки мікрофільмування в НДР дається в статті німецьких архівістів В. Блеса і А. Шлегеля «Деякі основні проблеми в зв'язку із застосуванням техніки мікрофільмування» (№ 25, стор. 17—30). Особлива увага звертається на переваги та підвищення ефективності цього носія інформації в майбутньому. Розділ закінчується статтею угорського архівіста Л. Реті «Новий угорський центральний архів» (№ 25, стор. 31—38).

В 1969 р. в Угорщині почала свою діяльність нова архівна установа, завдання якої — збереження документів, що відносяться до історичного періоду народно-демократичного устрою. В статті коротко викладено історію формування нового архіву, його сучасну структуру і фондівий склад. Перед Новим угорським центральним архівом відкриваються широкі перспективи. Передбачається забезпечити його необхідними архізоховищами, сучасними майстернями для реєстрації документів, залами для кінозйомок, звукозаписів тощо, а також підвищити кваліфікацію архівістів. Заплановано розширити публікаційну справу і ефективніше використовувати історичні матеріали для формування соціалістичного світогляду угорського народу.

Розділ «Документи» починається добіркою архівних джерел на тему: «Трудащі Варненського округу на допомогу фронту під час Вітчизняної війни (1944—1945)», підготовленою М. Пенковою (№ 25, стор. 39—80) за фондами Центрального держархіву НРБ та Варненського окружного держархіву. До публікації включено документи, які засвідчують патріотичний рух варненських трудащів під керівництвом БКП та Вітчизняного фронту, спрямований на підтримку Вітчизняної війни, зміцнення народно-демократичної влади та забезпечення фронтові надійного тилу, подання матеріальної та моральної допомоги бійцям, що перебували на фронті.

Публікація М. Бур-Марковської «Про стосунок угорської радянської влади в 1919 р. до болгар-городників» (№ 25, стор. 81—91) написана на основі документів Угорського державного архіву в Будапешті, зокрема фонду Народного комісаріату землеробства. Документи опубліковано в перекладі з угорської та німецької мов із зазначенням мови, якою написано оригінал тексту. Добірка має короткий вступ, в якому розповідається про становище в Угорщині напередодні та під час революції. Кожний з документів прокоментовано, звернуто увагу на висновки, які з них випливають. Документи цієї добірки яскраво свідчать про те, що в умовах пролетарської влади в Угорщині в 1919 р. болгари, які там знаходились (переважно городники), сприяли перебудові і стабілізації сільського господарства країни.

Документальна публікація Р. Радкової «Дванадцять невідомих листів Нео-

фіта Рільського»* (№ 25, стор. 93—114) містить досі не відомі листи Неофіта Рільського Райно Поповичу, які відносяться до 1840—1846 рр. і зберігаються в архіві Болгарської Академії наук. Вони доповнюють творчу біографію цих двох відомих болгарських вчених і педагогів. Листи свідчать про велику ерудицію Неофіта Рільського, який присвятив все своє життя новоболгарській освіті і розвитку болгарської літератури.

Публікація «Документи про становище населення в європейській частині Османської імперії (XVII—XIX ст.)» (№ 25, стор. 115—157), підготовлена І. Калудовою, становить другу частину добірки документів, вміщеної раніше в № 24 цього ж журналу за 1972 р. Всі документи взято з одноіменного тритомного видання грецького вченого І. Ваздравелі. Історичні джерела, створені турецькими урядовими установами, розповідають про важке становище населення в південно-західних болгарських землях під турецькою владою, про великі податки, які доводилось йому сплачувати, про збройні виступи та інші форми протесту проти іноземного поневолення.

В підготовлених і прокоментованих Н. Георгієвим і С. Стефановим «Спогадах доктора Івана Кесякова про минуле міста Пловдива» (№ 25, стор. 159—194) описуються події громадсько-політичного життя м. Пловдива в перші два десятиріччя XX століття. Автор спогадів — відомий болгарський лікар і громадський діяч. Опубліковані в цій добірці документи розповідають про деякі моменти з історії міста Пловдива, які тепер важко документувати, бо архів муніципального міського правління за цей період погано зберігся. Спогади допомагають з'ясувати певні аспекти економічного, політичного і культурного розвитку другого за величиною болгарського міста. В документах є відомості про діяльність Василя Коларова* та інших видатних діячів пловдивської організації БКП.

До розділу «Огляди архівних фондів і документів» увійшли такі матеріали: І. Пейкова — «Міжнародні зв'язки та стосунки Вітчизняного фронту (9.IX.1944—1948 р.)» (№ 25, стор. 195—210); М. Шишиньової, Е. Стоянова — «Вересневе повстання в Пазарджицькому краї в 1923 р. в спогадах вересневців» (№ 25, стор. 211—234); М. Дихана — «Життя і діяльність болгарських політемігрантів в СРСР в 1924—1929 рр.» (№ 25, стор. 235—243); К. Гирдева — «Документи епохи Відродження, які зберігаються в окружному архіві Велико-Тирново» (№ 25, стор. 245—253); О. Грозданової — «Джерела майнової диференціації серед міського та сільського населення на Балканах наприкінці XVII та XVIII ст.» (№ 25, стор. 255—273); Н. Камбурової — «Архівні фонди установ, організацій і підприємств харчосмакової промисловості та профспілкових організацій цієї галузі» (№ 25, стор. 275—312); Р. Хаджиевої, З. Теневої — «Рада Міністрів (Болгарії) 1880—1944 рр.» (№ 25, стор. 313—330); В. Флорова — «Архівний фонд «Михаїл Маджаров (1854—1944)» (№ 25, стор. 331—337) та інші.

В рубриці «Нові надходження архівних фондів і документів» (№ 25, стор. 339—348) вміщено короткі анотації нових надходжень до центральних та окружних державних архівів.

До рубрики «Критика та бібліографія» (№ 25, стор. 349—360) увійшли переклади змістів зарубіжних архівних періодичних видань, рецензії на довідник з архівної справи в НДР, путівник окружного держархіву в Плевені, новий історичний журнал «Известия на българските музеи».

Рубрика «Повідомлення» (№ 25, стор. 361—370) містить матеріали про Третю міжнародну конференцію керівників архівних управлінь соціалістичних країн, конференції з питань болгарської історіографії, видання документальних джерел та архівних довідників. Публікації рубрики «Короткі вісті» (№ 25, стор. 370) — матеріали про виставки, семінари, збори, які відбулися в окружних держархівах тощо.

Другий номер журналу за 1973 р. (№ 26) відкривається статтею начальника Центрального управління архівів Болгарії П. Панайотова «Архівна справа в Народній Республіці Болгарії на новому етапі» (№ 26, стор. 3—18). В статті говориться, що 31 травня 1972 р. Бюро Ради Міністрів Народної Республіки Болгарії затвердило «Основні напрями розвитку архівної справи відповідно з завданнями єдиної системи соціальної інформації». Вжито необхідних заходів до припинення децентралізації відносно комплектування архівів. Встановлено остаточне профілювання архівів. Особливо відповідальні завдання визначено рішеннями про створення Інформаційної системи архівів (ІСА). Впровадження єдиної інформаційної мови та кодування полегшить в майбутньому роботу всіх архівів з їх інформаційної діяльності. Передбачається розширення видавничої діяльності архівних установ, зокрема, у випуску довідкової літератури — каталогів, описів, путівників тощо. Передбачаються також спеціальні заходи щодо підвищення матеріальної бази архівів та підготовки кадрів.

* Неофіт Рільський (Микола Петров) (1793—1881 рр.), болгарський педагог і письменник, архімандрит Рільського монастиря; вчив за власним методом у першій світській школі в Болгарії; автор граматики болгарської мови.

** Коларов Васил (1877—1950), видатний болгарський діяч міжнародного робітничого руху, один з керівників Болгарської компартії; в 1945—1947 — Голова Народних зборів; в 1947—1949 — міністр іноземних справ; з 1949 — Голова Ради Міністрів НРБ.

Стаття М. Матеевої «Про предмет та завдання археографії» (№ 26, стор. 19—28) дає різні визначення цієї науки, навіть досить суперечливі. Вказується, зокрема, що в багатьох країнах Європи, де набуто значного досвіду видання документальних джерел, археографія зводиться до техніки і методики видавництва. Виникають суперечки навіть з приводу назви самої науки. Автор підкреслює, що визначення завдань археографії є складним, бо вона знаходиться в тісному зв'язку з іншими науками, як, наприклад, джерелознавством, палеографією, текстологією, епіграфією, архівознавством тощо.

В статті С. Логодашки «Про видання інвентарних описів» (№ 26, стор. 29—33) зроблено короткий огляд опублікованих в Болгарії інвентарних описів, причому піддано критиці деяких авторів, які невірно назвали «описом» свої публікації, що нагадують більше довідники каталожного типу.

Стаття «Документи аграрно-промислового комплексу та спроба їх організації» С. Стефанова (№ 26, стор. 35—36) розповідає про особливості публікації аграрно-промислових комплексів та їх відбиття на організації документів. В додатку до статті подано зразкову номенклатуру справ аграрно-промислового комплексу.

Стаття «Інформація про сільське господарство в окружному державному архіві в Бургасі за період до 9.IX 1944 року» Г. Георгієва (№ 26, стор. 57—63) знайомить читачів з процесом фіксації інформації на тривалому носії (документах), що дає можливість транспортувати її не лише на відстані, але й в часі. Автор вважає, що архівісти і науково-довідковий апарат це єдина ланка між інформаційним масивом і читачем. Вказується, що в окружному держархіві в Бургасі вже оформлено і підготовлено для читача інформаційний масив з ретроспективною інформацією про сільське господарство в окрузі. Він має довідковий апарат у вигляді внутрішнього систематичного каталогу, організованого за єдиним класифікатором систематичного каталогу.

Актуальній темі присвячено статтю М. Кацорової «Сучасне матеріально-технічне обладнання архівів» (№ 26, стор. 65—79), у центрі уваги якої вибір місця, проектування та будівництво нових архівних споруд, а також говориться про сучасне обладнання та створення необхідної матеріально-технічної бази.

Рубрика «Документи» починається публікацією С. Велевої «Партизанські напади на поштово-телеграфні станції в січні—вересні 1944 року» (№ 26, стор. 81—115). Це — однотипні протоколи, що склалися комісіями, призначеними для встановлення збитків, нанесених партизанами. На підставі цих протоколів народно-демократичний уряд після 9.IX 1944 р. виплатив поштово-телеграфним станціям в країні суму в 2 370 522 лева, а захоплені та знищені речі було списано з інвентарних описів за книгами. Документи зберігаються в Центральному державному архіві НРБ в фондї «Міністерство транспорту і зв'язку».

Публікація «Звіт начальника Пловдивської обласної трудової інспекції про працевлаштування населення» С. Сімеонова (№ 26, стор. 117—144) охоплює період 1935—1943 рр. У звіті розповідається про велике безробіття в районі інспекції, даються докладні відомості про чисельність і види підприємств і зайнятих в них робітників. Із звіту видно, що буржуазно-експлуататорське суспільство неспроможне покінути із безробіттям.

«Неопублікований лист Василя Коларова», підготовлений та прокоментований Г. Гіневим (№ 26, стор. 145—150), є цікавим документом про видатного діяча болгарського міжнародного і робітничого руху Василя Коларова. Лист був надісланий болгарському комуністу-емігранту в СРСР Івану Петрову. Цей документ засвідчує діяльність відомого революціонера в новому аспекті — як літературного критика, оскільки в ньому дається аналіз оповідання І. Петрова «В горах Болгарії», надрукованого в радянському журналі «Звезда». В. Коларов вважає, що болгарська революційна художня література повинна правдиво відображати історичну дійсність, бути партійною, підкреслювати керівну роль БКП в революційній боротьбі болгарського народу.

Публікація Н. Кинева «Особисте дос'є Івана Пенчева Дечева — учасника Великої Жовтневої соціалістичної революції» (№ 26, стор. 151—156) включає всі особисті документи І. Дечева, який зустрічався з В. І. Леніним, брав участь в громадянській війні на території Західного Сибіру як червоноармієць, а потім командир партизанського загону. Публікацію зроблено з фотокопій документів ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, які зберігаються в окружному державному архіві м. Стара-Загора.

В публікації Н. Недева «Кілька документів про шкільні роки Дочо Михайлова» (№ 26, стор. 160—174) повідомляється про виявлені у фондї Сілістренської гімназії оригінальні документи, що стосуються шкільних років видатного добруджанського революційного діяча. Дочо Михайлов (1896—1926 рр.) був одним з задовжених революційної партійної організації, брав активну участь в підготовці Весневого антифашистського повстання 1923 р. З лютого 1925 р. до травня 1926 р. перебував у в'язниці. Після визволення став командиром невеликої партизанської групи, яка розрослася до розмірів загону. Загін здійснив ряд акцій в добруджанському краї. Д. Михайлов загинув в 1926 р. під час однієї з бойових операцій. Документи, які вміщені в добірці, — заява про допущення до іспиту зрілості, письмова робота на іспит зрілості з болгарської мови (твір) та заключний протокол про

складання іспитів свідчать про прогресивні переконання Д. Михайлова в юнацькі роки.

Публікація С. Драгонової «Іранський документ про знищення російської місії в Тегерані та вбивство російського дипломатичного представника О. С. Грибоєдова» (№ 26, стор. 175—182) складається з численних документів, які становлять колекцію архівних матеріалів Східного відділу Національної бібліотеки Кирила і Мефодія. Серед них і лист, надісланий представником Ірану в Ерзурумі (Туреччина) Ага Хасаном іранському послу в Константинополі Ага Мехмеду. Це джерело дає додаткові відомості про знищення російської місії в Тегерані 30 січня 1829 р., під час якого було вбито відомого російського поета і дипломата О. С. Грибоєдова.

До рубрики «Огляди архівних фондів і документів» увійшли тематичні огляди фондів державних архівів Болгарії та Міністерства закордонних справ Італії, а саме: Л. Караджової — «Документи масових політичних організацій про кооперування сільського господарства в Кюстендильському окрузі (1944—1956 рр.)» (№ 26, стор. 183—186); К. Чобанової — «Плодівництво в Пловдивській області до 9 вересня 1944 року» (№ 26, стор. 187—197); И. Мітева — «Відомості про квітневе повстання та турецькі звірства в Болгарії в 1876 році в архіві Міністерства закордонних справ в Італії» (№ 26, стор. 199—218); П. Попова — «Архівний фонд «Окружний комітет Вітчизняного фронту в Бургасі (1944—1962 рр.)»» (№ 26, стор. 219—228); П. Петкова — «Архівний фонд «Міське муніципальне управління» в м. Провадія» (№ 26, стор. 229—239); І. Ценової — «Архівні фонди підприємств, товариств і кооперативів деревообробної промисловості» (№ 26, стор. 241—266); Л. Ілієвої — «Мікрофільми документів з історії Болгарії з Центрального архіву в Потсдамі (НДР), які зберігаються в Центральному державному історичному архіві в Софії» (№ 26, стор. 267—276) та інші.

Як і в попередньому номері, до рубрики «Нові надходження архівних фондів і документів» (№ 26, стор. 277—300) увійшли короткі анотації нових надходжень до центральних та окружних державних архівів.

Рубрика «Критика та бібліографія» (№ 26, стор. 301—323) містить рецензії, критичні зауваження та обмін досвідом роботи державних архівів Болгарії щодо видання тематичних і фондових оглядів, довідників, путівників, списків фондів, колекцій та часткових надходжень. Крім того, подано рецензії на радянський підручник для студентів Московського державного історико-архівного інституту Н. В. Бржостовської «Архивы и архивное дело в иностранных государствах» (М., 1971) і книгу Н. Тодорова і В. Трайкова «Болгари, учасники боротьби за визволення Греції» (Софія, 1971).

До розділу «Повідомлення» (№ 26, стор. 324—329) ввійшли повідомлення про Сьомий міжнародний конгрес архівів та розпорядження № 1396 від 14.VII 1972 р. Міністерства інформації і повідомлень про нагородження осіб, що передали цінні архівні документи державним і відомчим архівам. Рубрика «Короткі вісті» (№ 26, стор. 330—332) інформує читачів про матеріали виставки, семінари, збори тощо, які відбулися в держархівах Болгарії.

С. О. КУЗЬМІН

У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЕКСПЕРТНО-ПЕРЕВІРНІЙ КОМІСІЇ ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

23 вересня 1975 р. відбулося засідання Центральної експертно-перевірної комісії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР. На ньому було розглянуто питання про джерела комплектування Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР (ЦДАНТД УРСР). Директор архіву М. Ф. Кондратьєв інформував присутніх про принципи складання списків науково-дослідних, проектних, конструкторських і технологічних інститутів та організацій, науково-технічна документація яких підлягає (список № 1) і не підлягає (список № 2) державному зберіганню.

На підставі вивчення науково-технічної документації вказаних вище установ та організацій колектив архіву протягом кількох останніх років склав обидва списки. До списку № 1 були віднесені ті установи, науково-технічна документація яких має науково-історичне значення. Це — генеральні проектувальники і головні інститути, філіали і відділення головних інститутів, які розташовані за межами республіки.

До списку № 2 віднесено проектно-конструкторські інститути та організації, в діяльності яких нема розроблених оригінальних проектів, і проектні установи — кооператори, документація яких входить в комплект генерального виконавця. До цього списку архівом включені і установи, науково-технічна документація яких ще достатньо не вивчена.

В обговоренні питань, що розглядалися, взяли участь члени ЦЕПК В. М. Брожек, В. П. Коба, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, Н. М. Рутковська, та інспектор Головархіву УРСР Г. В. Портнов.

Всі виступаючі відзначили, що архівом була проведена значна робота щодо складання списків — уточнювався профіль діяльності установ, їх назви, підпорядкованість, склад і зміст науково-технічної документації. Водночас наголошувалося, що віднесення тієї чи іншої організації до списку № 1 чи списку № 2 тільки на підставі назви чи підпорядкованості — не-

можливе. Всі установи і організації, де відкладається науково-технічна документація, потенційно є джерелами комплектування ЦДАНТД УРСР. Список № 1 Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР повинен докорінно відрізнитись від аналогічного списку № 1 державного архіву, що зберігає загальну документацію. До нього повинні бути включені установи, науково-технічна документація яких підлягає вивченню з метою з'ясування питання її подальшого відбору на державне зберігання.

До списку № 2 необхідно включити категорії організацій, які не являються і ніколи не стануть джерелами комплектування архіву, тобто субпідрядні установи, місцеві конструкторські бюро й т. п., що не створюють оригінальної науково-технічної документації.

Значні критичні зауваження висловлено відносно складу і структури списків. Вказано на ряд неточностей в назвах міністерств і установ, пропуски окремих з них, відсутність науково-дослідних, проектних, конструкторських і технологічних інститутів та організацій, що діють на території м. Києва.

ЦЕПК запропонувала ЦДАНТД УРСР докорінно переробити передмову, в якій чітко визначити принципи комплектування архіву, установи списку № 1 просистематизувати за галузями народного господарства, а при доопрацюванні врахувати всі інші висловлені зауваження.

Комісія розглянула представлені Архівним відділом Закарпатського облвиконкому матеріали про встановлення термінів зберігання для окремих груп документів, що зберігаються у відомчому архіві Закарпатського облвиконкому.

На засіданні були розглянуті акти про виділення до знищення документів, що втратили наукову і практичну цінність, — Ворошиловградського, Харківського та Чернівецького обласних державних архівів.

Г. І. ДУХНОВСЬКА

ДО 150-РІЧЧЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

До 150-річчя повстання декабристів Київський обласний державний архів спільно з Київськими обласною та міською організаціями українського товариства охорони пам'яток історії і культури випустили два плакати «Декабристи на Київщині». Зміст плакатів присвячений темі повстання Чернігівського полку, яке почалось 29 грудня 1825 р. на Київщині. Воно було продовженням повстання у Петербурзі на Сенатській площі. Повстанням керували члени Південного товариства, утвореного в березні 1821 р., С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін. Організатором і ідейним керівником повстання був П. І. Пестель.

На плакатах зображено карту походу Чернігівського полку під час повстання. Із с. Трилісів повстанці вирушили до с. Ковалівки, щоб підняти на боротьбу інші роти. 30 грудня вони вступили до м. Василькова, а 31 грудня у с. Мотовилівку.

Розповідається також, що 3-го січня 1826 р. в нерівній боротьбі з урядовими військами поблизу сіл Ковалівки і Трилі-

сів повстанці зазнали поразки, але справа їх не пропала. На плакатах є вислів В. І. Леніна про декабристів, яких він називав національною гордістю російського народу, вказував, що вони належали до тих передових діячів свого часу, які «допомогли розбудити народ». На плакаті зображено портрети активних учасників Південного товариства — П. І. Пестеля, С. І. Муравйова-Апостола, М. П. Бестужева-Рюміна, С. Г. Волконського та В. Л. Давидова, а також місця перебування декабристів у Києві, зокрема будинки по вул. Кірова, 14, Володимирській, 3 та Межигірській, 1. На одному із плакатів вміщено фотографію пам'ятника декабристам у с. Трилісах Фастівського району.

Плакати видано загальним тиражем 2200 примірників. Їх широко використовують у своїй роботі вчителі м. Києва і області на уроках історії і літератури, агітатори і пропагандисти, активісти українського товариства охорони пам'яток історії і культури, краєзнавці.

А. І. ЯКОВЕНКО

НАВЧАННЯ АРХІВІСТІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УРСР У М. ЛЬВОВІ

На засіданні науково-теоретичного семінару з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, яке було проведене у червні 1975 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові, архівісти, співробітники наукових бібліотек, музеїв міста та краєзнавці обговорювали проблеми архівознавства та джерелознавства.

Завідуючий відділом рідкісної книги Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка Ф. П. Максименко виступив з доповіддю «Комуністичні й радянські листівки, що розповсюджувалися на Україні в 1918—1921 рр., як один із видів документів для вивчення історії УРСР». Він охарактеризував види листівок, зокрема, листівки суспільно-політичного характеру, літературно-художні, інформаційні. Найціннішими документами, відзначив промовець, є листівки суспільно-політичного характеру, що видавалися партійними, радянськими та громадськими організаціями у роки становлення Радянської влади на Україні. Листівки періоду громадянської війни друкувалися в Києві та інших містах України, на території Західної України у зв'язку з наступом Червоної Армії проти білополяків у 1920 р. Особливо велика кількість листівок пов'язана з діяльністю Галицького ревкому. Це, зокрема, публікації декретів, постанов. Ці листівки виконували функцію газет, оповіщаючи суспільство про заходи органів Радянської влади в галузі економіки, політичного і культурного життя. Вони є основним матеріалом до вивчення історії

перших кроків Радянської влади на західноукраїнських землях.

З доповіддю «Документи судово-адміністративних установ в архівах Української РСР та принципи вдосконалення науково-довідкового апарату до них» виступив начальник відділу використання та публікації ЦДІА УРСР у м. Львові кандидат філологічних наук О. А. Купчинський. Він охарактеризував стан науково-довідкового апарату до книг і фасцикулів фондів гродських і земських судів України XV—XVIII ст. та з'ясував, наскільки вичерпним є цей апарат у відношенні до сучасних завдань науки. Доповідач розглянув також історію формування довідкових посібників до двох збірок книг актів — Києва та Львова, дав оцінку довідковим посібникам з точки зору повноти інформації і їх значення для використання в архівних і дослідницьких цілях. Автор висловив також свої міркування щодо можливого нового наукового опису цих дорожніх пам'яток історії і створення на їх основі єдиного архівного каталога. У зв'язку з цим О. А. Купчинський обґрунтував доцільність підготовки такого каталога, виділив три етапи роботи, зокрема: складення облікової картотеки книг і фасцикулів та їх важливіших документів, науковий опис (виклад основних відомостей про документальний склад та інші елементи книги) і завершальний етап — підготовка каталога до друку.

На закінчення доповідач підкреслив, що постановка питання про створення каталога виходить із конкретних і найближчих

завдань сучасної науки, для якої характерне поглиблення аналізу джерел і прагнення до узагальнення свідчень усього існуючого комплексу документів, тим більше, що тепер в архівах є усі потенціальні можливості для підготовки такого довідкового посібника.

На семінарі виступив старший науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею П. І. Арсенич з повідомленням «Рукописні документи у музейних збірках Івано-Франківщини». Він ознайомив учасників семінару з діяльністю музейних працівників Івано-Франківщини щодо збирання експонатів, внаслідок чого у фондах музеїв відклалися рукописні матеріали з XVIII, XIX ст., які характеризують економічне, політичне та культурне життя Прикарпаття. Зібрано також матеріали до історії трудової еміграції. Значне місце у музейних збірках займають документи про діяльність учасників революційного руху, спогади учасників партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни тощо. П. І. Арсенич висловив пропозицію, щоб координувати роботу архівних та музейних працівників в справі виявлення і збору архівних матеріалів, організувати семінар для музейних працівників щодо упорядкування та зберігання документів.

Учасники семінару заслухали також повідомлення начальника відділу ЦДІА УРСР у м. Львові Г. І. П'ятигорової «Нові надходження документів до ЦДІА УРСР у м. Львові в дев'ятій п'ятирічці». За роки дев'ятої п'ятирічки, повідомила вона, архів поповнився 108 фондами, 56 з яких є частинами фондів, що зберігаються в архіві, а 52 — нові фонди. Обсяг одержаних матеріалів становить 78 606 справ та 860 кг розсипу. За історією виникнення та характером діяльності фондоутворювачів новоприйняті фонди можна розділити на групи: 1) фонди адміністративно-судових та фінансових установ, 2) громадсько-політичних і господарських товариств і організацій, 3) видавництв і редакцій, 4) фонди особового походження. В цілому одержані матеріали охоплюють період з XVI ст. до 1939 р. Г. І. П'ятигорова повідомила також про одержання архівом мікрофільмів документів із архівів Угорщини і Польщі.

В обговоренні доповідей та повідомлень взяли участь Н. Ф. Врадій, Я. В. Янчак, Й. С. Гронський, О. А. Купчинський, О. Л. Павенський та інші.

М. Г. ВАВРИЧИН

НАРАДА-СЕМІНАР ПРАЦІВНИКІВ АРХІВНИХ УСТАНОВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

30 червня — 1 липня 1975 р. у Вінницькому облвиконкомі проходила нарада-семінар працівників архівних установ області. В її роботі взяли участь співробітники Архівного відділу облвиконкому, облдержархіву, завідувачі міськрайдержархівами, співробітники госпрозрахункових груп та позаштатні інспектори.

Нараду відкрив секретар облвиконкому Г. М. Косаківський, який у вступному слові відмітив, що архівісти зібрались у знаменні дні, коли в установах, організаціях та на підприємствах області шириться соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС.

З доповіддю «Про виконання архівними установами області п'ятирічного плану розвитку архівної справи на 1971—1975 рр.» виступив завідувачий Архівним відділом облвиконкому І. А. Безуглий. Він докладно розповів про стан архівної справи в області, порушив ряд питань, пов'язаних з реконструкцією архівосховища облдержархіву на 400 тис. справ та поліпшення умов зберігання документів у міськрайдержархівах. Доповідач зазначив, що п'ятирічний план комплектування держархівів на 1971—1975 рр. вже виконано на 180 процентів. Але поряд з успіхами, досягнутими за роки п'ятирічки, в діяльності архівних установ області є ще ряд істотних недоліків та невирішених питань. Не створено належних умов для зберігання документів в Іллінецькому,

Погребищенському та Ямпільському райдержархівах. І. А. Безуглий закликав архівістів спрямувати всі свої зусилля на успішне виконання п'ятирічного плану розвитку архівної справи в області на 1971—1975 рр. та ширше розгорнути змагання на честь XXV з'їзду КПРС.

На нараді-семінарі заслухано також доповідь про роботу госпрозрахункових груп, якими за чотири роки п'ятирічки впорядковано 430 тис. справ.

В обговоренні доповідей взяли участь директор облдержархіву І. І. Герасименко, начальник госпрозрахункового відділу О. М. Петриченко, завідувачі міськрайдержархівами С. Н. Погорелов, Л. М. Довгаль, Л. М. Радєцька, Н. П. Гафтянюк, які поділилися досвідом роботи.

Було також обговорено заходи щодо виконання наказів та рішень колегій Головархіву СРСР та Головархіву УРСР, прийнятих у 1975 р., постанови облвиконкому та обкому профспілки працівників держустанов № 238 від 29 травня 1975 р. «Про проведення огляду стану діловодства та архівів в місцевих Радах області».

З учасниками семінару було проведено практичні заняття щодо оформлення службових документів, упорядкування архівних справ, згідно з вимогами ЄДСД; складання каталожних карток.

Ф. А. ВІНОКУРОВА

ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, ВИДРУКОВАНИХ В «АРХІВАХ УКРАЇНИ» ЗА 1975 р.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

	№	стор.
Архівна справа в Українській РСР у роки дев'ятої п'ятирічки	4	3
Нагороди архівістам	2	39
Нарада вчених-істориків Української РСР	1	3
Аксьонов А. М. — Стандартизація документів у діловодстві та її значення для поліпшення архівної справи	1	24
Боднар В. П., Кентій А. В. — Обговорення завдань завершального року п'ятирічки	2	40
Варгатюк П. Л. — Кривому Рогу — 200 років (Про заснування і розвиток міста та Криворізького залізничного басейну)	2	58
Гончарук П. С., Солоник В. М. — Архівні джерела — на службу комуністичному будівництву (Міжреспубліканська науково-практична конференція працівників архівних установ України, Білорусії і Молдавії з питань публікації історичних джерел)	3	17
Малітків А. С. — Підсумки та перспективи публікаційної роботи архівних установ	5	3
Місерман М. О. — Удосконалювати форми і методи роботи з відомчими архівами	5	18
Мітюков О. Г. — Радянське архівне будівництво на Україні в 1932—1937 рр.	1	12
Мітюков О. Г. — Науково-довідковий апарат до фондів державних архівів Української РСР	4	13
Павлюк П. І., Щедріна Д. С. — Партійні архіви обкомів Компартії України та завдання щодо поліпшення науково-довідкового апарату до їх фондів	3	3
Санцевич А. В. — Підвищувати науковий рівень путівників по фондах облдержархівів	3	9
Сісецький А. Г., Кукреш С. К. — Науково-практична конференція архівістів Української РСР	2	47
Сісецький А. Г., Кукреш С. К. — З досвіду каталогізації документів державними архівами Української РСР	5	10

До 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.

Базанова М. М., Квітченко Л. П. — Партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (за матеріалами Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР)	1	28
Елєсін Ю. І. — Важливий документ про бойові подвиги комсомольців у роки Великої Вітчизняної війни	1	46
Іващенко І. К. — Документи Архіву Міністерства оборони СРСР про бойові дії з'єднань радянських військ на Чернігівщині	1	39
Мітюков О. Г. — Діяльність архівних установ Української РСР у період Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.)	2	9
Нем'ятий В. М. — Всесвітньо-історичне значення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні	2	3
Портнов Г. В. — Спогади учасників оборонних боїв на Південно-Західному фронті як історичне джерело	2	32
Пшеничний Г. С. — Сторінки фотолітопису Великої Вітчизняної війни (за матеріалами ЦДАКФД УРСР)	2	24
Яковлева Л. В. — Трудящі Радянської України — фронту	2	19

До 70-річчя першої російської революції

Апанович Л. І. — Відображення революційних подій 1905—1907 рр. у документах ЦДІА УРСР у м. Києві	3	41
Врадій Н. Ф. — Відгомін революційних подій 1905—1907 рр. в Східній Галичині (за документами ЦДІА УРСР у м. Львові)	5	30
Лось Ф. Є., Сарбей В. Г. — В. І. Ленін про революцію 1905—1907 рр.	6	3
Денисовець П. М., Жук В. Н. — Документи Полтавського обласного державного архіву про революційні події 1905—1907 рр. на Полтавщині	5	25
Крячок М. І. — Документи Центрального державного історичного архіву у м. Києві про розповсюдження ленінських праць на Україні в 1905 р.	3	27
Попов М. Я. — Нові відомості з історії повстання на броненосці «Потьомкін»	3	37
Франко О. О. — Життя в бою (документи про життя і революційну діяльність Б. П. Жаданівського)	5	33
Шморгун П. М. — Більшовицькі організації України в період першої російської революції (Огляд джерел)	6	

До 150-річчя повстання декабристів

Апанович Л. І., Глизь І. І. — Документи про рух декабристів на Україні	6	23
Крячок М. І. — Декабрист Іван Сухинов (добірка документів)	6	29
Савичев М. П. — Важливе джерело для вивчення декабристського руху	6	35
Сергієнко Г. Я. — Важлива віха в історії визвольного руху в Росії	5	39

Центральні державні архіви Української РСР

Базанова М. М., Пшеничний Г. С. — Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР	4	47
Врадій Н. Ф. — Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові	4	41
Галафутник Ю. В. — Центральна реставраційна майстерня	4	66
Коба В. П. — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР	4	57
Кондратьєв М. Ф. — Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР	4	62
Крячок М. І. — Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві	4	32
Кузьменко В. В. — Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР	4	25

ОБМІН ДОСВІДОМ

Аксёнов А. М. — Підсумки огляду стану діловодства та архівів в установах і організаціях культури Української РСР	2	79
Ананенко Н. Б., Зелінська Е. П. — Каталогізація документів у Київському міськдержархіві	1	68
Грабко Л. Р. — Удосконалення описів у Львівському облдержархіві	1	65
Іващенко І. К., Фастівська І. Й. — Публікація документів Чернігівського облдержархіву в періодичних виданнях	6	66
Іллічевський С. А., Сеткіна М. І. — До питання про експертизу рукописів у видавництвах	3	46
Легенький І. Ю. — Актуальні питання відбору на державне зберігання документів обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів та загальноосвітніх шкіл	1	73
Лещенко Н. С. — Зразкові відомчі архіви в Донецькій області	5	69
Литвинчук Р. О. — Виконуємо завдання п'ятирічки	1	63
Людковський Ш. С. — Комплектування Миколаївського облдержархіву фотодокументами та їх використання	6	73
Петрова Г. П., Романова О. П. — Деякі питання організації і методики комплектування Чернігівського облдержархіву документами особового походження	3	50
Плешевеня А. Н. — Малі форми пропаганди документів Гродненським облдержархівом	5	71
Хіоні І. А. — Участь Одеського облдержархіву в написанні «Історії міст і сіл УРСР»	3	54

ДІЛОВОДСТВО

Блиновський М. І., Ковтун Г. Я. — Впровадження стандартів на організаційно-розпорядчу документацію в Держплані УРСР	2	81
Бондаренко З. В. — Складання і оформлення рішень та розпоряджень місцевих Рад депутатів трудящих	3	57

Ізвози́ков І. Л. — З досвіду удосконалення діловодства у фінансових органах республіки	1	59
Ірин А. Б. — Нормування і умови праці персоналу діловодного апарату	5	74

КОНСУЛЬТАЦІЇ

Портнов Г. В. — Облік та індексація науково-технічних документів у відомчих архівах	1	78
Сатова Т. А. — Як прийняти на державне зберігання документи особового походження	6	79

ДОКУМЕНТИ

Архипенко К. М. — Трудовий героїзм залізничників України в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.)	6	40
Зінов'єва Т. М., Рибаків М. О. — Документи ЦДАЖР УРСР про А. В. Луначарського (до 100-річчя від дня народження)	6	46
Панкрат'єва В. Г. — Стахановський рух на підприємствах м. Харкова у 1935—1936 рр. (До 40-річчя стахановського руху)	5	65

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

Барштейн Ю. А. — Ювілейні і пам'ятні настільні медалі, присвячені подвигу народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.	2	65
Волковинський В. М. — Про шефство трудящих Радянської України над частинами Червоної Армії в 1922—1924 рр. (за документами Центральної шефської комісії при ВУЦВК)	6	54
Денисовець П. М. — Архівні джерела про створення та діяльність інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні	3	63
Епштейн А. І. — Листівки першої п'ятирічки як історичне джерело	3	66
Котляр М. Ф. — «Совита» лічба грошей за джерелами Лівобережної України XVII—XVIII ст.	2	75
Лобода В. В. — Заселення Північного Причорномор'я і топонімію краю за архівними джерелами	3	68
Плеханова М. О. — Фонд Харківського міськплану як історичне джерело	1	54
Різницька М. В. — Друковані статистичні матеріали з історії робітничого класу Української РСР періоду соціалістичного будівництва	5	50
Рященко Д. С. — Розвиток соціалістичного змагання у промисловості Української РСР за роки четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.) (за документами ЦДАЖР УРСР)	6	50
Сидоренко М. О. — Документи про розвиток нафтогазодобувної промисловості України (1959—1965 рр.)	1	50
Ткаченко Л. О. — Джерела до вивчення етносоціальних процесів на Закарпатті	5	56
Тхор В. І. — Актіві книги ЦДІА УРСР у м. Києві про розвиток міст України доби феодалізму	5	60
Шульга І. Г. — Документи митниць як джерело до вивчення торгівлі на Україні у XVIII ст.	6	60

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Гурок С. С. — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР	6	64
Рябова М. А. — Харківський облдержархів	3	79
Хуторянська В. Г. — Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР	5	82
Штатман Й. П. — Львівський облдержархів	3	77

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Васьків В. П. — Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI — перша половина XVII ст.). Збірник документів	6	82
Вітрук Л. Д. — Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.)	3	83
Дрожинин В. П., Кучер В. І. — Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Сборник документов и материалов	5	84
Забарко Б. М. — М. В. Знаменская. Дружба миллионов	5	86
Знаменська М. В. — Пролетарский интернационализм — наше знамя. Документы и материалы об участии трудящихся Донбасса в укреплении интернациональных связей Советского Союза с народами зарубежных стран (1917—1974 гг.)	2	86

Іваненко Д. І. — Грамоти XIV ст.	1	85
Лещенко М. Н., Мишко Д. І. — Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849 рр.). Документи і матеріали	2	89
Михайлик В. К. — Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917—1941. Збірник документів і матеріалів	3	82
Мишко Д. І. — Полтаві 800 років. 1174—1974. Збірник документів і матеріалів	1	82
Сарбей В. Г. — Прижизненные издания и публикации произведений К. Маркса і Ф. Энгельса. Библиографический указатель. Часть 1, 1837—1864, август	2	85
Сидоренко О. Ф. — К. У. Скурат. Даўня беларускія меры	6	81

Міжнародні зв'язки архівних установ

Гют К. — Міжнародна конференція «Круглого стола архівів» (1954—1974 рр.)	4	81
Капран М. Я. — Міжнародні зв'язки архівних установ СРСР	4	69
Кечкеметі Ш. — Міжнародна рада архівів	4	76

По сторінках зарубіжних архівознавчих видань

Кузьмін С. О. — «Archivni casopis» («Архівний часопис», кварталне видання архівних установ Чеської Соціалістичної Республіки	3	85
Кузьмін С. О. — Болгарський архівний журнал «Известия на държавните архиви» за 1973 р., №№ 25, 26	6	84
Купчинський О. А. — Новий польський словник архівної термінології	1	87
Солонинко В. М. — Книга про документи архівів Чеської Соціалістичної республіки	5	88

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Апанович Л. І. — Виставка архівних документів, присвячена 70-річчю першої російської революції 1905—1907 рр.	5	92
Бездітний І. С. — Районна науково-практична конференція у Снігурівському районі	3	91
Безпрозванна Н. С. — У Центральній експертно-перевірній комісії Головархіву УРСР	1	93
Безпрозванна Н. С. — У ЦЕПК Головархіву УРСР	3	90
Борисова Г. І. — «Радянська Буковина — фронту»	3	92
Вавричин М. Г. — Семінар з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові	2	93
Вавричин М. Г. — Наукова конференція Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові	3	93
Вавричин М. Г. — Семінар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін	4	93
Вавричин М. Г. — Навчання архівістів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові	6	90
Винокурова Ф. А. — Нарада-семінар працівників архівних установ Вінницької області	6	91
Гаврилюк К. М. — Семінар з питань науково-довідкового апарату	4	94
Гусєва Н. П. — Семінар у Львівському облдержархіві	3	90
Духновська Г. І. — В ЦЕПК Головархіву УРСР	5	91
Духновська Г. І. — У Центральній експертно-перевірній комісії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	6	89
З. С. — У ЦЕПК Головархіву УРСР	2	92
Зайцева Е. І. — Семінар працівників, відповідальних за архіви установ	6	
Зарічний С. В. — Шана народна (Огляд листів про відзначення 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні)	4	91
Іваненко С. Б. — Переможці соціалістичного змагання	3	95
Казанцева Г. Ф. — День відкритих дверей в Сумському обласному державному архіві	5	93
Карасьова Т. А. — Виставка документів і матеріалів, присвячена 70-річчю від дня народження Ванди Василевської	2	94
Кентій А. В. — У Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	1	92
Кентій А. В. — У Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	3	89
Кентій А. В. — В Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	5	90
Козодой І. Ф. — Відкриття Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука	4	90
Летягіна М. В. — Книжкова виставка, присвячена 70-річчю першої російської революції	3	94

Ляпунов Ю. П. — Нарада-семінар з питань експертизи цінності документів	5	94
Лісова В. І. — Семінар працівників архівних установ у Новій Одесі	5	93
Малкіль В. С. — Фотовиставка «Партизани Сумщини в боях за Батьківщину»	3	91
Москалець М. М. — Постійно діюча виставка «Державна діяльність В. І. Леніна» (за документами ЦДАЖР УРСР)	4	89
Науменко Г. О. — Нарада-семінар завідуючих районними і міськими державними архівами у м. Кіровограді	3	96
Неільчук А. П. — Дводенний семінар-практикум завідуючих міськрайдержархівами Донецької області	2	92
Рівшина А. Б. — Наукова конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів	4	93
Семен Данилович Пількевич	2	96
Сендик З. О. — Всесоюзна наукова конференція архівістів	1	90
Симоненко В. І. — До 30-річчя визволення України від фашистських загарбників	1	93
Симоненко В. І. — До 70-річчя революції 1905—1907 рр.	3	94
Філіпова І. Л. — Наради-семінари завідуючих районними і міськими державними архівами в м. Надвірній на Івано-Франківщині	1	94
Яковенко А. І. — До 150-річчя повстання декабристів	6	90

ПОПРАВКА

У науково-інформаційному бюлетені «Архіви України» № 5 (133) за 1975 р. на 84 стор. у розділі «Критика і бібліографія» останній рядок першого абзацу слід читати так: «документів і матеріалів «Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945». В другому абзаці четвертий рядок знизу читати: «ства оборони СРСР, Центрального державного архіву Военно-морського флоту СРСР...» і далі за текстом.

Помилка трапилася з вини друкарні.

СОДЕРЖАНИЕ

К 70-летию первой русской революции

- Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей. В. И. Ленин о революции 1905—1907 гг. 3
 П. М. Шморгул. Большевистские организации Украины в период первой русской революции (Обзор источников) 11

К 150-летию восстания декабристов

- Л. И. Апанович, И. И. Глизь. Документы о движении декабристов на Украине 23
 Н. И. Крячок. Декабрист Иван Сухинов (подборка документов) 29
 Н. П. Савичев. Важный источник к изучению декабристского движения 35

ДОКУМЕНТЫ

- К. А. Архипенко. Трудовой героизм железнодорожников Украины в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) 40
 Т. Н. Зиновьева, М. А. Рыбаков. Документы ЦГАОР УССР о А. В. Луначарском (к 100-летию со дня рождения) 46

СБОР ИСТОЧНИКОВ

- Д. С. Рященко. Развитие социалистического соревнования в промышленности Украинской ССР за годы четвертой пятилетки (1946—1960 гг.) (по документам ЦГАОР УССР) 50
 В. Н. Волковинский. О шефстве трудящихся Советской Украины над частями Красной Армии в 1922—1924 гг. (По документам Центральной шефской комиссии при ВУЦИК) 54
 И. Г. Шульга (Винница). Документы таможен как источник к изучению торговли на Украине в XVIII в. 60

НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ

- С. С. Гурок. Центральный государственный архив-музей литературы и искусства УССР 64

ОБМЕН ОПЫТОМ

- И. К. Иващенко, И. И. Фастовская (Чернигов). Публикация документов Черниговского облгосархива в периодических изданиях 66
 Ш. С. Лютковский (Николаев). Комплектование Николаевского облгосархива фотодокументами и их использование 73

КОНСУЛЬТАЦИИ

- Т. А. Сатова. Как принять на государственное хранение документы личного происхождения 79

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

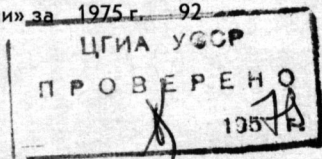
- Е. Ф. Сидоренко, К. У. Скурат. Даўнія беларускія меры 81
 В. П. Васьков (Львов). Первопечатник Иван Федоров и его последователи на Украине (XVI—первая половина XVII в.). Сборник документов 82

По страницам зарубежных архивоведческих изданий

- С. А. Кузьмин. Болгарский архивный журнал «Известия на държавните архиви» за 1973 г., № 25, 26 84

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

- Г. И. Духновская. В Центральной экспертно-проверочной комиссии Главного архивного управления при Совете Министров УССР 89
 А. И. Яковенко. К 150-летию восстания декабристов. 90
 М. Г. Вавричин (Львов). Учеба архивистов Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове 90
 Ф. А. Винокурова (Винница). Сопровождение-семинар сотрудников архивных учреждений Винницкой области 91
 Указатель материалов, опубликованных в «Архівах України» за 1975 г. 92

Передплачуйте
«АРХІВИ УКРАЇНИ»
на 1976 рік

«Архіви України» — науково-інформаційне періодичне видання Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР — систематично публікують статті, повідомлення і консультації з питань теорії і практики радянського архівознавства та джерелознавства, висвітлюють досвід роботи державних, партійних і відомчих архівів, міжнародні зв'язки архівних установ.

Під рубриками «Документи», «Огляд джерел», «Критика та бібліографія» і «Нові надходження» публікуються невідомі або маловідомі архівні документи, тематичні і пофондові огляди документальних матеріалів, рецензії на архівознавчі та документальні видання, інформації про поповнення державних архівів новими комплексами документів.

Багато корисних порад і настанов для своєї повсякденної роботи знайдуть в «Архівах України» працівники канцелярій, установ, підприємств і організацій та працівники відомчих архівів, для яких запроваджено постійну рубрику «Діловодство».

«Архіви України» вміщують розвідки та повідомлення з спеціальних історичних дисциплін — археографії, дипломатики, історичної географії, сфрагістики, геральдики, метрології, філігранології та інших.

«Архіви України» — poradник і посібник не тільки для архівістів і працівників діловодства, а й істориків і краєзнавців, лекторів і пропагандистів, працівників музеїв та бібліотек. Багато цікавого знайдуть тут і широкі кола читачів, які цікавляться історією рідного краю, засвідченою в архівних документах.

«Архіви України» в роздрібну торгівлю не надходять. Їх можна тільки передплатити.

Періодичність «Архівів України» — 6 номерів на рік. Передплатна ціна на рік — 1 крб. 80 коп., ціна окремого номера — 30 коп.

Індекс «Архівів України» в каталозі республіканських газет і журналів — 74003.

ЦГИА, УССР
ПРОВЕРЕНО

8/6 г.